

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

İSLÂM FIKHINDA EHLİYET ARIZALARININ İBADETLERE ETKİSİ

Yüksek Lisans Çalışması

Nuray TOPDEMİR

İstanbul, 2007

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

İSLÂM FIKHINDA EHLİYET ARIZALARININ İBADETLERE ETKİSİ

Yüksek Lisans Çalışması

Hazırlayan
Nuray TOPDEMİR

Danışman
Prof. Dr. Celâl YENİÇERİ

İstanbul, 2007

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

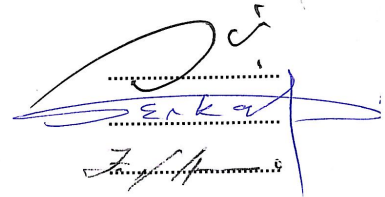
Tez Onay Belgesi

İLAHİYAT Anabilim Dalı İSLAM HUKUKU Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi NURAY TOPDEMİR nin İSLÂM FIKHINDA EHLİYET ARIZALARIN İBADETLERE ETKİSİ adlı tez çalışması ,Enstitümüz Yönetim Kurulunun 19.07.2007 tarih ve 2007-8/30 sayılı kararıyla ile oluşturulan jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

- Tez Savunma Tarihi : 06.11.2007
- 1) Tez Danışmanı : PROF. DR. CELAL YENİÇERİ
- 2) Jüri Üyesi : PROF. DR. MEHMET ERKAL
- 3) Jüri Üyesi : PROF. DR. ZEKİ ARSLANTÜRK

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	VII
ÖNSÖZ.....	VIII
GİRİŞ.....	1-2
1- EHLİYET KAVRAMI VE ÇEŞİTLERİ.....	1
2- EHLİYET ARIZALARININ ÇEŞİTLERİ.....	2

BİRİNCİ BÖLÜM

SEMAVÎ ARIZALAR VE İBADETLERE ETKİSİ

I- ÇOCUKLUK, KISACA DEVRELERİ VE İBADETLERE ETKİSİ.....	4
A- Abdest ve Gusül Bakımından Çocuklar.....	7
B- Çocuğun Namaz Mükellefiyeti.....	8
C- Çocuğun Müezzinlik ve İmamlık Yapması.....	9
D- Çocuğun Oruç ve İtikâf Mükellefiyeti.....	11
E- Çocuğun Zekât ve Fitre Mükellefiyeti.....	12
F- Çocuğun Yemininin Geçerliliği Konusu.....	15
G- Çocuğun Kurban ve Adak İbadetlerini Yerine Getirmesi.....	15
1- Çocuğun Kurban Kesmesi.....	15
2- Çocuğun Adağını Yerine Getirmesi.....	17
H- Çocuğun Hac İbadeti ve Hac Hükümleriyle Sorumluluğu.....	17
II- EHLİYET AÇISINDAN BAYGINLIK VE BAYGINLIĞIN İBADETLERE ETKİSİ.....	21
A- Baygınlığın Namaza Etkisi.....	22
B- Baygınlığın Oruca Etkisi.....	23
C- Baygınlığın İtikâfa Etkisi.....	24

III- EHLİYET AÇISINDAN HASTALIK (MARAZ) VE HASTALIĞIN İBADETLERE ETKİSİ.....	25
A- Hastalık Halinde Kibleye Yönelme.....	26
B- Hastalığın Teyemmüm ve Meshe Etkisi.....	26
C- Hastalığın Namaza Etkisi.....	29
D- Hastalığın İmamlık Yapmaya Etkisi.....	35
E- Hastalığın Oruca Etkisi.....	35
F- Hastalığın Hacca Etkisi.....	37
IV- EHLİYET AÇISINDAN DELİLİK VE DELİLİĞİN İBADETLERE ETKİSİ.....	38
A- Deliliğin Abdeste Etkisi.....	41
B- Deliliğin Namaz İbadetine Etkisi.....	41
C- Deliliğin Müezzinlik Ve İmamlık Yapmaya Etkisi.....	43
D- Deliliğin Oruç ve İtikâf İbadetine Etkisi.....	44
1- Deliliğin Oruç İbadetine Etkisi.....	44
2- Deliliğin İtikâfa Etkisi.....	46
E- Deliliğin Zekât ve Fitreye Etkisi.....	47
1- Deliliğin Zekâta Etkisi.....	47
2- Deliliğin Fitreye Etkisi.....	48
F- Deliliğin Kurban ve Adak İbadetlerine Etkisi.....	49
G- Delinin Yemininin Bağlayıcılığı.....	50
H- Delinin Hac Mükellefiyeti.....	50
V- KADINLARIN ÖZEL HALLER/ ADET-NİFASIN İBADETLERE ETKİSİ.....	51
A- Özel Hallerin Abdeste ve Gusle Etkisi.....	53
1- Özel Hallerin Abdeste Etkisi.....	53
2- Özel Hallerin Gusle Etkisi.....	53

B- Özel Hallerin Namaza Etkisi.....	55
C- Özel Hallerin Mescide Girmeye Etkisi.....	57
D- Özel Hallerin Kur'an'a Dokunmaya ve Okumaya Etkisi.....	58
E- Özel Hallerin Oruç ve İtikâfa Etkisi.....	59
1- Özel Hallerin Oruca Etkisi.....	59
2- Özel Hallerin İtikâfa Etkisi.....	60
F- Özel Hallerin Hacca Etkisi.....	61
VI- ÖLÜNÜN ALLAH'A OLAN İBADET BORÇLARININ DURUMU.....	62
A- Ölünün Namaz Borcu.....	64
B- Ölünün Oruç Borcu	65
C- Ölünün Zekât İbadeti ve Fıtır Sadakası Borcu.....	67
1- Ölünün Zekât İbadeti Borcu.....	67
2- Ölünün Fıtır Sadakası Borcu.....	69
D- Ölünün Kurban ve Adak İbadeti Borcu.....	70
1- Ölünün Adak Borcu.....	70
2- Ölünün Kurban Borcu.....	70
E- Ölünün Hac İbadeti Borcu.....	71
VII- EHLİYET AÇISINDAN UNUTMA /NİSYANIN VE UNUTMANIN İBADETLERE ETKİSİ.....	74
A- Unutmanın Abdeste Etkisi.....	75
B- Unutmanın Namaza Etkisi.....	75
1- Namazdayken Geçmiş Namazını Kılmadığını Hatırlamak.....	76
2- Unutmanın Namazın Rükünlerine Etkisi.....	77
3- Unutarak Namazda Rekât Sayısını Eksik veya Fazla Kılma.....	78
4- Namazda Unutarak Konuşma ve Yeme- İçme.....	79
a-Namazda Unutarak Konuşma.....	79

b- Namazda Unutarak Yeme- İçme.....	79
5- Namaz Kılarken Namaza Engel Bir Pisliğin Giderilmesini Unutmuş Olmak	80
C-Unutmanın Oruç ve İtikâfa Etkisi.....	80
1- Unutmanın Oruca Etkisi.....	80
2- Unutmanın İtikâfa Etkisi.....	82
D- Unutmanın Hac İbadetine Etkisi.....	83
1- Hacda Unutarak Tıraş Olma.....	83
2- İhramlının Unutarak Hacda Av Hayvanını Öldürmesi.....	84
3- İhramlının Hacda Unutarak Cinsel İlişkide Bulunması.....	84
VIII- UYKU (NEVM) DURUMUNUN İBADETLERE ETKİSİ.....	85
A- Uykunun Gusül Almayı Gerektiren Durumları.....	85
B- Uykunun Abdeste Etkisi.....	86
C- Uykunun Namaza Etkisi.....	88
D- Uykunun Oruca Etkisi.....	90
IX- BUNAKLIK /ATEH.....	90

İKİNCİ BÖLÜM

MÜKTESEB ARIZALAR VE İBADETLERE ETKİSİ

I- HATA KAVRAMI ve İBADETLERE ETKİSİ.....	92
A- Hatanın Abdeste Etkisi.....	93
B- Hatanın Namaz Vaktine Etkisi.....	94
C- Hatanın Kibleye Yönelmiş Olmaya Etkisi.....	95
D- Hatanın Namaza Etkisi.....	98
1- Kıraat Hatalarının Namaza Etkisi.....	101
2- Namazdayken Hatayla Konuşma ve Yemek- İçmek.....	103

a- Namazda Hatayla Konuşma.....	103
b- Namazda Hatayla Yemek İçmek.....	104
E- Hatanın Oruca Etkisi.....	104
F- Hatanın Zekâta Etkisi.....	106
G- Hatanın Kurbanaya Etkisi.....	107
H- Hatanın Hacca Etkisi.....	108
1- Vakfenin Vaktiyle İlgili Hata Yapılması:.....	108
2- Hacdayken Hatayla Av Hayvanın Öldürülmesi:.....	108
II- YOLCULUĞUN İBADETLERE ETKİSİ.....	109
A- Yolculuğun Meshe Etkisi.....	110
B- Yolculukta Teyemmümü Meşru Kılan Nedenler.....	111
C- Abdesti Bozulan Yolcu İmamın Yapması Gerekenler.....	112
D- Yolculuğun Namaza Etkisi.....	112
1- Yolculukta Kazaya Kalan Namazların Kılınış Şekli.....	114
2- Yolculuktan Dolayı Namazın Birleştirilme /Cem'us- Salat.....	114
3- Yolculukta Sünnet Namazlarının Durumu.....	115
4- Yolculuğun Cuma Namazına Etkisi.....	116
E- Yolculukta İmamlık.....	117
1- Yolcunun Mukim Olana Uyması.....	118
2- Mukimin Yolcuya Uyması.....	118
F- Yolculuğun Oruca ve Fitreye Etkisi.....	119
1- Yolculuğun Oruca Etkisi.....	119
2- Yolculuğun Fitreye Etkisi.....	121
G- Yolculuğun Kurbanaya Etkisi.....	121
III- İKRAHIN /ZORLAMANIN İBADETLERE ETKİSİ.....	122
A- İkrahin Tasarruflara Etkisi.....	123

B- Cinsel İlişkiye Zorlanmanın Abdeste- Gusle Etkisi.....	125
C- Kişinin Abdest Almaktan Alıkonulması.....	125
D- İkrahnın Namaza Etkisi.....	126
1-Kişinin Namaz Kılmaktan Alıkonulması.....	126
2- Kişinin Namazdayken Konuşmaya Zorlanması,.....	127
3- Mükellefin Namaz Erkanlarından Birini Terke Zorlanması.....	127
E- İkrahnın Oruca ve İtikâfa Etkisi.....	128
1- İkrahnın Oruca Etkisi.....	128
2-İkrahnın İtikâfa Etkisi.....	129
F- İkrahnın Kurbana Etkisi.....	130
G- İkrahnın Yemine Etkisi.....	130
H- İkrahnın Hac İbadetine Etkisi.....	130
1- Kişinin Hacdayken Cinsel İlişkiye Zorlanması	130
2- Hacda İhramlının Hac Yasaklarını İşlemeye Zorlanması.....	131
IV- SARHOŞLUĞUN /SEKRİN İBADETLERE ETKİSİ.....	131
A- Sarhoşluğun Namaza Etkisi.....	133
B- Sarhoşun İmamlığı.....	133
C- Sarhoşluğun Oruca Etkisi.....	133
D- Sarhoşluğun İtikâfa Etkisi.....	134
E- Sarhoşun Kurban Kesmesi.....	135
V- CEHALET /CEHL.....	135
VI- SEFİHLİK.....	138
VII- ŞAKA /HEZL.....	140
SONUÇ.....	142
KAYNAKÇA.....	143

KISALTMALAR

çev.	: çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
ed.	: editör
gb.	: gibi
h.	: hicri
Hz.	: Hazreti
İFAV	: (M.Ü.) İlahiyat Fakültesi Vakfı
m.	: miladi
mad.	: madde
(r.)	: radiyellâhu anh
s.	: sayfa
s.a	: sallallâhu aleyh
ö.	: ölümü
thk.	: tahkik eden
tsh.	: tashih eden
ter.	: tercüme eden
t. y.	: tarih yok
vb.	: ve benzeri
v.dğr.	: ve diğeri
yy.	: yayın yeri yok
yay.	: yayınevi, yayınları

ÖNSÖZ

İslami terminolojide mükellefiyet, kişinin mensubu bulunduğu dinin hitabına muhatap olması halini ifade eden bir terimdir. Mükellef de, dini hitapla yükümlü tutulan, düşünce, söz ve davranışlarına birtakım dünyevi-uhrevi, dini-hukuki sonuçlar bağlanan akli melekeleri yerinde ve ergin olan insan demektir. Mükellefiyetin temel şartı ehliyet, yani kişinin dini-hukuki sorumluluk taşımaya elverişli olmasıdır.

Fakat bazen insanın ehliyeti tamamlandıktan sonra, ehliyetini yok eden ya da eksikleştiren, ya da yok etmeyen ve eksiltmeyen, ancak insanla ilgili bazı hükümlerde değişiklik yapan haller ortaya çıkabilir. “Ehliyet arızaları” denilen bu haller kişinin başta eda ve tasarrufları olmak üzere mükellefi birçok yönden etkilemektedir. Ancak ehliyet arızalarının eda ve tasarruflara etkisi çok geniş bir konu olduğu için, tezimizde bu ehliyet arızalarının sadece ibadetlere etkisi ele alınarak, konu sınırlandırılmıştır. Böyle olmakla beraber her konunun başında işlenen ehliyet arızalarının eda ve tasarruflara etkisi ile ilgili olarak çok kısa da olsa bilgi verilerek konunun daha iyi anlaşılması sağlanmaya çalışılmıştır. Bazı ehliyet arızalarının ise ibadetlere tesirine dair bilgi olmadığı için bu ehliyet arızası ile ilgili bilgi verilmekle yetinilmiştir.

Çalışmamız giriş, iki bölüm ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır. Girişte konumuza ışık tutacak ehliyet kavramı ve çeşitleri hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Birinci bölümde “semavi arızalar ve bu arızaların ibadetlere etkisi”, ikinci bölümde ise “müktesep arızalar ve bunların ibadetlere etkisi” konuları işlenmiştir.

Çalışma planımıza gelince, temel kaynaklarımız çalışmamızın özelliğinden dolayı, fıkıh usulü kaynakları, dört mezhebin temel fur’ü fikhî kitapları ve ilmihaller olmuştur. Ayrıca günümüzde yazılan eserlerden de yararlanılmıştır. Tezimizde verilen fikhî görüşler ise dört mezhebin fikhî görüşlerinden oluşmaktadır.

Kaynaklar dipnotta ilk geçtiği yerde detaylarıyla gösterilmiştir. Daha sonraki yerlerde ise, meşhur isimleriyle kaydedilmiştir. Şayet bir müellifin iki veya daha çok eserinden istifade edilmiş ise, bu durumda müellifin ikinci kaynağına başvuru olan yerlerde eserin geçtiği dipnotta detaylı bilgi verilmiştir.

Çalışmam esnasında bana yol gösteren ve büyük bir titizlikle çalışmamı yakından takip eden, ufkumu açan muhterem hocam Prof. Dr. Celâl Yeniçeri bey'e, bu çalışmanın ortaya çıkmasında fikirlerinde istifade ettiğim değerli hocalarıma teşekkürü borç bilirim.

Nuray TOPDEMİR

06. 12. 2007

GİRİŞ

1-EHLİYET KAVRAMI VE ÇEŞİTLERİ

Konumuz ehliyet ârıazaları olmakla birlikte konuya girmeden önce, ehliyet ve çeşitlerine dair bilgi vermek konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Ehliyet, sözlükte selahiyet manasına gelir. Terim manası ise, kişinin ilzam (borçlandırma, borç altına sokma) ve iltizam (borçlandırma, borç altına girme)'a selahiyetli olmasıdır. Ehliyet, vücup ve eda ehliyeti olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.¹

Vücup ehliyeti, haklara sahip olabilme ve borçlar altına girebilmedir. İnsanda vücup ehliyeti, cenin devresinde eksik olup, sağ olarak doğmakla tamamlanarak, hayatta kaldığı sürece insandan ayrılmayan ehliyet çeşididir.²

Eda ehliyeti ise, kişinin hukuken muteber sayılacak tarzda fiiller ortaya koyabilmesine denir. Eda ehliyeti, cenin ve gayri mümeyyiz çocukluk devresinde mevcut olmayıp, mümeyyiz çocukta eksik bir şekilde bulunan ehliyettir. Çocuğun akli başında buluğa ermesiyle eda ehliyeti tamamlanır. Çünkü eda ehliyetinin esası akıldır. Eğer akıl eksikse eda ehliyeti de eksik, akıl tam ise eda ehliyeti de tamdır. Eksik akıl, mümeyyiz çocuk ve onun hükmünde bulunanların akıllarıdır. Tam akıl ise, deli ve bunak olmayan baliğ insanın akıldır.³Fakat bazen insanın ehliyeti tamamlandıktan sonra, ehliyetini yok eden ya da eksikleştiren, ya da yok etmeyen ve eksiltmeyen, ancak insanla ilgili bazı hükümlerde değişiklik yapan haller ortaya çıkabilir. Bunlara ehliyete arız olan haller adı verilmektedir.⁴

Ârız kelimesinin çoğulu olan “âvâriz” sözlükte sonradan olan, engel, mazeret gibi anlamlara gelmektedir. Fıkıh usulü açısından avarız, şahsın ehliyetine tesiri olan

¹ Fahreddin Atar, *Fıkıh Usulü*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), 1988, 143

² Zekiyyüddin Şaban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları: Usulü'l-fikh* (trc. İbrahim Kâfi Dönmez), Ankara Türkiye Diyanet Vakfı, 1990, 296

³ Atar, *Fıkıh Usulü*, 145

⁴ Abdülkerim Zeydan, *Fıkıh Usulü* çev. Ruhî Özcan, Ankara: Ankara Yüksek Teknik Öğretmen Okulu Ofset Matbaa Tesisleri, 1979, 1. Baskı, 131

ârizalardır ki, hem vucûp hem de eda ehliyetini ya da bunlardan birini tamamen ya da kısmen izale eden durumu ifade eder.⁵

2-EHİYET ÂRIZALARININ ÇEŞİTLERİ

İslâm hukuku'nda ehliyetleri tamamen ortadan kaldıran veya değiştiren, ârizalar, “semavî ârizalar” ve “müktesep ârizalar” olmak üzere iki kısma ayrılır.⁶

Semâvî ârizalar, şahsın irâdesi dışında olanlardır. Akıl hastalığı (cünun), bunama (ateh), bayılma (iğma), uyku (nevm), hastalık, küçüklük (sığar), unutma (nisyan), ölüm (mevt), ay hali (hayız)- lohusalık (nifas) semavî ârizalardandır.⁷

Semavî ârizalar, Şer’ (din) sahibi tarafından, insanın irade ve ihtiyarı dışında tayin ve tespit olduğundan, bunlar semaya nispet edilmiştir. Çünkü insanın ihtiyar ve iradesinin dışındaki şey, insanın kudretinin haricinde bulunuşu itibarıyla, semaya ait kılınır: Delilik, bunaklık, ölüm vb.⁸

Müktesep ârizâ haller ise, insanın irade ve ihtiyarı ile meydana gelen haller olup⁹ bunlar hata, yolculuk, sarhoşluk, cehalet, şaka (hezl), ikrah, sefihlik durumlarıdır. Müktesep ârizaların bir kısmı insanın kendisi tarafından hasıl olan hallerdir: Cehalet, sarhoşluk, hezl gb. Bir kısmı da başkasının dahliyle meydana gelen hallerdir. Buna da ikrah örnek verilebilir.¹⁰

Semavî ve müktesep ârizalar vucûb ehliyetini kaldırmamakta, ancak edâ ehliyeti açısından birtakım özel durumları ortaya çıkarmaktadır. Bazısı da edâ ehliyetini tamamen kaldırır; akıl hastalığı gibi. Bazısı daraltır; ölüm hastalığı gibi. Bazısı ise eda ehliyetini ortadan kaldırmaz, erteler; uyku gb. Ehliyet ârizalarının eda ehliyetini etkilemesine gelince ise şunlar söylenebilir: Eda ehliyetini ortadan kaldıran

⁵ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, “avarız-ı ehliyet” mad., İstanbul: Rağbet Yayınları, 1998, 1. Baskı, 25

⁶ Şaban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, 299

⁷ Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1999, I, 247; Sadeddin Mes’ûd b. Ömer Abdullah Teftazânî, *Şerhu't-Telvih ale't-Tavzih*, Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, 1957, 167

⁸ Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 131

⁹ Halil Cin ve Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul: Cihan Matbaası, 1996, II, 38; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, “avarız-ı müktesebe” mad., 25

¹⁰ Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 132

ârıza şahsı çocukluk çağına iade etmiş sayılır, daraltan ârıza ise temyiz çağına indirir.¹¹

¹¹ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, 249

BİRİNCİ BÖLÜM

SEMAVÎ ÂRIZALAR VE İBADETLERE ETKİSİ

İnsanın katkısı, irade ve ihtiyarı olmaksızın meydana gelen, vucüb ve eda ehliyetini tamamen veya kısmen ortadan kaldıran engellerden ibarettir.¹²

Avarız-ı semavîye tesiri en çok olan ve ehliyeti en çok değiştirendir. Avarız-ı semavîye içerisinde çocukluk, delilik, bunaklık, unutmama, uyku, baygınlık, hastalık, hayız, ölüm gibi ehliyete etki eden ârizalar bulunur. Bu ârizalardan bir kısmı, eda ehliyetinin yanı sıra vucüb ehliyetini (ölüm gibi), bir kısmı da uyku ve bayılma gibi sadece eda ehliyetini ortadan kaldırır.¹³

Bu genel bilgilerden sonra semavî ârizaların ilki olan çocukluğu incelemeye başlamakla konumuza geçebiliriz.

I- ÇOCUKLUK, KISACA DEVRELERİ VE İBADETLERE ETKİSİ

Çocukluk (sığar), doğumdan bulûğa kadar devam eden devreye verilen isimdir.¹⁴ Çocukların akıllarının gelişmesi açısından hayat devreleri iki kısımda incelenir:¹⁵

1. Temyize kadar geçen devre /gayri mümeyyizlik devri
2. Temyiz devri /mümeyyizlik devri

Çocuğa, doğumundan başlayarak yedi yaşına kadar devam eden devresine iyiyi kötüden ayıramaz bir durumda olduğundan “gayri mümeyyiz” denir. Yedi yaşından bulûğ çağına kadar olan devrede çocuğun aklî melekesi ilerlediğinden, iyiyi kötüden ayırabilme kudreti (temyiz kudreti) hasıl olur. Bu devrede ona “mümeyyiz” denir.¹⁶

¹² Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, “Avarız-ı Semavîyye” mad.,6

¹³ Atar, *Fıkıh Usulü*, 147

¹⁴ Alaeddin Muhammed b. Ali b. Muhammed ed-Dımaşkî Haskefî, *İfadâtü'l- Envâr fi İdâetü'l- Usulî'l-Menâr*, tlk. Muhammed Said Burhanî, (y.y: y.y), 1992/ 1413, 497

¹⁵ Hüseyin Halef Cebûrî, *Avarız-ı Ehliyye inde'l-Usuliyîn*, Mekke: Camiatu Ümmi'l-Kura, 1. Baskı, 1988, 134

¹⁶ Atar, *Fıkıh Usulü*, 148

— Gayrı mümeyyiz çocuk:

Gayrı mümeyyiz çocuk vücb ehliyetine sahiptir. Bu sebeple leh ve aleyhine haklara müstehak olur, yani borçlu veya alacaklı olabilir. Ancak akli melekesi yeteri kadar gelişmediği için edâ yani fiil ehliyetine sahip değildir.

Çocuk doğar doğmaz, hısımlık rabitası tahakkuk eder, soyu belli olur, mirasçı olur, ona vakıf ve vasiyet sahih olur. Velisinin, çocuğu namına aldığı şeylerin mülkiyeti ona geçer. Çocuğun canı, malı, ırzı, mülkiyet hakları kanunların teminatı altında bulunur.¹⁷

Çocuğun borç ve mükellefiyetler açısından durumu aşağıdaki gibidir:

1. Mali mükellefiyetler: Çocuk, telef ettiği malların bedelini tazminle mükelleftir. Karısı ve yakınlarının nafakasını vermek mecburiyetindedir. Öşür ve haraç vergilerini düzenli olarak vermek durumundadır. Velisinin onun namına yapacağı alış-veriş, kira gibi akitlerin hukuki neticeleri onu bağlar. Gayrı mümeyyiz çocuğun bu tür mükellefiyetlerini velisi, çocuğun malından niyabeten eda eder.¹⁸

2. Kavli tasarruflar: Gayrı mümeyyiz çocukların hukuki tasarrufları hükümsüzdür.

3. Bedeni ve mali cezalar: Kısas ve hudud cezalan çocuğa tatbik edilemez. Çünkü çocuğun fiillerinde suç manası bulunmaz. Çocuk diyet ödemeyeceği gibi mirastan mahrumiyet cezasına da çarptırılmaz.¹⁹

4. İbadetler: Çocuğa namaz, oruç, hac, zekât gibi mali ve bedeni ibadetler vacip olmaz. Ancak çocuklar bu gibi ibadetleri ifa ederlerse, muteber olur.²⁰

— Mümeyyiz çocuk:

Mümeyyiz çocuk yetişkin, akli eren, kendi kâr ve zararını birbirinden ayırabilen çocuk anlamına gelir.²¹ Çocuk yedi yaşına gelince akli melekesi gelişir,

¹⁷ Şaban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, 297

¹⁸ Cebûrî, *Avarız-ı Ehliyye*, s. 136; Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 126

¹⁹ Cebûrî, *Avarız-ı Ehliyye*, 137

²⁰ Cebûrî, *Avarız Ehliyye*, 137; Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 127

iyiyi kötüden ayırabilecek bir seviyeye ulaşır. Bu nedenle mümeyyiz çocuğa tasarruf hakları tanınır ve mümeyyiz çocuk eksik edâ ehliyetine sahip olur. Eksik eda ehliyeti denilmesinin sebebi aklının henüz kemale ermemesinden kaynaklanır.²²

Fukahanın yedi yaşını bu devrenin başlangıcı olarak kabul etmelerinin sebebi, Allah'ın Resûlü'nün "*çocuklarınıza yedi yaşına geldiklerinde namazı kılmalarını emredin...*" Hadisleridir.²³

Biraz önce gayr-i mümeyyiz çocuğun borç ve mükellefiyetlerini izah etmiştik. Mali mükellefiyetler, bedeni ve mali cezalar yönünden mümeyyiz çocuk ile gayri mümeyyiz çocuk arasında herhangi bir fark bulunmamaktadır. Fark kavli tasarruflar yönünden bulunmaktadır. Bilindiği gibi gayr-ı mümeyyiz çocuğun kavli tasarrufları geçerli değildir. Mümeyyiz çocuğun kavli tasarrufları ise üç kısma ayrılır:²⁴

1. Lehte olan kavli tasarruflar: Mümeyyiz çocuğun lehine olan kavli tasarrufları muteber ve sahihtir. Bu hususta müstakil olarak hareket edebilir. Bu kabil tasarruflarında velisinin iznine de ihtiyaçları yoktur. Hibe ve sadakayı kabul, bu nev'i tasarruflardandır.²⁵

2. Aleyhte olan kavli tasarruflar: Mümeyyiz çocuğun aleyhine olan kavli tasarrufları geçersizdir. Velisinin de çocuğun namına bu tür tasarruflarda bulunması sahih değildir. Başkasına hibe ve sadaka vermek bu kabil tasarruflardandır ki, bu tasarrufları ne kendileri yapabilmekte, ne de velileri onların namına yapabilmektedir.²⁶

3. Leh veya aleyhte olabilecek kavli tasarruflar: Alış-veriş, kefalet gibi tasarrufların kâr ve zarar getirmeleri muhtemeldir. Mümeyyiz çocuk bu tasarruflarda bulunursa, bu tasarrufların geçerli olup olmaması velinin iznine bağlıdır. Şayet velisi, çocuğun bu tasarruflarını uygun görürse, o tasarruflar geçerli olur, aksi halde geçersiz olur.²⁷ Ayrıca veli, kabiliyetinden emin olduğu mümeyyiz çocuğa ticari

²¹ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, "Sabıyy-i Mümeyyiz" mad., 390

²² Hayrettin Karaman, *Fıkıh Usulü*, İstanbul: İrfan Yaymevi, tarih yok, 3. Baskı, 203

²³ Cebûrî, *Avâriz Ehlîyye*, 140

²⁴ Atar, *Fıkıh Usulü*, 149

²⁵ Cebûrî, *Avâriz Ehlîyye*, 141; Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 129

²⁶ Cebûrî, *Avâriz Ehlîyye*, 142; Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 129

²⁷ Cebûrî, *Avâriz Ehlîyye*, 143

faaliyette bulunma izni verebilir. Buna, “me’zûn” denir. Me’zun mümeyyiz çocuğun tasarrufları, izin verilen konularda velinin iznine bağlı olmadan geçerli olur.

İbadetler yönünden ise mümeyyiz çocuk ile gayrı mümeyyiz çocuk arasında çok fark bulunmadığından burada gerekli görülen yerlerde bu ayırma dikkat çekilmekle beraber, konu daha çok çocukluğun ehliyet açısından ibadetlere etkisi olarak ele alınacaktır.

ÇOCUKLUĞUN İBADETLERE ETKİSİ

A- Abdest ve Gusül Bakımından Çocuklar

— Çocuğun abdest alması:

Buluğa ermeyen çocuğa abdest almak farz değildir, ancak abdest alırsa, onun aldığı abdest sahih olur.²⁸

Buluğa ermeyen çocukların abdestsiz olarak Kuran’a dokunması Hanefî mezhebine göre caizdir. Şafîî ve Mâlikî mezhebinde de öğrenmek amacıyla küçük çocukların Kur’an’a dokunması caizdir.²⁹

Hanbelî mezhebine göre de küçük çocuğun öğrenmek amacıyla Kur’anı Kerime dokunması ve okuması caizdir.³⁰

— Çocuğun gusül alması:

Çocukla cinsel ilişkide bulunulması durumunda çocuğa guslün gerekip gerekmeyeceği ile ilgili mezheplerin görüşleri şu şekildedir.³¹

²⁸ Vecdi Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1995, I, 227

²⁹ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, I, 225

³⁰ Ahmed b. Hanbel Ebü'l-Hasan Alaeddin Ali b. Süleyman b. Ahmed Merdavi, *el-İnsaf fi ma'rifeti'r-racih mine'l-hilaf ala mezhebi'l-İmami'l-mübeccel*, Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1986/1406, 2. bs. I, 396

³¹ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, I, 270

Hanefî mezhebine göre, birleşme halinde gusül abdesti almak için her iki tarafın da baliğ olması gerekir; biri baliğ olur, öbürü olmazsa, sadece baliğ olanın gusül yapması icap eder.

Şafî mezhebine göre, birleşme halinde gusül baliğ olmayanlar için de gerekir; ancak çocuğun velisi gusül yapmasını emreder, o yaparsa bu yeterli olur, yapmazsa buluğa erdikten sonra gusletmesi farzdır.

Mâlikî mezhebine göre, çocuğa değil çocukla ilişkiye girene gusül gerekir.

Hanbelî mezhebine göre de erkek on, kız dokuz yaşında olur ve birleşme organı engelsiz olarak girerse gusül yapmak farz olur.

B- Çocuğun Namaz Mükellefiyeti

Namazın sahih olabilmesi için niyet edecek kimselerin temyiz kudretine sahip olması gerekir. Bu nedenle mümeyyiz olmayan kimselerin niyeti sahih değildir; mümeyyiz çocukların niyeti ise sahih olur.³²

Çocuğa namaz kılmak farz değildir. Çünkü Allah'ın Resûlü şöyle buyurmuştur: “Üç kişiden kalem kaldırılmıştır: Ayılncaya kadar deliden, uyanıncaya kadar uykuda bulunandan, ergenlik çağına girinceye kadar çocuktan”.³³

Yukarıdaki Hadisten de anlaşılacağı üzere ergenliğe girmemiş kişilere namaz farz değildir. Ancak yedi yaşına giren çocuklara namazın öğretilmesi ve onların namaza alıştırılmasıyla ilgili Hadisler de bulunmaktadır.

Allah'ın Resûlü şöyle buyuruyor: “*Yedi yaşında çocuklarınıza namaz kılmayı emredin. On yaşında namaz kılmamaktan ötürü onları hafifçe dövün ve yataklarını ayırın.*”³⁴

³² Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, I, 133

³³ Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahya b. Şeref b. Nuri Nevevî, *el-Mecmû' şerhi'l-Mühezzeb*, Beyrut: Darü'l-Fikr, 676/1277, III, 6; Ebû Muhammed Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed İbn Kudame, *el-Muğnî*, tsh. Muhammed Halil Herras, Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, [t.y.], II, 50; Said Havva, *Hadislerle İbadetler Ansiklopedisi*, çevirenler M. Hamdi Varol, Orhan Aktepe, H. Ahmet Özdemir, İstanbul: Aksa Yayın Pazarlama, 1994, I, 337

Çocuk ister kız olsun, ister erkek olsun alıştırmak için küçük çocuklara namaz kılmaları emredilir. Yedi yaşında emredildiği halde namaz kılmazlarsa, üç vuruşu geçmemek üzere sopa ile değil elle hafifçe dövülür. Dövme bir fayda sağlamazsa on yaşına kadar kendi haline bırakılır.³⁵ Bu şekilde davranma sebebi çocuğun dini görevinde ihmalkârlık yapan bir kimse gibi yetişmesini engellemek içindir. Ayrıca burada sözü edilen dövmek çocuğa sert davranmak işkence etmek değildir. Bundan maksat çocuğu terbiye etmek ve ibadetlerin ona öğretilmesidir.³⁶

Çocuk namaz vakti çıkmadan buluğa ererse Hanefî mezhebine göre, kılmışsa bu namazı kabul edilmez, yeniden kılması gerekir.³⁷ Şafîî mezhebine göre yeniden kılması gerekmez.³⁸

C- Çocuğun Müezzinlik ve İmamlık Yapması

— Çocuğun müezzinlik yapması:

Hanefî ve Mâlikî Mezheplerine göre, mümeyyiz olmayan çocuğun ezanı sahih değilken Şafîî³⁹ ve Hanbelî mezhebine göre sahihtir. Ancak Hanefî ve Mâlikîlerde de mümeyyiz olmayan çocuklara güven duyulunca, ezan okumaları sahihtir.⁴⁰

— Çocuğun imamlık yapması:

Ergenlik çağına ulaşmayan çocuğun imamlığı sahih görülmemiştir. Ancak Kuran okuyuşu iyi olup da henüz ergenlik çağına varmamış çocuğun imamlığında ihtilaf edilmiştir.⁴¹ İhtilafın sebebi de aşağıdaki hadislerdir.

³⁴ Said Havva, *Hadislerle İbadetler Ansiklopedisi*, I, 332; Merdavi, *İnsaf*, I, 397; Nevevî, *Mecmû'*, III, 10; İbn Kudame, *el-Muğnî*, II, 350; Ebû Abdullah Muhammed b. Abdüsselam b. Saîd İbn Sahnun, *el-Müdevvenetü'l-kübra*, Beyrut: Dâru Sadır, 1905, I, 102

³⁵ İbn Kudame, *el-Muğnî*, II, 48

³⁶ Ahmed Şerbânî, *Sorulu-Cevaplı İslâm Fıkhı*, çev. Mustafa Özcan, Ahmet İyibildiren, Bekir Ağlamaz, İstanbul: Özgü Yayınları, 1998, I, 102, 133

³⁷ Said Havva, *Hadislerle İbadet Ansiklopedisi*, I, 336

³⁸ Nevevî, *Mecmû'*, III, 6

³⁹ Nevevî, *Mecmû'*, III, 98

⁴⁰ Abdurrahman Cezerî, *Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhı*, çev. Mehmet Keskin, İstanbul: Çağrı Yayınları, 4. baskı, 1993, I, 424

⁴¹ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, II, 6

Amr b. Seleme'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Allah'ın Resûlü (a.s.) zamanında yedi yaşında iken imamlık yaptım”. Amr b. Seleme hadisinden hareketle bazı mezheplere göre çocuğun imamlığının caiz olduğunu, bazılarına göre de hadisin genele teşmil edilemeyeceğini belirterek çocuğun imamlığının caiz olmadığını söylemektedir. Bazı mezhepler de çocuğun imamlığının caiz oluşunu farz ve sünnet ayırımına göre yapmaktadır.⁴² Bu ihtilafın sebebi, bir kimsenin kendisine vacip olmayan bir namazı, kendisine vacip olana kıldırıp kıldırılmayacağı noktasından ileri gelmektedir. Çünkü onlara uyanların namazları farz, çocukların ise nafiledir. Hâlbuki farz kılan nafîle namaz kılanı uyamaz. Bu durumda imam ile imama uyanın niyetleri aynı olmadığından çocuğun imamlığı sahih değildir, denilmiştir.⁴³

Hanefî mezhebi âlimlerinin büyük çoğunluğuna göre, farz ya da nafîle namazlarda, temyiz çağındaki çocuğun ergenlik çağına ulaşmış kimselere imamlık etmesi sahih değildir. Hanbelî ve Mâlikîlere göre mümeyyiz kişinin baliğ kişiye sadece farz namazlarda imamlık etmesi sahih değildir.⁴⁴ Güneş tutulması ve teravîh gibi nafîle namazlarda ise kendisi gibi olan kişilere imamlığı sahih olur. Çünkü bu çocuk nafîle namaz kılabilmekte olup, nafîle namaz kılanın nafîle namaz kılanı imamlığı sahihtir.⁴⁵

Şafîilere göre ise, ergen kişinin temyiz çağındaki çocuğa uyması caizdir.⁴⁶ Şafîilerce yine Cuma namazında çocuğun baliğ kişilere imamlık yapması kerahetle caizdir.⁴⁷

Buraya kadar anlatılanları özetleyecek olursak:

a) Mâlikî ve Hanbelî Mezheplerine göre baliğ, mümeyyiz çocuğa sadece nafîle namazlarda uyabilir.⁴⁸

⁴² İbn Rüşd, *Bidayetü'l -Müctehid*, I, 302

⁴³ İbn Rüşd, *Bidayetü'l -Müctehid*, I, 303

⁴⁴ İbn Kudame, *el-Muğnî*, III, 71

⁴⁵ Vehbe Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, çev. Ahmet Efe... (ve ötekiler), İstanbul: Risale Yayınları, 1994, II, 292

⁴⁶ Nevevî, *Mecmû'*, IV, 248

⁴⁷ Cezerî, *Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhı*, II, 578

⁴⁸ Merdavi, *İnsaf*, II, 266; İbn Kudame, *el-Muğnî*, III, 70

b) Hanefî mezhebine göre, nafile namazlarda da, farz namazlarında olduğu gibi çocuğun imamlığı sahih değildir.⁴⁹

c)Şafîlilere göre ise, çocuğa ihtiyaç halinde farz namazlarda da uyulabilir

—Çocuğun imamın yerine geçmesi:

Herhangi bir nedenden dolayı çocuğun, imamın yerine istihlafi (geçmesi) durumunda hüküm çocuğun imamlık yapmasındaki hükümler gibidir. Yukarda bu konu anlatıldığı için burada tekrarlamaya gerek yoktur.

D- Çocuğun Oruç ve İtikâf Mükellefiyeti

—Çocuğun oruç mükellefiyeti:

Çocuğa oruç tutmak farz değildir. Çünkü oruca ehil olmadığı için ona hitap yönelmemektedir. Bu durum Allah'ın Resûlü'nün önceki konular içinde zikredilen şu Hadisten anlaşılmaktadır: “Üç kişiden kalem kaldırılmıştır: Baliğ oluncaya kadar çocuktan, akli yerine gelinceye kadar deliden, uyanıncaya kadar uyuyandan.” Bir kimsenin akli yok olursa akli bulunmadığı sürece oruç tutmakla mükellef değildir. Çocuğun tuttuğu oruç geçerli değildir. Çünkü çocuğun niyet etmesi mümkün değildir.⁵⁰

Mümeyyiz kız ve erkek çocukların oruçları namazda olduğu gibi sahihtir. Şafî, Hanefî⁵¹ ve Hanbelîlere göre, temyiz çağındaki çocuklara velilerin orucu emretmeleri gerekir. Ancak yedi yaşında oruç tutmaya güçlerinin yetmesi şarttır. On yaşına geldikten sonra terk ederlerse bundan dolayı hafifçe dövülmeleri gerekir. Bunun sebebi namazda olduğu gibi, oruca alıştırmaktır.⁵²

⁴⁹ Cezerî, *Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhı*, II, 578

⁵⁰ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, III, 147

⁵¹ Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b. Musa el-Hanefî Aynî, *el-Binâye fî şerhi'l-hidaye*, 855/1451; tashih Muhammed Ömer, [y.y.] : Dârü'l-Fikr, 1980/1400, III, 367

⁵² Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, III, 147

Mümeyyiz de olsa çocuklar oruç tutmakla mükellef değildir.⁵³ Mâlikîlere göre çocuklara oruç tutmaları emredilmez. Çünkü erkek çocuk baliğ oluncaya kadar, kız çocuğu adet görünceye kadar oruç tutma mecburiyetinde değildirler. Baliğ olunca bedenle yapılan ibadetler bunlara farz olur.

Hanbelîlere göre küçük çocuğun ergenlik çağına girdiği günü kaza etmesi ve geride kalan günde oruç tutma konusu ihtilafli olup, en sahih rivayete göre, o günde oruç tutmak ve Ramazan dışında onu kaza etmek gerektiği yönündedir.⁵⁴ Buna göre küçük çocuk Ramazan'ın gündüz vaktinde oruçlu iken ergenliğe girerse (ister erkek olsun, ister kız olsun on beş yılını tamamlayarak ya da ihtilam olarak ergenlik çağına ulaşırsa) ihtilafsız olarak orucunu tamamlar. Eğer gece niyet etmişse kazası gerekmez.⁵⁵

Mâlikîler, Hanefiler ve Şafiler ise bu konuda şunu söylerler: Nasıl delilik kişinin üzerinden kaza yükümlülüğünü ortadan kaldırıyorsa çocuğun durumu da deliye benzetilerek orucu kaza etmesinin gerekmediği görüşündedirler.

Ancak küçük yaştan itibaren oruç tutma alışkanlığı ve sevgisi gönüllerine yerleştirmek amacıyla oruç tutmalarını sağlamaya çalışmak gerekir.⁵⁶

—Çocuğun itikâfa girmesi:

Mümeyyiz olmayan çocuğun itikâfa girmesi sahih olmaz. Mümeyyiz çocuğun ise itikâfa girmesi sahih olur.⁵⁷

E- Çocuğun Zekât ve Fitre Mükellefiyeti

— Çocuğun zekât ödemesi:

Çocuğun mallarının zekâta tabi olup olmaması konusunda mezhepler ihtilaf etmişlerdir.

⁵³ İbn Sahnun, *Müdevvene*, I, 209

⁵⁴ Merdavi, *İnsaf*, III, 282

⁵⁵ İbn Kudame, *el-Muğnî*, IV, 414

⁵⁶ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, II, 354

⁵⁷ Cezerî, *Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhı*, II, 832

Hanefilerde: Bu mezhebe göre, zekâtı verecek kişilerin ergenlik çağına girmiş olmaları ve akıllı olmaları gerekir. Bu nedenle çocuğa malından dolayı zekât gerekmez.⁵⁸ Hanefî mezhebi görüşüne gerekçe olarak, zekâtın ibadet olmasını esas alır. Çocuklar, ibadetle muhatap olmadıkları gibi, ibadetler niyete muhtaç olduğundan çocuklar bu niyeti yapamazlar. Çünkü çocuk, namaz ve oruçta olduğu gibi, ibadetleri yerine getirmekle sorumlu değildir.⁵⁹ Ayrıca, çocukların menfaatlerinin korunması gerekir. Onların mallarına düşen, sadece kul haklarından olan borç ve nafakaların ödenmesidir.⁶⁰

Ancak Hanefî mezhebine göre çocuk zekât mükellefi olmamakla beraber sahip olduğu bazı malları zekâta tabi tutulmuştur. Ebû Hanîfe'ye göre, çocukların sadece zirai ürünleri zekâta tabidir. Hanefî mezhebinin tercih edilen görüşü de budur.⁶¹

Cumhur: cumhura göre, ergen ve akıllı olmak, zekâtın farz olması için şart değildir. Mâlikî ve Şafîlilere göre, herhangi bir mal ayrımı yapılmaksızın, buluşa ermeyenlerin bütün malları zekâta tabidir. Hanbelîlere⁶² göre de ihtilafsız olarak çocuğun malından zekât vermek gerekir.

Çocuklar adına vekilleri zekâtlarını öderler. Dayandığı delil ise şu Hadistir: “Bir kimse malı bulunan bir yetimin velisi olursa onun adına ticaret yapsın ve malı bırakıp da zekât onu yemesin.” Başka bir rivayet de şu şekildedir: “yetimlerin mallarını çalıştırın ki, zekât onu yiyip tüketmesin.”⁶³

Zekâtın bir hedefi de zekât veren kişinin sevap kazanmasını sağlamak, fakirleri gözetmektir. Çocuk ile deli de sevap işleyebilir, fakirleri gözetebilirler. Bu sebeple bunların akrabalık nafakası vermesi farz olmaktadır. Bu görüş fakirlerin faydasına bir mana taşıdığı için daha kuvvetlidir. Bu şekilde hem fakirlerin ihtiyacının

⁵⁸ Said Havva, *Hadislerler İbadet Ansiklopedisi*, VIII, 167

⁵⁹ Cezerî, *Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhı*, II, 847

⁶⁰ İbn Kudame, *el-Muğnî*, III, 70

⁶¹ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, III, 136

⁶² Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, III, 136; Merdavi, *İnsaf*, III, 4; İbn Kudame, *el-Muğnî*, III, 69

⁶³ Nevevî, *Mecmû'*, V, 297

giderilmesine katkıda bulunulmuş olur. Hem de nefis temizlenmiş, kişi yardımseverliğe ve cömertliğe alıştırmış olur.⁶⁴

Reşit olmayanların mallarının zekâta tabi olmasıyla ilgili olarak, şu noktaya dikkat etmek gerekir. Namaz beden ve akıl sıhhatiyle bizzat yapılması gereken bir ibadettir. Zekât, bu açıdan değişik bir durum arz eder. Namaz, tamamen ferdin içyapısıyla alakalıdır. Zekât ise, cemiyetin malî yapısıyla ilgilidir. Namazda kul hakkı söz konusu değildir. Zekâta ise, böyle bir hak söz konusu olmaktadır. Namazda velayet ve vekâletin tesiri yoktur. Oysa bu durum zekâta olabilir. İşte bu değişik durumlar, bizi, deli ile çocuğun malından zekât ödenmesi lazım geldiğini benimseyenlerin görüşünü kabul etmeye zorlar. Çünkü zekât, fakirlerin ve diğer sarf edileceklerin hakkı olan mali bir ibadettir.⁶⁵

Yine çocuğun zekât ödemesi gerektiğini savunanlara göre, zekât, fakir fukaranın hakkıdır. Ayrıca, içtimai- mali yanıyla da zekât, diğer ibadetlerden ayrı bir özellik taşır. Mali ibadetlerde temsil caizdir, velileri onların adına zekât öderler. Çocuğun zekât mükellefi olmasıyla ilgili olarak beyan edilen görüşlerin temelinde, Hanefîlerin zekâta ibadet, cumhurun ise zekâta mali mükelleflik açısından bakmalarından kaynaklanmaktadır.⁶⁶

— Çocuğa zekât ödenmesi:

Hanefî, Hânbelî ve Mâlikîler'e göre, reşit olmayanlara zekât ödenebilirken, Şafîî mezhebine göre akıllı, baliğ ve tasarrufu düzgün olmayanlara zekât ödenemez.⁶⁷ Çocuğa zekât ödenmez diyen Şafîîlere göre, çocuk babasının malıyla zengin sayılır.⁶⁸

— Çocuğun fitre ödemesi:

⁶⁴ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, III, 255

⁶⁵ İbn Rüşd, *Bidayetü'l -Müctehid*, II, 85

⁶⁶ İbn Kudame, *el-Muğnî*, III, 71

⁶⁷ Cezerî, *Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhı*, I, 626

⁶⁸ Bilmen, *Büyük İslâm İlmihali*, 362

Hür, müslüman, küçük,⁶⁹ büyük erkek ve kadın, akıllı veya deli kimseler nisap miktarı mala sahip iseler fitre vermekle yükümlüdürler.⁷⁰ Çocuğun fitre ödemesiyle ilgili mezheplerin görüşleri şu şekildedir:

1- Cumhura göre, malı varsa, fitresini ödemek çocuğa da vaciptir. Ancak ödeme işlemi, velisi tarafından ve çocuğun malından yapılır. Malı yoksa fitresini ödemek, nafakasını sağlayana aittir.⁷¹ Ergenlik çağına girinceye kadar babanın küçük çocuklarının fitresini vermesi gerekir. Mâlikîlere göre kız çocukları için kocaya varıncaya ya da isteninceye kadar baba fitresini ödemeye devam eder.⁷²

2- İmam Muhammed ve Züfer'e göre, çocuğun fitresi babasına aittir. Babası yoksa mükellef olmazlar. Çocuğun malından fitre ödenmesi durumunda tazmin edilir.⁷³

Bir kimse zengin olan küçük çocuğun fitresini kendi malından onun adına verse bu caizdir. Bu durum fitresini vermeye izin veren yabancı birine benzer. Fakat kişinin büyük çocuğunun fitresini kendi malından vermesi için mutlaka izin alması gerekir.

Yetim çocuğun fitresine, vasisi, çocuğun malından öder.⁷⁴

F- Çocuğun Yemininin Geçerliliği Konusu

Yeminin sahih olması için, yemin edenin akıllı ve baliğ olması gerekir. Bu sebeple, çocuğun yemini sahih olmaz.⁷⁵

G- Çocuğun Kurban ve Adak İbadetlerini Yerine Getirmesi

1- Çocuğun Kurban Kesmesi

⁶⁹ İbn Kudame, *el-Muğnî*, III, 283

⁷⁰ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, III, 384; Merdavi, *İnsaf*, II, 404

⁷¹ İbn Rüşd, *Bidayetü'l -Müctehid*, II, 141-142

⁷² Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, III, 386

⁷³ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, IV, 5

⁷⁴ Ayni, *Binâye*, III, 235

⁷⁵ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, IV, 350

Fukahanın bir kısmına göre mümeyyiz küçüğün kestiği helaldir. Çünkü böyle bir kimsenin genelde maksat ve iradesi söz konusu olur. Ancak fakihlerin bir kısmına göre de çocuğun kestiği sahih değildir; çünkü onun bir maksadının olması söz konusu değildir. Besmeleyi anlayamaz, kestiği hayvanı iyice tutamaz. Yani kesmenin şartlarından olan damarların kopartılmasını ve besmeleyi bilemez.⁷⁶

Çocuğun kurban kesmesiyle ilgili mezheplerin görüşleri şu şekildedir:

a) Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ile Mâlik ve Hanbelî Mezheplerine göre, kurbanla mükellef olmak için baliğ olmak şart değildir. Ebû Hanîfe ile Ebû Yûsuf'a göre küçüğün malından kurban kesmek vaciptir.⁷⁷ Çocuğun yerine babası veya vasisi kurbanı keser.⁷⁸ Ancak bu durumda kurbanın eti tasadduk edilmez, yenir, saklanır.⁷⁹

b) Hanefilerde İmam Muhammed eş-Şeybânî ve Züfer'e göre, baliğ olmayanlara kurban kesmek vacip değildir. Bunlar şöyle demektedirler: Veli, kendisine ait malından kurban keser, küçük çocuğun malından kurban kesmez. Hanefilerde Zahirür- Rivaye'ye göre küçük çocuk için kurban kesmek müstehaptır, vacip değildir. Babanın küçük çocuğun malından kurban kesme hakkı yoktur; çünkü bu halis yakınlaştırıcı bir ibadettir.⁸⁰

c)Şafî mezhebine göre, kurban kesecek kimsenin akıllı ve baliğ olması gerekir.

Son iki görüşün ilk bakışta, üçüncü şahısların yani kurban etinden yararlanacak olan ihtiyaç sahiplerinin haklarını göz ardı ettiği söylenebilir de, ehliyesiz ve eksik eda sahibi kişilerin mal varlığının korunması açısından isabetli olduğu da söylenmektedir. Çünkü çocuk ve delinin haklarının geleceğe yönelik olarak korunması, kanuni temsilcileri için hukuki ve dini bir sorumluluktur. Böyle bir kaygı olmadığı zaman kanuni temsilcilerin zengin çocuklar ve ehliyesizler adına kurban kesmeleri güzel bir davranıştır.⁸¹

⁷⁶ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, IV, 438

⁷⁷ Cezerî, *Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhı*, III, 1044

⁷⁸ Vecdi Akyüz, *Hayatın İçinden Fıkh*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 1999, 1. baskı, 18

⁷⁹ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, IV, 291

⁸⁰ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, IV, 400

⁸¹ Ahmed Güç, *Çeşitli Dinlerde ve İslâm'da Kurban*, Bursa: Düşünce Yayınevi, 2003, 318

2- Çocuğun Adağı Yerine Getirmesi

Akıl ve ehliyet bakımından mümeyyiz olmayan ve mümeyyiz olan çocuğun nezri mün'akit olmaz. Çünkü bu gibi kimseler şer'i herhangi bir hüküm ile mükellef değildirler. Dolayısıyla nezirlerine bağlı kalmak ehliyetine sahip kimselerden değildirler.⁸²

Hanefî ve Mâlikî Mezheplerine göre, adağın sahih olması için, adakta bulunanın baliğ olması şarttır. Ayrıca Mâlikî mezhebine göre, önceden yapılan adakların, baliğ olunca yerine getirilmesi müstehaptır.⁸³

H- Çocuğun Hac İbadeti ve Hac Hükümleriyle Sorumluluğu

—Çocuğun hac ibadetini yapması:

Ergenlik çağına ulaşmamış çocuklara hac farz değildir.⁸⁴ Çünkü çocuk şer'i hükümlerin muhatabı değildir.⁸⁵ Buna ilişkin Allah'ın Resûlü (a.s.) şöyle buyurmuşlardır:

“ *Çocuk on defa haccetmiş olsa, baliğ olduktan sonra kendisine İslâm haccı (farz hac) gerekli olur.*” Hac amellerinin anlamını kavrayan mümeyyiz çocuk, haccederse haccı sahih olur. Ancak farz olan hac ondan sakıt olmaz. Mümeyyiz olmayan çocuğun ise, ihramı ve hac amellerinden hiç biri sahih değildir.⁸⁶

Cumhur çocuğa hac ahkâmını yerine getirebilir. Onun haccı nafîle olarak yerini bulur,” demektedir. Çünkü Allah'ın Resûlü (a.s.) çocuğun haccını takrir buyurmuştur. Ulema bu haccın çocuk baliğ olduktan sonra farz olacak haccın yerini tutamayacağında müttefiktirler. Bütün bunlar mümeyyiz olmayan küçük çocuk hakkındadır. Mümeyyiz olan çocuğa velisi izin verir. Ve çocuk kendisi ihrama girer. Velisinin izni olmadan çocuk ihrama girer ya da onun adına veli niyet ederse esah

⁸² Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, IV, 290

⁸³ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, IV, 388

⁸⁴ Ayni, *Binâye*, III, 426

⁸⁵ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, III, 414

⁸⁶ Cezerî, *Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhı*, II, 905-906

olan görüşe göre hac sahih değildir. Mümeyyiz olmayan çocuk için velisinin ihrama girmesi, kalbiyle bu çocuğu ihramlandırımdı diye niyet etmek suretiyle olur.⁸⁷

Şafîî, Mâlikî ve Hanbelîlere⁸⁸ göre, baba, dede gibi herhangi bir veli ister ihramlı, ister ihramsız olsun, kendi adına haccetmiş olsun veya olmasın mümeyyiz olan ya da olmayan çocuk adına ihrama girebilir. Böylece vekil, kalbi ile niyet ederek (ya da onun için ihrama girdim diyerek) çocuğun da ihrama girmiş olmasını sağlar. O sırada onun orada bulunması veya ihramda birlikte olmaları şart değildir.⁸⁹

İmam Şafîî, Mâlik’e göre de çocuğun haccı sahihtir. Sahihtir diyenlerin delili şudur.⁹⁰ Çocuk adına ihrama girmenin caiz olduğuna dair şu hadis vardır: “Peygamber (a.s.) Revha’da binekli bir yolcu grubuyla karşılaştı ve sordu: “ Bu topluluk kimlerdir?” “orada bulunanlar: “Müslümanlar cevabını verdiler ve kalabalıktan biri: “sen kimsin?” diye sordu. “Allah’ın elçisiyim.” diye cevap verdi. Bunun üzerine çocuğunu kaldırarak gösteren bir kadın: “Buna hac var mı?” diye sordu. Allah’ın Resulü cevap verdi: “Evet, senin için de sevap vardır.”⁹¹

Ebû Hanîfe çocuğun haccı sahih değildir, demiştir. Ebû Hanîfe’nin böyle deme sebebi, çocuğun haccı münakit olur da üzerine hac ahkâmı, fidye ve ceza kurbanı terettüp edip etmemesi hususundadır. Ebû Hanîfe bunların hiçbirini kabul etmiyor ve çocuğun fidye vb.’yi icap edecek hallerden sakındırılmasının ta’lime alıştırmak için yapıldığını söylüyor. Çocuğun haccının sahih olmadığını söyleyenlerin delili ise “mükellef olmayan bir kimseden hiçbir ibadetin sahih olmamasıdır.

Velinin izni meselesiyle ilgili şunlar söylenebilir: Mümeyyiz çocuk, velisinin izni olmadıkça ihrama giremez.⁹² Çocuğun velisi babası, babasının bulunmaması durumunda dededir. Şafîîlerce sahih olan görüşe göre, vasi veya babanın yerine geçen kimse baba gibidir. Ancak essah olan görüşe göre vasiyet veya hâkim tarafından verilmiş velayet yetkisi bulunmadıkça, çocuk üzerinde kardeşi, amca ve

⁸⁷ Said Havva, *Hadislerle İbadetler Ansiklopedisi*, X, 418

⁸⁸ İbn Kudame, *el-Muğnî*, V, 43

⁸⁹ İbn Kudame, *el-Muğnî*, V, 50

⁹⁰ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, III, 415

⁹¹ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l- Müçtehid*, II, 153-154; HamzaTekin, *Hac Fıkhı*, İstanbul: Değişim Yayınları, 2006, 51; Said Havva, *Hadislerle İbadetler Ansiklopedisi*, X, 417

⁹² İbn Kudame, *el-Muğnî*, V, 51; Merdavi, *İnsaf*, III, 390

annesi bu konuda tasarrufta bulunamaz. Öte yandan, çocuk adına ihrama girecek kişiye velisinin izin verme yetkisi vardır.⁹³ Aksi halde sahih olmaz. Çünkü bu, gerekli olmayanın gerekirliğine götürür. Böylece, Hanefilerin dışındakilere göre satış gibi münakid olmaz.⁹⁴

Veli, çocuğu ve deliyi, vacip hacda vacip olduğu için, mendup olan da mendup olduğu için hac ibadet mahallerinde hazır bulundurur. Çocuk ve delinin taş atmaya gücü yetmezse velinin atması vacip olur. Şayet taşları toplamaktan aciz olursa, bunu onun adına velisi yapar. Atamayacak durumda olması halinde de, velinin taşı eline alması, kendi adına atışını yaptıktan sonra onun adına atması müstehap olur. Eğer kendi adına atmamışsa yaptığı atış, çocuğa niyet etse bile kendi hesabına gerçekleşmiş olur.

Özet olarak, çocuk, yapabildiği her şeyi bizzat kendisi yapmalıdır. Hiç kimse bu hususta onun yerini alamaz. Sözelimi, vakfe ve Müzdelife’de geceleme gibi. Onun yapamadığını ise yine onun adına velisi yapar.

Ana-baba farz ve nezir (adak) haclardan çocuklarını alıkoyamazlar. Onların izni olmadan çocukları ihrama girse ana-babanın onları ihramdan çıkarma hakkı yoktur. Çocuğun da farz ve vacip haccı terk etme hususunda ana-babasına itaati caiz olmaz. İhramdan çıkma ve hatta bütün vacipleri yapma böyledir. Ancak günümüzde hatta oluşan kalabalık ve Mekke dışında giden bir çocuğun yol güvenliği gibi hususları göz önünde bulundurduğumuzda günümüz şartlarında bu durumun uygulanabilirliğinin zor olduğunu da söylemek gerekir.

—Çocuğun hac yasaklarını işlemesinin hacca etkisi:

Ceza ehliyeti açısından çocuğun haccıyla ilgili şunlar söylenebilir.⁹⁵

a) Hanefî mezhebine göre, çocuk, ihram yasaklarından birini işler veya farz veya vaciplerinden birini terk ederse, hiçbir ceza gerekmez. Çünkü ehliyeti yoktur. Ebû Hanîfe’nin bu konuda meşhur görüşüne göre çocuğun haccının yerini bulmamasının dayanağı şu Hadistir: “Üç kişiden kalem (yani sorumluluk)

⁹³ Merdavi, *İnsaf*, III, 390

⁹⁴ Zühayli, *İslâm Fıkıhı Ansiklopedisi*, III, 417

⁹⁵ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, IV, 229

kaldırılmıştır: Ergenlik çağına girinceye kadar çocuktan...” buyrulmaktadır. Çocuğun haccı adak konusuna kıyas edilir. Çünkü çocuğun adağı sahih olmaz. Hac nasıl farz değilse aynı şekilde yaptığı da sahih olmaz. Eğer sahih olsaydı bozulması durumunda kaza etmesi gerekirdi. Üstelik o, bedenle yapılan bir ibadet olması hasebiyle velisinin çocuk adına yapması sahih olmaz. Tıpkı namazda olmayacağı gb.⁹⁶

b)Şafî mezhebine göre, çocuk, hacda işlediği cinayetlerden dolayı ceza öder. Mümeyyiz çocuk hac ile ilgili amellerden birinde hata yapsa bu durumda kurban borçlusu velisi olur. Dolayısıyla velinin onu ihram yasaklarından sakındırması gerekir. Ancak çocuk mümeyyiz değilse onun her hangi bir yasağı ihlal etmesi yüzünden hiç kimseye fidye borç olmaz.⁹⁷

—Çocuğun hac esnasında ergenliğe girmesi durumunda hac ibadeti:

Çocuk haccetmiş olsa haccı yerini bulur; ancak ergenlik çağına erdikten sonra, önceki hac nafileyeye dönüşür. Ergenliğe giren çocuktan haccın farziyeti düşmez. Bu konuda bir Hadiste Rasulullah şöyle buyurmuştur: “ *Bir çocuk haccetse, sonra buluğa erse, kendisine diğer bir hac daha gerekir.* ”⁹⁸

Eğer ihramlı oldukları halde Arafat'ta vakfeden önce veya vakfe sırasında çocuk ergenlik çağına girmişse Şafî ve Hanbelîlere göre bu hac farz haccının yerine geçer.⁹⁹

Mâlikî ve Hanefîlere göre bu hac onları farz hac yükümlülüğünden kurtarmaz. Çünkü haccın edası için ihramlının ihram vaktinde mükellef (baliğ ve akıllı) olması şarttır. Böyleyken, onların ihramı bir nafilenin edası için gerçekleşmiştir. Dolayısıyla, böyle bir ihram farzın edasına dönüşmez.

⁹⁶ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, III, 416

⁹⁷ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, IV, 229

⁹⁸ İbn Kudame, *el-Muğnî*, V, 45

⁹⁹ Merdavi, *İnsaf*, III, 389

Yine Hanefilere göre, şayet çocuk vakfeden önce, telbiye getirerek ve farz hacca niyet ederek ihramı yenilese vakfe, ziyaret tavafı, sa'y vb. hac amellerini tamamlasa, haccı sahih olur.¹⁰⁰

II- EHLİYET AÇISINDAN BAYGINLIK VE BAYGINLIĞIN İBADETLERE ETKİSİ

İslâm Hukukunda baygınlık “*iğma*” kelimesi ile ifade edilmekte olup, söz konusu kelime “örtmek, perdelemek” manasına gelmektedir. Baygınlık da bir bakıma akli örten bir hal olduğundan bu kelime ile ifade edilmiştir. Baygın kişiye “*muğma aleyh*” denir.¹⁰¹ Baygınlık kelimesinin sözlük anlamı ise, geçici bir süre için akıl ve şuurun kapalı olması, kullanım imkânının bulunmaması halidir.¹⁰² Baygınlık akıl gücünü perdeleyerek uzun bir süre devam edebilir. Kişinin baygınlık süresince ibadet mükellefiyetinin, baygının şuur ve iradesi kapalı olsa da sebep olduğu hukuki sonuç doğuran fiillerinin hükmü ve yarı baygın iken yapabileceği sözlü tasarrufların geçerli olup olmayacağı fıkıhta incelenmiştir.¹⁰³

Baygınlık, İslâm Hukukunda hukuki işlem yapma (eda) ehliyetini ortadan kaldıran bir ârizadır. Baygın kimsenin alım-satım, hibe, vasiyet gibi hukuki sonuçlar doğuracak sözlü tasarruflarda bulunması caiz değildir. Baygın olan kişinin değerli bir şeyi kırması ya da bir çocuğun üzerine düşüp yaralanmasına, ölmesine sebep olması durumunda baygın kişi, mala ve cana yönelik olan bu zararları karşılamakla yükümlüdür. Bunun sebebi zarara uğrayan kişinin hakkının korunmasını sağlamaya yöneliktir. Bu nedenle baygın kişi mala yönelik zararları tazmin etmek, cana yönelik zararlarda –öldürme, yaralama- diyet, erş, veya hükümetül-adl olarak adlandırılan

¹⁰⁰ Zühayli, *İslâm Fıkıhı Ansiklopedisi*, III, 418

¹⁰¹ Halit Ünsal, “*Baygınlık*” mad., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1992, V, 244

¹⁰² Erdoğan, *Sözlük*, “*Baygınlık*” mad., 33

¹⁰³ Ünsal, “*Baygınlık*”, mad., *DİA*, V, 245

maddi bir bedel ödemek zorundadır.¹⁰⁴ Bu tür fiili tasarruflar kişinin eda ehliyetine değil vucüb ehliyetine yöneliktir. Baygın kişide ise vucup ehliyeti tamdır.¹⁰⁵

Eğer baygınlık kısa süreli bir baygınlık ise bu ibadetleri düşürmez. İslâm Hukukunda baygınlık bir nevi hastalık olarak değerlendirilmiştir. Baygınlık durumu akla zarar vermez. Bu nedenle baygınlık eda ehliyetini ortadan kaldırmaz, geciktirir.¹⁰⁶

BAYGINLIĞIN İBADETLERE ETKİSİ

A- Baygınlığın Namaza Etkisi

Bayılan kişinin namaz kılma yükümlülüğü konusu ihtilafıdır. Baygınlıktan dolayı namazını kılmayan kişi ile ilgili âlimlerin görüşleri şu şekildedir: Birinci görüşe göre; eğer vaktin tamamı baygınlık içinde geçmişse kaza gerekmez. İkinci görüş ise mutlaka kaza edilmesi gerektiği görüşündedir. Bir kısım âlimler de “baygınlık halinde kazaya kalan namazların sayısı beşi geçerse, kazaya gerek yoktur”, demişlerdir.¹⁰⁷

Baygınlığın uzun süre devam eden baygınlık cinsinden olursa, bu durumda nakledilen görüşler şu şekildedir: Bunlar içinde yer alan Hanefî mezhebi'ne göre, baygınlık bir gün bir geceden az sürerse kaza gerekir, daha fazla sürerse gerekmez. Azlık çokluk *Ebû Hanîfe* ve *Yûsuf'a* göre saate (zamana), *İmam Muhammed'e* göre (ki, evla olan da budur) geçen namazların vakitlerine bakılarak düzenlenir.¹⁰⁸

Hanefilere göre baygınlığın beş vakitten fazla sürmesi namaz borcunu düşürür. *Ebû Hanîfe'*ye göre, bayılan kimse ayıldığında, baygın olarak geçirdiği namazların sayısı beşten azsa, onları kaza eder, çoksa etmez. Vakti içinde ayıldığı namazı da kaza eder.¹⁰⁹

¹⁰⁴ Muhammed Ebû Zehra, *İslâmda Sosyal Dayanışma*, trc. Ethem Ruhi Fırlalı, Osman Eskicioğlu, İstanbul: Yağmur Yayınevi, 1969, 332

¹⁰⁵ Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 137

¹⁰⁶ Cebûrî, *Avârızî Ehliyye*, 246; Haskefî, *İfadâtü'l-Envâr*, 502

¹⁰⁷ Zühayli, *İslâm Fıkıhı Ansiklopedisi*, II, 257

¹⁰⁸ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, I, 113

¹⁰⁹ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, I, 113

Mâlikî ve *Şafîî* âlimler ise, baygınlığın beş vakitten fazla sürmesi gibi bir şart koşmadan namaz borcunun düştüğü görüşündedirler.¹¹⁰ Yine İmam Mâlik¹¹¹ ve Şafîî'ye göre, vaktin bir kısmında ayılan kişinin de o namazı kaza etmesi gerekmez.¹¹²

Hanbelîler ise baygınlık halinde geçen namazların kaza edilmesi gerektiğini söylerler.¹¹³ Onlara göre burada baygın kişinin durumu uykuda kalan kişinin durumuna benzer.¹¹⁴

Yukarda bahsi geçen ihtilafların sebebi baygın düşen kişinin bir taraftan uykuda kalan bir taraftan da deliren kişiye benzetilmesidir. Baygın düşeni uykuda kalana benzetenler; kendisine kaza lazım gelir, demişlerdir. Delirene benzetenler ise “kaza gerekmez”, demişlerdir.¹¹⁵

B- Baygınlığın Oruca Etkisi

Fukaha bayılan kimselerin orucunun bayılma ile bozulup bozulmadığında ihtilaf etmişlerdir.

Bazı mezheplere göre oruç bu durumda bozulur. Bazılarına göre ise bozulmaz. Bazı mezhepler ise, bayılma ve delirmenin fecirden önce ve sonra olması halleri arasında ayırım yapmışlardır. Bazıları da, eğer günün çoğu geçtikten sonra bayılma olursa tuttuğu oruç kâfi gelir, eğer öğleden önce olursa kaza lazım gelir, demişlerdir.¹¹⁶

Baygın kişinin tutamadığı oruçlarını kaza etmesi konusunda âlimlerin ittifakı vardır. Eğer oruçluyken bayılan kimse günün bir kısmında ayılırsa, orucuna devam eder.¹¹⁷

¹¹⁰ Nevevî, *Mecmû'*, III, 7; İbn Kudame, *el-Muğnî*, II, 51

¹¹¹ İbn Sahnun, *Müdevvene*, I, 207

¹¹² İbn Kudame, *el-Muğnî*, II, 51

¹¹³ Merdavi, *İnsaf*, I, 390

¹¹⁴ İbn Kudame, *el-Muğnî*, II, 50

¹¹⁵ İbn Rüşd, *Bidayetü'l-Müctehid*, I, 364

¹¹⁶ İbn Rüşd, *Bidayetü'l-Müctehid*, II, 45

¹¹⁷ Merdavi, *İnsaf*, III, 293

Ramazanda baygın olan kimse, Hanefilere göre, bayıldığı günü kaza etmez. Burada niyetle beraber imsak- tan ibaret olan oruç bulunmaktadır. Çünkü esas olan müslümanın Ramazan gecelerinde niyetlenmesidir.¹¹⁸

Orucun kaza edilmesini gerektirmeyen baygınlık bir gün ve geceden kısa süren baygınlıktır. Ancak uzun süreli baygınlıklarda kaza gerekir. Bütün ramazanı baygın geçiren kimse, ramazanı baştan sona kaza eder. Çünkü baygınlık kuvvetleri zayıflatan ve akli yok etmeyen bir nevi hastalık gibidir. Dolayısıyla geciktirme için özür sayılır, fakat farzın düşmesi için özür sayılmaz.¹¹⁹

Deli olan kişi Ramazanın bir bölümünde ayılırsa, geçmiş günleri kaza eder. Çünkü ramazan orucunun farz olmasının sebebi, bu ayda bulunmaktır. Zimmet sebebiyle vacip olma ehliyeti gerçekleşmiştir. Eğer delilik bütün ramazan boyunca devam ederse, oruçlarını kaza etmesi gerekmez. Burada amaç kişiden sıkıntı ve meşakkati gidermektir. Bayılmada ise, durum daha farklıdır. Çünkü baygınlık bütün vakti kapsamaz. Baygınlığın uzaması nadirdir. Nadir olan durumlara göre hüküm koymakta ise bir güçlük yoktur.¹²⁰

Özetle; kısa aralıklarla bayılmak ve delirmek orucun farz olmasına ve kaza edilmesine engel teşkil etmez. Fakat bütün ayı içine alacak bir delirme olursa sahibine kaza gerekmez. Bayılmada ise kaza etmek gerekir.

C- Baygınlığın İtikâfa Etkisi

Baygınlığın itikâfa etkisiyle ilgili mezheplerin görüşleri şu şekildedir:¹²¹

a- Hanefî mezhebine göre, bir gün devam eden baygınlık, itikâfi bozar ve düzelince itikâfa yeniden başlanır.¹²²

¹¹⁸ İbn Kudame, *el-Muğnî*, III, 344

¹¹⁹ Cebûrî, *Avârizî Ehliyye*, 246

¹²⁰ Zühaylî, *İslâm Fıkhî Ansiklopedisi*, III, 148

¹²¹ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, II, 444

¹²² Cezerî, *Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhı*, II, 839

b- Şafî mezhebine göre, orucu bozan baygınlık, itikâfı da bozar. Fakat kalınan günden itikâfa devam edilir, bozulan gün kaza edilir. Şafîlere göre baygınlık zamanları itikâftan hesap edilir.

c- Hanbelî mezhebine göre, bayılmayla itikâf bozulmaz.

III- EHLİYET AÇISINDAN HASTALIK (MARAZ) VE HASTALIĞIN İBADETLERE ETKİSİ

Marazın sözlük anlamı hastalık olup sağlık ve sıhhatın karşıtıdır. Burada kastedilen hastalık, delilik ve bayılma dışındaki bedenî hastalıktır. Bu durumdaki kişiye hasta (marîz) adı verilir. İslâm hukukunda maraz /hastalık kavramının bir de dar kapsamlı bir kullanımı vardır. Bu da doktorların iyileşmez dedikleri ve bir yıl içinde ölümle sonuçlanan hastalıktır.¹²³

Hastalık, vucüb ehliyeti ile eda ehliyetini ortadan kaldırmaz. Hastanın her iki ehliyeti de tamdır. Bu bakımdan lehine ve aleyhine haklar sabittir. Ancak hastalık, ehliyetin tamlığına rağmen hastaya nispetle bazı hükümlere etki eder. Hastanın yaptığı bütün akıtları muteberdir. Eğer hastalık ölümle sonuçlanırsa hasta başlangıçtan ölüme kadar mahcur sayılır. Varise vasiyet muteber değildir.¹²⁴

Hastanın hukukî tasarruf ehliyeti vardır. Ancak ölümle sonuçlanan bir hastalığın müptelası olan hastanın duygusal kararlar verebileceği ve alacaklı ve mirasçılarını durumundaki kişilerin haklarının zayi olmaması için bu konularda kısıtlamalar getirilmiştir.¹²⁵ Çünkü mûrisin malında vârisin halefligi, kanun koyucunun hükmüyle ve ölüm ile sabittir. Aynı zamanda ölümle, borçlu müteveffanın malından, alacaklının hakkı da vardır. Hastalık ölümün sebebi olduğu için, vâris ve alacaklıların haklarının mala taallukları, hastalığın başlangıcından itibaren sabittir. Çünkü hüküm, sebebin başlangıcına izafe olunur. Varis ve alacaklının hakkının korunması için, bu hakkın muhafazasının gerçekleşeceği

¹²³ İbrahim Kâfi Dönmez (ed.), *İslâm'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (İFAV), 2006, III, 1224

¹²⁴ Haskefi, *İfadâtü'l-Envâr*, 507-508

¹²⁵ Dönmez (ed.), *İslâm'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, III, 1224

miktarda hasta hacr altına alınır. Bu hak varis için malın üçte ikisi, alacaklı için de alacak terekenin tamamını kapsıyorsa malın tamamı, kapsamıyorsa alacak miktarı kadardır. Hasta kişi cezai fiillerinden ve verdiği her türlü zarardan ötürü sağlıklı kişiler gibi sorumlu tutulur. Başkasına ait bir malı telef ettiğinde, malın bedelini tazmin etmekle sorumludur.

Hastalığın ibadetlere etkisine gelince; hasta namaz, oruç, zekât, hac gibi ibadetlerin hepsi ile mükelleftir. Ancak hastalık sebebiyle namazı ayakta kılmayan kişi oturarak veya ima ile kılar. Kendisinde abdesti bozan bir hastalık bulunan özürli kişilere abdestte bazı kolaylıklar tanınır. Oruç tutamayan hasta ise bunu kazaya bırakır.¹²⁶

HASTALIĞIN İBADETLERE ETKİSİ

A- Hastalık Halinde Kibleye Yönelme

Hastalık sebebiyle kibleye yönelmeye gücü bulunmayan mükellef, Hanefî mezhebine göre, hastayı kibleye çevirecek biri olsun olmasın, kibleye yönelerek namazını kılmalıdır. Cumhura göre ise, çevirecek biri olmayınca gücü yettiği kadarıyla kibleye yönelip namazını kılar.¹²⁷

B- Hastalığın Teyemmüm ve Meshe Etkisi

—Hastalığın teyemmüme etkisi:

Fukahaya göre, mükellefin suyu kullanması halinde hastalığının artması veya iyileşmesinin gecikmesi, canına bir zarar dokunmasından veya bir uzvun zarar görmekten korkulursa ya da su kullandığı takdirde hastalığın şiddetlenmesi, uzamasından, iyileşmenin gecikmesi durumları söz konusu ise teyemmüm eder.¹²⁸

¹²⁶ Dönmez (ed.), *İslâm'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, III, 1224

¹²⁷ Bilmen, *Büyük İslâm İlmihali*, 116

¹²⁸ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, I, 315

Hanefiler soğuk sebebiyle teyemmümün mübah olmasını ölmekten ya da bazı organlarının telef olmasından veya hastalıktan korkma haliyle sınırlandırmışlardır.¹²⁹ Hanefî mezhebine göre, suyun kullanılmasının hastalık, hastalığın artması veya iyileşmeyi geciktirmesi mütehasıs Müslüman doktorun haber vermesiyle bilinince teyemmüm edilir. Cünüp bir kimsenin bazı organları üzerinde bulunan yara veya çiçek hastalığı, sağlam yerden azsa, sağlam yerleri yıkayıp, hasta olan yeri teyemmüm eder. Abdest organları için de aynı hükümler uygulanır.¹³⁰

Mâlikîler soğuk sebebiyle teyemmümün caiz olmasını ölmekten korkma haliyle sınırlandırmışlardır.¹³¹ İmam Şafî'ye göre, hastalar telef olma korkusu içindelerse, teyemmüm edebilirler. Şafî mezhebine ve Mâlikî mezhebi'ne göre, doktorun Müslüman olması şart değildir;¹³² Şafî mezhebine göre, tıp tahsili yapanların kendi tecrübesi bu hükümlerin uygulanması için şartken, konunun tıbbî yönünü bilmeyenler teyemmüm eder ve iyileşince namazı yeniden kılar.

Hanbelîler¹³³ göre ise vakit içinde suyun ısıtılması imkânının olmaması, organın zarar görmesinden korkulursa teyemmüm caizdir.¹³⁴

Hastalık ya da soğuk sebebiyle teyemmüm eden kimse, Şafîlere göre namazı kaza eder. Mâlikîlerle Hanbelîlere göre kaza etmez. Hanefîlere göre ise iki rivayet vardır; birisine göre kaza etmesi gerekir, diğer görüşe göre kaza etmesi gerekmez.

—Hastalığın meshe etkisi:

Sargı ve yara üzerine mesh yapılmasının caiz olduğu Peygamberimizin sünnetiyle sabittir: Uhud savaşında yara aldığında, Peygamber Efendimiz, sargı üzerine mesh etmiştir; Hz. Ali (r.) Hayber'de yara alınca, Allah'ın Elçisi ona yara üzerine mesh etmesini emretmiştir.

¹²⁹ Ayni, *Binâye*, I, 490

¹³⁰ Alauddin Ebû Bekr b. Mes'ûd Kâsânî, *Bedaiu's-Senâi fî Tertibi's-Şerâi*, Beyrut: yayın yeri yok, 1974, 2. Baskı, I, 51

¹³¹ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, I, 319

¹³² Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, I, 318

¹³³ İbn Kudame, *el-Muğnî*, I, 317

¹³⁴ Cezerî, *Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhı* I, 201

Sargı üzerine meshin sahih olması için, hasta organın yıkanmasının ve acının artması, iyileşmenin gecikmesi vb. şekillerde yıkamanın zararlı olması gerekir. Bu sebeple ilaç üzerine mesh zararlı ise bağlanır ve onun üzeri mesh edilir.¹³⁵

a) Hanefî mezhebinin bu konuda iki görüşü vardır:

1) Ebû Hanîfe'ye göre sargı üzerine mesh farz değil, vaciptir. Bu durumda, meshin terk edilmesiyle namaz sahih olur. Ancak namazın iadesi edilmesi daha güzel bir davranış olur. İade etmeyince günah yazılmaz, ancak; şefaatten mahrum kalınır. Mesh de zararlı olursa, mesh terk edilir, namaz ilerde yara iyileşince iade edilir, edilmezse şefaatten mahrum kalınır.¹³⁶

2) Ebû Yûsuf ve eş-Şeybânî'ye göre, sargı üzerine mesh farzdır; terk edilmesiyle namaz sahih olmaz. Bu görüşlerin her ikisini de uygulamak sahihtir.¹³⁷

b) Şafîî mezhebine göre, hüküm yaranın bağlı veya kendisinde ilaç bulunmasına göre değişir.

– Eğer yara bağlıysa bu durumda hastanın şunlara dikkat etmelidir: Öncelikle sağlam kısmı yıkar, sonra hasta yere konan bağın üstünü mesh eder. Bu mesh çoğunlukla bağın örttüğü sağlam yerin yıkanması yerine geçer. Sargı sadece hasta kısmın üzerine konur ve sağlam kısma taşmazsa bağ üzerine mesh etmek gerekmez. Mükellef cünüp olunca bu sıraya uyması gerekmeyip, dilediği sırayı uygulayabilir. Cünüp olmayan kimse ise, sadece yıkamak ile teyemmüm arasındaki sıraya uyar, sargı üzerine meshi ister yıkamaktan önce, isterse organlar birkaç tane ise her biri için ayrı ayrı teyemmüm etmek gerekir. Hastalık bütün vücutta ise bütünü için bir teyemmüm yeterlidir.¹³⁸

– Yaranın üzerinde ilaç olup yaranın üstü açıksa, sağlam kısımları yıkamak, hasta organı teyemmüm etmek farz olur, bu durumda yara üzerine mesh edilmez. Yara teyemmüm organların birinde bulunur, üstüne toprağa dokundurulmuş elle

¹³⁵ Bilmen, *İlmihal*, 89

¹³⁶ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, I, 331

¹³⁷ Cezerî, *Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhı*, I, 222

¹³⁸ Cezerî, *Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhı*, I, 221

mesh mümkün değilse, bu durumda mesh kalkmış olur. Yara iyileştikten sonra namaz iade edilir.¹³⁹

c) Mâlikî ve Hanbelî Mezheplerine göre, mükellefin, abdest ve gusülde yıkanması farz olan hasta organının yıkanması zararlı oluyorsa, çıplak olarak mesh edilir. Bu da zarar veriyorsa, organın üzeri bağlanır veya ilaç konur: Organın yıkanması zarar veya acı veriyorsa, bağlıysa bağısız olarak ilaç bulunuyorsa ilaç üzerine mesh etmek farzdır. İlaç üzerine mesh etmek de zarar veriyorsa, yara temiz bir bezle bağlanır, onun üzeri mesh edilir.¹⁴⁰

C- Hastalığın Namaza Etkisi

Hasta icmayla namaz kılmakla mükelleftir: Gücü yetmeyenden kıyam, rükû ve secde düşer, bunlar güçlerine göre namazlarını kılar.¹⁴¹

Fakihler farz ve nafilâ namazlarda, namazı ayakta kılmaktan aciz olan kimselerden namazın bazı erkânının düşeceği hususunda ittifak etmişlerdir. Bunun dayandığı delil ise İmran b. Huseyin (r.) hadisidir: “*Ayakta namaz kıl. Eğer buna gücün yetmezse oturarak kıl. Buna da gücün yetmezse yaslanarak kıl.*” Ancak bir kimse ayakta bir âyet okuyacak kadar da olsa, kıraate gücü yeterse gücünün yettiği kadarını yapması lazımdır.¹⁴² Bir kimse ayakta durduğu takdirde eğer yarası akacaksa yahut gözlerinin yatarak tedavi edilmesi gerekli ise bu durumda kıyam yapma farzı düşer. Hasta olan kişi namazını ayakta kılmaya muktedir olamazsa oturarak kılar. Bunu da yapamazsa imayla kılar.

Namaz işlemlerinde kısmen aciz kalma, kıyamı, rükû ve secdeyi yapamama olmak üzere iki şekilde ortaya çıkar. Mezheplerin bu konudaki görüşleri şu şekildedir.¹⁴³

¹³⁹ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, I, 332

¹⁴⁰ İbn Kudame, *el-Muğnî*, I, 335

¹⁴¹ Bilmen, *İlmihal*, 126

¹⁴² Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, I, 506

¹⁴³ Cezerî, *Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhı*, I, 703-704

1) Hanefî Mezheplerine göre, sadece kıyamdan aciz kalma halinde, hasta bir yere dayanarak kılmaya güç yetirirse namazın bu şekilde kılınması gerekir, oturarak kılmak caiz değildir. Hanefî mezhebine göre, oturarak veya dayanarak kıyam yapamama halinde, namazın, ayakları Kabe'ye doğru, dizleri dikmek ve başı hafifçe kaldırarak sırtüstü kılınması efdaldır. Sağ ve sol yana yatarak da kılınabilir. Bu durumda efdal olan sağ yatarak kılmaktır. Bütün bulardan hiç birine güç yetmeyince, nasıl güç yeterse namaz öylece kılınır.¹⁴⁴

2) Şafiîlere göre kıyam, rükü ve secdeyi yapmaktan aciz olan kişi namazını şu şekilde kılar.¹⁴⁵

Bir kimsenin ayakta durmaya gücü yetmezse eğilerek namazını kılar. Kişi ayakta duramıyorsa dilediği gibi oturur. Bunu dayanağı olan delil daha önce geçen İmran b. Hüseyin hadisidir. Böyle bir kişi, alnını iki dizinin hizasında tutarak rükü eder. En faziletli secde yerinin hizasında yapmaktır.

Bir kimse namaz kılariken oturmaya gücü yetmezse, oturması halinde daha önce geçen zorluklar meydana gelirse, yanı üzerinde yaslanarak namaz kılması vaciptir. Bu durumda yüzünü kibleye çevirmek bedenın ön kısmını kibleye döndürmek vaciptir. Yaslanmak için sağ taraf sol taraftan daha faziletlidir. Özürsüz olarak sol yanın üzerine namaz kılmak mekruhtur.

Yaslanarak namaz kılamayan kimse sırt üstü namaz kılar. Yüzünü ve bedeninin ön kısmını kibleye döndürmek için başını altına yastık gibi bir şey koyarak yükseltir. Bunu yapmak vaciptir. Ancak Kâbe'nin içinde bulunan başını altına yastık koymak zorunda değildir. Çünkü Kâbe'nin tavanı vardır. Bu nedenle sırtüstü bir şekilde namaz kılması caizdir. Eğer kişinin buna da gücü yetmezse, namaz fiillerini ima ile eda eder.

Buna da gücü yetmezse, kalbinden namazın sünnetlerle beraber rükunlarını icra eder. Bu şekilde diğer namaza ait işleri temsili olarak yapar. Çünkü kişiden akli başında olduğu sürece namaz sorumluluğu düşmez.

¹⁴⁴ Ayni, *Binâye*, II, 639

¹⁴⁵ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, I, 506

3) Mâlikî mezhebine göre, bir şeye dayanarak kıyama gücü yetene kıyam gerekmez, dayanmaksızın oturabilirse oturur. Mâlikîlere göre, oturmaktan da aciz olan, yüzü kibleye doğru sağ yanına yatarak ima ile namaz kılar, sağ yanına yatamayan sol yanına yatabilir. Yan yatamaya da gücü yetmeyince ayaklara kibleye doğru kibleye doğru sırtüstü yatırılır. Bu şekilde sıraya uymak menduptur. Sırtüstü yatamayınca baş kibleye doğru olmak üzere karın üstü yatırılır, namaz ima ile kılınır. Sırtüstü yatabilmek, gücü dâhilindeyken, karın üstü yatarak kılınan namaz sahih olmaz.¹⁴⁶

4) Hanbelîlerin bu konudaki görüşleri şu şekildedir:

Farz namazlarda hasta olan kişinin gücü yetmese de ayakta namaz kılması vaciptir. Hasta kişi ayakta durmaya güç yetiremezse, ya da ayakta durmak hastalığın artmasına sebep olursa, kişi bağdaş kurarak namazını kılar.¹⁴⁷

Hasta kişi, oturamaya gücü yetmezse yanı üzerine namaz kılar. Kişinin sağ yanı üzerine namaz kılması sol yanı üzerine namaz kılmasından daha efdaldir. Hasta namazı ile ilgili Hadiste şöyle buyrulmaktadır: *“hasta kişi ayakta kılar. Eğer gücü yetmezse oturarak kılar. Eğer secde yapmaya gücü yetmezse ima ile namaz kılar ve secdesini rükûsundan alçak yapar. Eğer oturarak namaz kılmaya gücü yetmezse, sağ yanı üzere dönerek namaz kılar. Buna da gücü yetmezse, sırtüstü yatarak namaz kılar, iki ayağını kibleye doğru uzatır.”* Bir kimsenin ayakları kibleye doğru uzatılmış vaziyette sırtı üzerine namaz kılması, yan tarafı üzerinde namaz kılmaya gücü yettiği halde caizdir. Çünkü bu durum da bir nevi Kibleye yönelmektir. Ancak bunu yapmak mekruhtur. Eğer kişinin yanı üzere namaz kılması mümkün olamazsa, sırtüstü namaz kılabilir. Kişi eğer rüku ve secdeyi ima ile yapıyorsa secdenin rükudan daha alçak olması gerekir.¹⁴⁸

Bir kimse rüku ve secde için başı ile ima yapmaktan aciz olursa, gözü ile ima yapar ve kalbi ile niyet eder. Bu konuda Allah'ın Resûlü şöyle buyurmuştur: *“eğer hasta kişi gücü yetmezse gözü ile ima yapar”*. Eğer kişi gözü ile ima yapmaktan da

¹⁴⁶ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, I, 43; Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, I, 505

¹⁴⁷ Merdavi, *İnsaf*, II, 306

¹⁴⁸ Merdavi, *İnsaf*, II, 307

aciz olursa, kalbi ile namaz kılar. Eğer sözleri kalbi ile ifade edemezse kalbinden söyler, yapılacak işleri de kalbinde canlandırır. Çünkü Allahu Teala şöyle buyurmuştur: “Allah sizin için dinde bir güçlük yapmamıştır.”¹⁴⁹

“Allah insana gücünün yettiğini teklif eder”.¹⁵⁰

Bir kimsenin akli başında olduğu müddetçe namaz kılma sorumluluğu ondan düşmez. Çünkü kalbinden namaz kılmaya niyet etme gücüne sahiptir. Kalbinden niyet edip göz ile ima ederek ya da imasız olarak namazı yerine getirebilir. Bununla beraber, namazın farz olduğu ile ilgili olarak rivayet edilen deliller umumidir. Netice olarak, Hanefilere göre hasta hakkında gösterilen kolaylığın en son sınırı göz ile ima etmek, ya da niyet etmektir. Şafî Hanbelîlere göre, rükunları kalbinden geçirmektir. Kişi başı ile ima etme imkânına sahip değilse, Hanefilere göre bu namazın sonradan kaza edilmesi vaciptir.¹⁵¹

— Namaz kılmaktan bütünüyle aciz kalmak:

Namazın fiili rükunlerini yapmaktan bütünüyle aciz kalanların namaz mükellefligi ihtilafıdır.¹⁵²

a) Cumhura ve Hanefilerden Züfer’e göre sadece göz işareti veya kalben düşünmeye- yani kaş, göz ve kalb imasına- güç yetince, akli denge bozuk olmadıkça namazın bu şekilde kılınması gerekir. Göz işaretine güç yeterken namaz işlemlerinin kalpten geçirilmesi yeterli olmaz.

b) Ebû Hanîfe’ye göre, namazın kılınması için sadece göz, kaş ve kalp imasına güç yetirince –akli denge yerinde olsun olmasın- namaz kılınmaz. Namaz sayısı bu vaziyetteyken beş ve beşten fazla olunca kaza da gerekmez, dört vakit olunca kaza edilir. Bununla birlikte, kazaya kalan namaz dört vakitten az olsa bile, vefat halinde

¹⁴⁹ Tekin, *Hac Fıkh*, 78

¹⁵⁰ Bakara 2/286

¹⁵¹ Merdavi, *İnsaf*, II, 307-308

¹⁵² Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, I, 115

namaz borcu olmaz. Ebû Hanîfe'den başka bir nakle göre bu namazlar bütünüyle düşer.¹⁵³

c) Ebû Yûsuf göre, kalble değilse de göz ve kaşlarla ima edilebilir.

— Hastalığın cuma namazına etkisi:

Kişinin cemaate katılmasını zorlaştıran hastalık, Cuma ve cemaate katılmamak için özürdür. Hastalığın özür olmasının delili Kur'an'daki: “*sizin için dinde güçlük yapmadı*”¹⁵⁴ âyetidir. Ayrıca Allah'ın Resûlü hastalanınca mescitten geri kaldı ve şöyle buyurdu: “Ebû Bekir'e söyleyin insanlara namaz kıldırın.” Bir hastalığın ortaya çıkmasından korkan kişi de Cuma ve cemaate devam etme konusunda özürlü kabul edilir. Çünkü İbn Abbas'tan (r.) rivayet edildiğine göre, Allah'ın Resûlü özrü korku ve hastalık ile açıkladı. Hasta, yatalak, eli ayağı çaprazlama kesik ya da sadece ayağı kesik olan kimselerle, felçli, çok yaşlı, âma kimselere cemaate katılmak vacip değildir.¹⁵⁵

Ağır hasta, hastalığı artma korkusu bulunanlarla özürülere cumanın farz olup olmadığıyla ilgili olarak mezheplerin görüşleri şu şekildedir:

a) Hanefî mezhebine göre, sağlığı yerinde olanlara, Cuma namazı farzdır; ağır hastalar, hastalanma korkusu olanlar veya hastalığının iyileşmesinden gerçekten endişeli olmak gibi, mazereti olanlara, Cuma namazı farz değildir. Fakat basit rahatsızlıklar bahane ederek cumaya gitmemek borcu düşürmez.¹⁵⁶

Hanefî mezhebi içinde, özürülere cumanın farz olmasıyla ilgili olarak da iki görüş vardır: Ebû Hanîfe'ye göre, körlere Cuma namazı farz değildir. Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'e göre, götürececek kimse olmayınca, gözleri görmeyenlere Cuma namazı farz değildir. Kendiliğinden veya ücretle götürececek biri olunca farzdır.¹⁵⁷

¹⁵³ Ayni, *Binâye*, II, 689

¹⁵⁴ Tekin, *Hac Fıkhı*, 78

¹⁵⁵ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, II, 286

¹⁵⁶ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, II, 161

¹⁵⁷ Kâsânî, *Bedaiu's-Senâi*, I, 259

b) Şafî ve Mâlikî mezheplerine göre hasta kimse ister binek, ister birinin taşınmasıyla gittiğinde, hastalığının artması veya geç iyileşmesi gibi bir zararla karşılaşarsa, Cuma kendisine farz değildir. Gidecek halde olur veya ödeyebileceği ücretle gitme imkânı olursa, cumayla mükellef olur. Kalkamayacak durumda olan bir kimse, zarar görecektir olursa, cumayla mükellef olmaz.¹⁵⁸ Şafî ve Mâlikî mezhebine göre de, kendiliğinden veya ücretle götürülecek biri olunca, körlere Cuma namazı farzdır. Kötürüm olanlara götürülecek biri bulunsa da Cuma namazı farz değildir.¹⁵⁹

c) Hanbelî mezhebine göre, özürlü olmak ya da hastalık vb. mesuliyetler sebebiyle Cuma namazı sakıt olduğu gibi, eğer bayram günü Cuma gününe rastlamışsa, imamla birlikte bayram namazına gelmek düşer. Hanbelîlerin bu meselede dayandıkları delil, Zeyd b. Erkam (r.) hadisidir. “*Cuma namazını kılmak isteyen kılsın.*” Ebû Hureyre’den (r) rivayet edilen bir Hadiste de şöyle buyrulmuştur: “*Bu gününüzde iki bayram toplanmıştır. Dileyen Cuma yerine bayramla yetinsin, bizse Cuma kılacağız.*”¹⁶⁰

— Hastalığın namazları cem etmeye etkisi:

a) Hanefî, Şafî Mezheplerine göre, hastalık, cem sebebi değildir.

b) Mâlikî ve Hanbelî Mezheplerine göre hastalık cem sebebidir.

1) Mâlikî mezhebine göre, hasta olup kendisine her namaz için ayakta durmak ve abdest almak ağır gelen kimseler, suri cem yaparlar. Yani, ilk namazı ihtiyarı vaktin sonunda, ikinciye de ihtiyarı vaktin başında eda ederler. Her namaz, vaktinde kılınmış olacağından, bu esasen bir cem değildir.¹⁶¹

2) Hanbelî mezhebine göre, cem’i mübah kılan hastalık, her namazı vaktinde kılma halinde, meşakkat ve zaafa sebep olan, başka bir deyişle cem’i terk edince güçlkle karşılaşmaya yol açan hastalıktır.¹⁶²

¹⁵⁸ Merdavi, *İnsaf*, II, 300

¹⁵⁹ Cezerî, *Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhı*, I, 378

¹⁶⁰ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, II, 375

¹⁶¹ İbn Rüşd, *Bidayetü'l-Müctehid*, I, 136

¹⁶² İbn Kudame, *el-Muğnî*, II, 276

Cumhura göre, bayılma ve baş dönmesi, cem için sebep değildir. Mâlikî mezhebine göre, sağlam kimseler de, ikincisinin vakti girdiğinde namazı gereği gibi kılmaktan alıkoyacak bayılma nöbeti, baş dönmesi, eziyet ve kahırdan korkarsa, cemi takdim şeklinde namazları birleştirebilir. Fakat takdim etme durumunda, korktuğu başına gelmezse, namazı yeniden kılar. Bu konuda, nakli delile değil, akli delile dayanırlar.¹⁶³

D- Hastalığın İmamlık Yapmaya Etkisi¹⁶⁴

İmam olacak kimsenin vücudunda, imam olmaya engel bir özrü olmaması şarttır. Cumhura göre körlerin imameti caizdir, ancak daha ehil varken bu gibi kimseleri imamete geçirmek mekruhtur.

E- Hastalığın Oruca Etkisi

Oruç tutmamayı mübah kılan hastalığın ölçüsü şudur bu hastalık ile beraber oruç tutmak insana çok büyük bir zorluk veriyorsa yahut oruç tutulduğu takdirde insanın ölmesinden yahut hastalığın artmasından yahut hastalığın iyileşmesinin gecikmesinden korkulursa bu hastalık oruç tutmamayı mübah kılan hastalıktır. Hastalıkta oruç tutmamayı mübah kılan âyet şu şekildedir: “Sizden her kim hasta olursa ya da yolculuk yaparsa, tutamadığı günler kadar diğer günlerde oruç tutar.”¹⁶⁵

Hastanın oruç tutmaması konusunda fakihlerin iki görüşü vardır: Cumhura göre, hastalık oruç tutmamayı mübah kılar. Hanbelîlere¹⁶⁶ göre, hastalık durumunda oruç tutmamak sünnet olup oruç tutmak mekruhtur. Dayandıkları delil yukarıda geçen âyettir.¹⁶⁷

¹⁶³ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, II, 70

¹⁶⁴ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, II, 7

¹⁶⁵ Bakara 2/184

¹⁶⁶ İbn Kudame, *el-Muğnî*, IV, 404

¹⁶⁷ Merdavi, *İnsaf*, III, 284

Eğer oruç tutmaktan ötürü kişinin ölmesi kuvvetli bir kanaatle sabit olursa ya da duyulardan birinin şiddetli zarar görmesi söz konusu ise orucu bozmak vacip olur ki mezheplerin bu konudaki görüşleri şu şekildedir:

1) Şafî mezhebine göre, iyileşmesi ümit edilmeyen hastalıktan dolayı oruç tutamayan kimseye hem oruç farz değildir, hem de daha sonra bu orucu kaza etmek gerekmez. Fakat iyileşmesi umulmayan hastalıktan kurtulma imkânı olunca, orucun kaza edilmesi gerekir.¹⁶⁸

2) Mâlikî mezhebin’de, oruç tutmaktan aciz olan hastalarla ilgili şu görüşlere yer verilir:¹⁶⁹

– Hiçbir şekilde hasta oruç tutamayacak durumda ise, hastalık sebebiyle ya da oruç tuttuğu takdirde gücünün zayıflamasından ve ölmekten korkulursa bu gibi kimselerin oruç tutmaması vaciptir.

– Hasta kimse, zorluk çekerek oruç tutabiliyorsa, oruç tutmaması caizdir. Hanefilerle Şafîler de bu konuda Mâlikîler gibi düşünmektedir.

– Hastanın zorlukla oruç tutması ve hastalığın artmasından korkması durumunda oruç bozulabilir. *Cumhura* göre, bu gibi hastalar oruçlarını bozamazlar.

– Hasta oruç tutmak niyeti ile sabahlar da sonradan bu özür ortadan kalkarsa orucunu bozması caiz değildir. Fakat oruç tutmama niyeti ile sabahlayıp da sonradan özür kaybolursa, günün geri kalan kısmında da oruç tutmaması da caizdir. Bunun gibi, oruç tutmamayı mübah kılan bir özür sebebiyle oruçsuz olarak sabahlayan kimse günün geride kalan kısmında özür yok olsa, cumhura göre yine oruç tutmayabilir. *Ebû Hanîfe* ise buna muhaliftir.

3) Hanbelî mezhebine göre, iyileşmesi umulmayan hastalara oruç farz değildir. İyileşme ümidi olmayan hastalık dolayısıyla oruç tutmayanlara fidye gerekir. Fidyeye ödendikten sonra iyileşince orucun kazası gerekmez; ödenmeden iyileşince kaza gerekir.¹⁷⁰

¹⁶⁸ Cezerî, *Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhı*, II, 815

¹⁶⁹ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, III, 177

¹⁷⁰ İbn Kudame, *el-Muğnî*, IV, 404

4) Hanefî mezhebine göre, hastalık halinde tutulamayan oruçlar, daha sonra kaza edilir; iyileşme ümidi yoksa fidye ödenir. İyileşme ümidi olan hastalar, fidye ödemezler. Aynı şekilde, önce iyileşmesi ümit edilmeyip fidye verilen, fakat sonradan iyileşen mükelleflerin sonradan oruçlarını kaza etmesi gerekir.¹⁷¹

Cumhura göre, hastanın oruç tutmama ruhsatından faydalanmaya niyet etmesi vacip değildir. Şafîlere göre ise vaciptir. Eğer böyle yapmazsa hasta günahkâr olur. Eğer hasta kişi hastalığı esnasında oruç tutarsa, bu oruç onun için farz oruç yerine geçer.¹⁷²

F- Hastalığın Hacca Etkisi

Hanefîlere göre; hastaya, yatalağa, kötürüme, felçli ve kendine rehber bulsa bile âmâyâ hac farz değildir. Çünkü yüce Allah, haccın farz olması için güç ve imkân yeterliliğini şart koşturmuştur. Bundan maksat da böyle bir yükümlülük için belli bir yeterliliğin var olmasıdır. O da, bunun için gerekli sebep ve ulaşım vasıtalarının istenen şekilde varlığıdır. Vücudun hacca gidip gelecek şekilde her türlü hastalık ve sakatlıktan uzak olması işte bu sebepler cümlesindedir. İbn Abbas (r.) “...ona yol imkânı bulabilene”...¹⁷³ âyetinde geçen yolu, vücut sağlığı, binek, yol azığı ve engellenmemek şeklinde yorumlamıştır.¹⁷⁴

Hanefîlerde yeterli mal varlığına sahip olup da hastalık vb. sebeplerle bizzat haccetmesine imkân olmayan kişinin kendi adına başkasına hac ettirmesi gerekir. Böylece farz hac yerini bulmuş olur. Yani, hacda vekillik ancak acz halinde ve bu aczin de ölünceye kadar sürmesi durumunda mümkün olmaktadır. Gücü yettiği halde sağlığında haccetmeyen kimse adına da hac mümkündür, hatta böyle bir kimsenin kendi adına haccedilmesini vasiyet etmesi gerekir.¹⁷⁵

¹⁷¹ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, II, 359

¹⁷² Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, III, 177

¹⁷³ Âl-i İmrân 3/ 97

¹⁷⁴ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, III, 418

¹⁷⁵ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, III, 429

Mâlikîlere göre, güçsüz ve kötürüm hasta birine, bizzat kendisi yapabilecek duruma gelmedikçe hac farz değildir. Bu kişinin birini hac için vekil tayin etmesi de caiz değildir. Çünkü vekil haccı vasiyet etmiş ölü adına mümkündür.¹⁷⁶

Şafîlere göre, haccı eda edecek kişinin iyileşme durumu olmayan bir hasta olmaması gerekir. Binek üzerinde duramayacak kadar hasta olanlardan da hac fârizası düşer. İyileşme umudu olmayan bir hastalık nedeniyle haccını yapamayan kişi, maddi durumu elverişli ise birine kendi adına haccettirir.¹⁷⁷

Hanbelîlere göre; göre hasta haccı edayla yükümlü sayılmaz. Öyle ki, hastanın mali gücü yerinde olsa da tayin edecek kimse bulamasa yine durum aynıdır.¹⁷⁸

Bizzat hacedemeyecek biri, vekili ihrama girmeden önce iyileşse ve muktedir hale gelse, bu durumda vekilin haccı onu borçtan kurtarmaz. Bu durum suyu bulan teyemmümlü kişinin durumuna benzer. Ancak güçsüz bir kimse kendi adına haccettirdikten sonra şifa bulup iyileşse yükümlü olduğu farzı yerine getirmiş bulunduğundan tekrar bir hac daha yapma borcunda değildir. Nasıl ki, gücünü toparlayamadığı takdirde tekrar haccetmek durumunda olmayacak idiye aynı ibadeti yerine getirmiş olduğundan bu halde de tekrar haccetmesi gerekmez. Ancak Şafî ve Hanefîler bu kişiye tekrar haccın gerektiği görüşündedirler.¹⁷⁹ Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'e göre, kör ve yatalak durumundaki amirler iyileşince niyabeten hac sahih olurken bu Ebû Yûsuf'a göre hac yapıldıktan sonra ortadan kalkan her türlü mazeret ve hastalık hacca tesir etmez.¹⁸⁰

IV- EHLİYET AÇISINDAN DELİLİK VE DELİLİĞİN İBADETLERE ETKİSİ

Cünûn /Delilik: Akıl Hastalığı: Cünûn sözlükte örtmek, kaplamak, delirmek gibi anlamlara gelmektedir. Cünûn, dimağdaki bir eksiklikten veya sonradan

¹⁷⁶ İbn Rüşd, *Bidayetü'l -Müctehid*, I, 309

¹⁷⁷ Nevevî, *Mecmû'*, VII, 89

¹⁷⁸ İbn Kudame, *el-Muğnî*, V, 21

¹⁷⁹ Zühayli, *İslâm Fıkıhı Ansiklopedisi*, III, 432

¹⁸⁰ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, IV, 152

meydana gelen bir hastalık sebebiyle temyiz kudretinin tamamen kaybedilmesi, şuur ve idrakın tamamen bozulmasıdır. Bu hastalığa tutulan kimseye de mecnun denir.¹⁸¹

Mecnûnların akılları ya devamlı yoktur veya akli dengeleri zaman zaman bozular ve akılları başlarından gider. Bu bakımdan mecnunlar iki kısma ayrılır.¹⁸²

1. Mecnûn-ı mutbik: Bir yıl veya daha uzun süreli olan akıl hastalığıdır. Bir ay veya bir günden uzun süren akıl hastalığı için de kullanır.¹⁸³

2. Mecnûn-ı gayr-ı mutbik: Daha az süreli olan akıl hastalığına “cünûn-ı gayrı mutbik denir.¹⁸⁴

Delilik, vücup ehliyetine tesir etmez. Çünkü vücup ehliyeti, zimmetle sabittir. Delilik ise zimmete aykırı bir durum değildir. Zira zimmet insan hayatta oldukça insanda mevcuttur. Ancak delilik eda ehliyetine tesir ederek onu ortadan kaldırır. Çünkü eda ehliyeti akıl ve temyizle sabit olan ehliyet çeşididir. Deliler temyizden yoksun olduğundan, tasarrufları ve fiillerindeki hüküm, mümeyyiz olmayan küçük çocuğun hükmü gibidir.¹⁸⁵

Mecnun-ı mutbiklerin hastalıkları sürekli olduğundan, onların tasarruf hakları bulunmamaktadır. Bunlar tasarruf hususunda gayr-i mümeyyiz çocuk hükmünde sayılırlar.¹⁸⁶

Mecnun-ı gayrı- mutbikin (fasıllı akıl hastası) akli başında olduğu zamandaki tasarrufları reşitlerinki gibidir.¹⁸⁷ Mecnunlar, haksız fiillerinden mes’uldurlar. Şöyle ki, bir başkasının malını telef ederse, onu tazmin etmek mecburiyetindedir.¹⁸⁸

Deliliğin ibadetlere etkisinde deliliğin sürekli ve arızı oluşuna göre hüküm değişir. Delilik sürekli ise, ibadetleri düşürür. Devamlı delilik, asıl itibariyle ibadetlerin deliye vacip olmasına engeldir. Çünkü deliren kişi, ibadetleri edaya

¹⁸¹ Cin ve Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, II, 39

¹⁸² Cebûrî, *Avarız Ehliyye*, 163; Teftazânî, *Tavzih*, I, 167; Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 133; Esad, *Anahatlarıyla Fıkıh Usulü*, 282

¹⁸³ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, “Cünûn-ı Mutbik” mad. 63

¹⁸⁴ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, “Cünûn-ı Mutbik” mad, 63; Karaman, *Fıkıh Usulü*, 204

¹⁸⁵ Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 133

¹⁸⁶ Teftazânî, *Tavzih*, 164

¹⁸⁷ Esad, *Anahatlarıyla Fıkıh Usulü*, 283

¹⁸⁸ Karaman, *Fıkıh Usulü*, 204; Teftazânî, *Tavzih*, I, 168

muktedir değildir. Aklı başına gelip, deliliği geçtikten sonra, ibadetlerin kaza edilmesinde zorluk ortaya çıkar. Fakat delilik devamlı değilse, delilik halinde eda mümkün olmasa da delinin akli başına geldikten sonra, zorluk olmadan eda, ibadetlerin kaza edilmeleri suretiyle mümkündür. Böylece eda, takdiren mevcut olduğundan vücup ehliyeti de baki kalır.¹⁸⁹

Cünunun ibadetlerle ilgili hükümlerini, onun başlanmış ibadetlere etkisi ve ibadetlerin kaza edilmesi yükümlülüğüne etkisi olmak üzere iki grupta ele almak mümkündür. Akıl hastalığına maruz kalınması halinde abdest bozulacağından, başlanmış bulunan namaz da bozulmuş olur. Hanefiler dışındaki üç mezhebe göre aynı durumda oruç da bozulur: Hanefilere göre ise temyiz gücü edanın sıhhat şartı olmadığından geceden niyet edilmiş bulunan oruç bozulmaz. Hac esnasında akıl hastalığına tutulma ihramı bozmaz, fakat bu durumdaki kişi mesela vakfe süresince iyileşmezse hac yerine gelmiş sayılmaz.¹⁹⁰

Cünunun ibadetlerin kaza edilmesi yükümlülüğüne etkisine gelince, fıkıhın genel kuralları, akıl hastalığı ister doğuştan ister sonradan olsun, ister uzun süreli ister sadece söz konusu ibadetin vaktini kapsayacak kadar kısa süreli olsun, kişiden ibadet yükümlülüğünün düşmüş olduğunu kabul etmeyi gerektirir. Çünkü kişi o sırada ilahi hitabı anlama gücünden yoksundur. Hanefî müçtehidlerinden Züfer'in ve Hanefiler dışındaki mezheplerin -özellikle Şafiîlerin- benimsedikleri görüş budur.¹⁹¹ Hanefî mezhebinde ise yükümlülüğün düşmüş sayılması için akıl hastalığının uzun süre devam etmesi şart koşulmuştur. Ebû Hanîfe ile Ebû Yûsuf'a göre, müddeti bir gün ile bir geceden az olan delilik, kısa devreli deliliktir. Kısa devreli delilik, uyku hali gibidir. Delilik bittikten sonra ibadetler kaza edilir.¹⁹²

Kısa süreli akıl hastalığının yükümlülüğü düşürmemiş olduğu tercihinin izahında uyku ve bayılma halindeki bazı hükümler esas alınırken uzun süreli olması durumunda yükümlülüğün devamının kabulü zorluk ve sıkıntıya yol açacağı, bunun ise "zorluğu giderme" ilkesiyle bağdaşmayacağı ifade edilmektedir. Kaza

¹⁸⁹ Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 133-134

¹⁹⁰ İbrahim Kâfi Dönmez, "Cünûn" mad., *DİA*, İstanbul 1993, VIII, 127

¹⁹¹ Dönmez, "Cünûn" mad., *DİA*, VIII, 127

¹⁹² Haskefî, *İfadâtü'l-Envâr*, 499

yükümlülüğünün düştüğüne hükmederken esas alınacak ölçü ise şöyle açıklanmaktadır: Uzun süren bir akıl hastalığından sonra kişi hem içinde bulunduğu vaktin getirdiği yükümlülükleri eda, hem de cünun halinde iken geçen vakitlerin ibadetlerini kaza etmekle mükellef tutulursa bundan sıkıntı ve zorluk doğacağı muhakkaktır. Şu halde zorluğa yol açacak miktarı belirlemek ve bu miktara ulaşıldığında yükümlülüğün düştüğüne hükmetmek gerekir. Çokluğun en son sınırını belirlemek mümkün olmadığına göre en azı esas alınmalıdır. En azı ise her bir ibadetin kendi türüne ait vaktin “tekrar” sınırına ulaşmış olmasıdır. Mesela namaz türünün vakti bir gün bir gecedir.¹⁹³

Bu yaklaşım farklılıkları ışığında akıl hastalığının İslâm’daki temel ibadetlere etkisine ilişkin şunlar söylenebilir:

DELİLİĞİN İBADETLERE ETKİSİ

A- Deliliğin Abdeste Etkisi

Akıllı olmak abdestin hem sahih hem de farz olmasının şartıdır. Baygınlık, delilik, sarhoşluk, akli gideren hastalık gibi haller dolayısıyla abdest bozulur. Çünkü kişi bu durumda kendisinden bir şeyin çıkıp çıkmadığından emin olamaz. Bu durumda kişinin makatının iyice yere oturmuş olup olmaması arasında fark yoktur. Bu nedenle delirmiş olana taharet vacip değildir. Ancak aynı vakit içinde sağlıklarına kavuşurlarsa gerekir.¹⁹⁴

İmam Mâlik’e göre deliren kişiye abdest gerekir.¹⁹⁵

B- Deliliğin Namaz İbadetlerine Etkisi

— Deliliğin farz namazlara etkisi:

¹⁹³ Teftazânî, *Tavziḥ*, I, 167

¹⁹⁴ Abdullah b. Muhammed et-Tayyar, *Tüm Detaylarıyla Namaz*, çev. M. Beşir Eryarsoy, İstanbul: Guraba Yayınları, 2003, 56

¹⁹⁵ İbn Sahnun, *Müdevvene*, I, 12

Deliren kişinin ibadetlerle sorumlu olup- olmadığını Allah'ın Resûlü'den gelen şu rivayetten öğrenmekteyiz: “*Kalem üç kişiden kaldırılmıştır; uyanıncaya kadar uyuyandan, baliğ oluncaya kadar çocuktan, iyileşinceye kadar bunaklık geçiren kişiden*”. Bu hadiste zikredilen kişilerden biri deli olan kimsedir. Deli ile ilgili nas vardır. Başka mübah sebeplerden ötürü akli kaybolan kişiler de buna kıyas edilerek hüküm verilmiştir. Fakat haram bir şeyle akli zail olan, mesela sarhoşluk veren içki içerek ya da gereksiz yere ilaç alarak akli kaybolan kimsenin ayılınca kılmadığı namazları kaza etmesi gerekir. Çünkü akli haram olan bir şey sebebiyle kaybolmuştur. Dolayısıyla ondan farz düşmemiştir.¹⁹⁶

Akıl namaza tesiriyle ve namaz borcunu düşüren delilikle ilgili mezhepler şunu söylemişlerdir:¹⁹⁷

a) Hanefî ve Şafîî mezhebine göre, akıllı olmak, namazın vücup şartlarındandır.

b) Mâlikî mezhebine göre, akıllı olmak, namazın hem vücup, hem de sıhhat şartlarındandır.

c) Hanbelî mezhebine göre, akıl namazın sıhhat şartlarındandır.

Hanefiler göre, namaz beş vakit namaz süresince ve daha fazla devam eden delilik ya da bayılma halinden dolayı namaz borcu düşer. Fakat daha az devam ederse, yani bu durumlar beş vakit ve daha az bir zaman devam etse bakılır. Ayıldığı vakitten geride bir iftitah tekbiri alacak kadar zaman kalmışsa o vaktin namazını kaza etmesi gerekir. Eğer iftitah tekbiri sığacak kadar zaman kalmazsa o vaktin namazı vacip olmaz. Hanefî mezhebi imamlarından *Ebû Hanîfe* ve *Ebû Yûsuf'a* göre akıl hastalığının süresi yirmi dört saati geçmişse o süre içindeki namazları kaza etmek gerekmez. *İmam Muhammed'e* göre ise altı vakit geçip yedinci vakit girdiğinde kaza yükümlüğü düşer.¹⁹⁸

¹⁹⁶ Nevevî, *Mecmû'*, III, 6

¹⁹⁷ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, II, 93

¹⁹⁸ Cebûrî, *Avarız Ehliyye*, 167; Muhammed Sellâm Medkûr, *Mebâhisü'l-hükm inde'l-usuliyîn*, Kahire: Dârü'n-Nahdati'l-Arabiyye, 1379/1959, 295

Diğer üç mezhebe göre akıl hastalığı bir namazın vaktini tamamen kapsarsa daha sonra bunu kaza etmek gerekmez.¹⁹⁹

Şafiîlere göre, deliren ya da mübah bir yolla akli kaybolan kişiye ne namaz kılmak farzdır, ne de kazası gerekir. Şafiî mezhebine göre, kendi kusuru olmaksızın meydana gelen cinnet, tam bir namaz vakti sürerse namaz düşer. Aksi halde kazası gerekir. Namazı ilk vaktinde onu kılacak kadarlık süreden sonra meydana gelen özür, düşürme sebebi olmaz.²⁰⁰ Şafiî mezhebinde delirmeden dolayı kazaya kalan namazların kılınması sünnettir.²⁰¹

Hanbelîlere göre; deli sorumlu değildir. Delilik durumunda iken terk ettiği ibadetlerini kaza etmesi gerekmez. Ancak namaz vaktinde ayılırsa o zaman buluş çağına varan çocuk gibi olur, yani namazını kılması gerekir.²⁰² Ayrıca Hânbelîler’de mübah bir ilaç kullanmaktan dolayı aklını kaçıran kimsenin kılamadığı namazları kaza etmesi gerekir.²⁰³

Delî güneş batmasından önce iyileşirse, Hanefî mezhebine göre, yalnızca ikindiye kılması gerekir; Şafiî mezhebine göre, hem öğleyi, hem de ikindiye kılması gerekir.²⁰⁴

— Deliliğin cumaya etkisi:

Delî olanların Cuma namazı kılmaları farz değildir.²⁰⁵

C- Deliliğin Müezzinlik Ve İmamlık Yapmaya Etkisi

Cumhura göre müezzinin akıllı olması şartken, Hanefî mezhebine göre şart değildir.²⁰⁶

¹⁹⁹ Teftazânî, *Tavzih*, 167

²⁰⁰ Nevevî, *Mecmû’*, III, 64

²⁰¹ Zühaylî, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, I, 443

²⁰² Merdavi, *İnsaf*, I, 393

²⁰³ Zühaylî, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, I, 443

²⁰⁴ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, I, 114

²⁰⁵ Cezerî, *Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhı*, I, 535

²⁰⁶ Cezerî, *Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhı*, I, 424

Delinin imamlık yapmasına gelince, onun arkasında kılınan namaz sahih değildir. Çünkü delinin kendisi için kıldığı namaz batıldır. Eğer delilik hali nöbetlerle geliyorsa ayık olduğu zamanlarda arkasında kılınan namazlar sahihtir.²⁰⁷ Fakat böyle bir kimseye uymak mekruhtur. Çünkü böyle bir kimsenin arkasında namaz kılarken namazı iptal edecek bir durum belirebilir. Bunun nedeni bu kişide aslı itibariyle deliliğin bulunmasıdır. Ancak namaz kılınacak olursa bu namaz sahihtir. Çünkü namazda asl olan fesattan salim olmaktır. İhtimal ile namaz bozulmaz.²⁰⁸

Hanefî ve Şafîî mezheplerine göre, namaz kılarken akli dengenin bozulmasıyla, namaz da bozulur. Böyle bir durumla imamın karşılaşması halinde, Hanefî mezhebine göre, cemaat namazı yeniden kılar. İmam Şafîî'ye göre cemaat namazı tek başına tamamlar.²⁰⁹

D- Deliliğin Oruç ve İtikâf İbadetine Etkisi

1- Deliliğin Oruç İbadetine Etkisi

Akıllı olmak orucun farz olmasının şartlarındanındır. Çünkü İslâm'ın bütün emirleri akıllılar içindir.

Hanefî mezhebine göre deliliğin Ramazan ayını tamamen kapsamaması halinde kaza gerekmez. Burada amaç kişiden sıkıntı ve meşakkati gidermektir.²¹⁰ Deli olan kişi Ramazanın bir bölümünde ayılırsa, geçmiş günleri kaza eder. Çünkü ramazan orucunun farz olmasının sebebi, bu ayda bulunmaktır. Zimmet sebebiyle vacip olma ehliyeti gerçekleşmiştir.²¹¹ Bu hüküm bazı Hanefî müelliflerince oruçta tekrar şartı aranmadığı, bazılarınca ise hakikaten değil hükmen tekrarın gerçekleşmiş olduğu şeklinde izah edilir. Buna karşılık mecnunun ramazan ayı içinde, ister gece ister gündüz vakti olsun, kısa bir süre sonra iyileşmesi durumunda o ramazana ait oruçları

²⁰⁷ Mustafa Varlı, *İslâm İlmihali (İbadetler)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, 1. baskı, 110; Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, II, 133

²⁰⁸ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, II, 291

²⁰⁹ Cezerî, *Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhı*, I, 579

²¹⁰ Cebûrî, *Avarız Ehliyye*, 167; Teftazânî, *Tavzih*, 167

²¹¹ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, III, 148

kaza etmesi gerektiğine hükmedilmiştir.²¹² Hanefî mezhebine göre, Ramazan ayında akli dengenin bozulması halinde, şu hükümler uygulanır:²¹³

1) Bu durum, bütün Ramazan boyunca veya son gün zeval vaktine kadar devam ederse, geçen günler sonradan kaza edilmez.

2) Aynı durum, belirli günlerde olup daha sonra düzeline, tutulamayan günler kaza edilir.

Hanefîlerden Züfer'e ve Şafîî mezhebine göre Ramazan ayının bir bölümünde iyileşen kimseye geçmiş günler için kaza gerekmez. Bir başka ifadeyle akıl hastalığı bir günü tamamen kapsarsa kaza yükümlülüğü düşer.²¹⁴ Şafîî mezhebine göre, bu duruma kişinin kendisi sebep olursa, kaza gerekir; fakat akli dengenin bozulması kendiliğinden meydana gelecek olursa, orucu bozduğu günün kazası gerekmez. Bu ister bütün Ramazan, ister bir gün olsun hüküm ayındır.²¹⁵

Hanbelî mezhebine göre, delilik tam bir gün sürerse kaza gerekmez; fakat bir günden az olunca kaza gerekir. Hanbelîlerde Ramazanın başından sonuna kadar baygın bir halde bulunmuş olan kimse, daha sonra ayılınca, orucu kaza etmekle mükelleftir. Çünkü bu durum nadirdir, bu nedenle ruhsata tabi olmaz.²¹⁶

Mâlikî mezhebine göre, cinnetin yarım gün ve daha az ve bütün bir gün sürmesi durumunda kaza gerekir. Bir tam gün veya günün büyük bir kısmında –ister öncesinde kurtulsun, ister kurtulmasın- delirdiğinde ona kaza gerekir. Eğer günün yarısını veya yarısından azını delirir ve böyle geçirirse, her iki durumda da günün öncesinde kurtulmazsa, ona yine kaza gerekir. Fakat böyle olmazsa kaza gerekmez.²¹⁷

²¹² Cebûrî, *Avarız Ehliyye*, 167; Medkûr, *Mebâhis*, 296

²¹³ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, II, 356

²¹⁴ Dönmez, "Cünûn", mad., DİA VII, 127

²¹⁵ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, II, 356

²¹⁶ Merdavi, *İnsaf*, III, 282

²¹⁷ İbn Rüşd, *Bidayetü'l Müctehid*, II, 45

Mâlikî kaynaklarında yer alan İmam Mâlik'in görüşüne göre ise, ister doğuştan ister bulûğ sonrası olsun, akıl hastalığı yıllarca sürse de kaza edilmesi gerektiği şeklinde aktarılmaktadır.²¹⁸

Fakihler, Ramazan'da bir özür sebebiyle orucunu bozduktan sonra oruçlunun gündüzün geride kalan kısmında yemek ve içmekten sakınması hususunda iki görüş ileri sürmüşlerdir: Hanefîlerle, Hanbelîlere göre, sonradan kaybolan bir özür sebebiyle de olsa orucu bozulan kimsenin, günün geride kalan kısmında yemek ve içmekten kaçınması vaciptir. Bunun sebebi, mümkün olduğu kadar vakte saygı göstermektir. Zaman zaman gelen ve bütün ayı kapsamayan delirmeler kazayı gerektirir.²¹⁹ Şafîîlere göre müstehaptır. Mâlikîlere göre ne vacip ne de müstehaptır. Ancak iki durum müstesnadır. Bunlarla ilgili görüşlerin açıklaması aşağıdadır.²²⁰

Zevalden (öğle vaktinden önce) önce ayılıp oruca niyet etmişken sonra orucunu bozan bir deliye keffâret gerekmez.²²¹

Özetle; mezheplerin bir kısmına göre kısa aralıklarla bayılmak ve delirmek orucun farz olmasına ve kaza edilmesine engel teşkil etmez. Bazı mezheplere göre ise bu durumda orucun Ancak bütün ayı içine alacak bir delirme olursa bu kişiye kaza gerekmediği konusunda ittifak vardır.

2- Deliliğin İtikâfa Etkisi

İtikâf bir ibadet olduğundan, sahih olması için mükellefin akıllı olması gerekir.

a) Hanefî mezhebine göre, bir gün ve bir gece devam eden delilik itikâfi bozar. Yine Hanefîler göre, itikâf günlerce devam eden bayılma ile bozular. Delilik de baygınlık gibidir.²²²

b) Şafîî mezhebine göre, itikâfa giren kimsenin kendi kusuruyla olan delilik itikâfi bozar.²²³

²¹⁸ Ayni, *Binâye*, III, 373-375

²¹⁹ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, III, 180

²²⁰ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, III, 180

²²¹ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, II, 417

²²² Cezerî, *Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhı*, II, 839

c) Mâlikî mezhebine göre, orucu bozan delilik itikâfî da bozar; fakat itikâfa kalınan günden devam edilir ve itikâfın bozulduğu gün kaza edilir.²²⁴

E- Deliliğin Zekât ve Fitreye Etkisi

1- Deliliğin Zekâta Etkisi

Cumhura göre: ergen ve akıllı olmak, zekâtın farz olması için şart değildir. Dolayısıyla delinin de mallarından zekât vermek farzdır. Bunlar adına vekilleri zekâtlarını öderler.²²⁵ Velinin ödememesi halinde akıl hastasının, iyileştiğinde bu vecibesini bizzat yerine getirmesi gerekir.

Cumhurun bu konuda dayandığı delil şu hadistir: “*Bir kimse malı bulunan bir yetimin velisi olursa onun adına ticaret yapsın ve malı bırakıp da zekât onu yemesin.*” Başka bir rivayet de şu şekildedir: “*yetimlerin mallarını çalıştırın ki, zekât onu yiyip tüketmesin.*”²²⁶

İbn Hanbel’e göre, altın, gümüş ve hayvanlarda delilere zekât düşmez. Zirai ürünler için ise zekât ödemeleri gerekir. Ondak nakledilen başka bir fetvaya göre ise, deliler bütün mallarda zekât mükellefidir.²²⁷

Zekâtın bir hedefi de zekât veren kişinin sevap kazanmasını sağlamak, fakirleri gözetmektir. Deli sevap işleyebilir, fakirleri gözetebilir. Bu sebeple bunların akrabalık nafakası vermesi farz olmaktadır. Bu görüş fakirlerin faydasına bir mana taşıdığı için daha kuvvetlidir. Bu şekilde hem fakirlerin ihtiyacının giderilmesine katkıda bulunmuş olur, hem de mal ona muhtaç olanların gözlerinin kalmasından kurtulur, nefis temizlenmiş, yardımseverliğe ve cömertliğe alıştırmış olur.²²⁸

Hanefilerde ise zekâtı verecek kişilerin ergenlik çağına girmiş olmaları ve akıllı olmaları gerekir. Bu nedenle çocuk ve deliye malından dolayı zekât gerekmez.

²²³ Cezerî, *Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhi*, II, 437

²²⁴ İbn Kudame, *el-Muğnî*, III, 191

²²⁵ Dönmez, “Cünûn”, mad., DİAVII, 128

²²⁶ İbn Sahnun, *Müdevvene*, I, 250

²²⁷ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, III, 135

²²⁸ Zühayli, *İslâm Fıkhi Ansiklopedisi*, III, 255

Çünkü bunlar, namaz ve oruçta olduğu gibi, ibadetleri yerine getirmekle sorumlu değildirler.²²⁹

Hanefî mezhebine göre, delilerin zekât mükellefiyeti, şu ayrıntılara tabidir:²³⁰

1) Sürekli delilik: deliliği buluğa ermesinden itibaren devamlı olanlar, zekâtla mükellef olmaz.²³¹

2) Geçici delilik: deliliği sürekli olmayanların bu durumu tam bir yıl sürerse hüküm yine önceki gibidir. Çünkü zekâtta yıl, oruçtaki ay gibidir. Bu aynı zamanda, namaz ve haccın farz olmasına da engeldir. Tam bir yıl sürmeyip zaman zaman ortaya çıkan akli denge bozukluğunda kişi, İmam Muhammed ve Ebû Yûsuf'a göre- bir an iyileşse- mükellef olurken, diğer nakilde Ebû Yûsuf'a göre yılın çoğunluğunun düzgün geçmesi gerekir. Bir iyileşip, bir dengesi bozulanlar –uyuyan ve bayılanlar gibi- sağlam kabul edilir.²³²

Hastalık yılın yarısı kadar veya daha az bir müddet devam ederse vecibe düşmez. Öte yandan akıl hastasının nisaba malik iken bulûğa ulaşması ve bir süre sonra iyileşmesi halinde yukarıda sözü edilen asli-arızî ayırımını benimseyenlere göre, zekâtla yükümlü sayılmak için geçmesi şart olan bir yılın hesaplanmasında iyileşme tarihi, bu ayırımı kabul etmeyenlere göre buluğa erme tarihi esas alınır.²³³

2- Deliliğin Fitreye Etkisi

Delinin yerine fitre ödenmesi gerekip gerekmediğiyle ilgili mezhepler şunları söylemişlerdir:²³⁴

1) Cumhura göre, fitre ödemek için akıllı olmak şart değildir. Velileri, delilerin mallarından fitreyi ödemezse, kendisi iyileşince ödemekle mükelleftir.

²²⁹ Cezerî, *Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhı*, II, 847

²³⁰ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, III, 135

²³¹ Kâsânî, *Bedaius Senai*, II, 6

²³² Teftazânî, *Tavzih*, 168; Medkûr, *Mebâhis*, 296

²³³ Dönmez, "Cünûn", mad., DİA VII, 128

²³⁴ Bilmen, *İlmihal*, 364-365

2) Hanefilerden İmam Muhammed ve Züfer'e göre, delilerin fitre ödemesi gerekmez. Fitreyi veliler kendi mallarından öderler. Delinin mallarından öderlerse onu tazmin ederler. Ebû Hanîfe'ye ve Ebû Yûsuf'a göre delinin fitresi ödenir.

F- Deliliğin Kurban ve Adak İbadetlerine Etkisi

— Deliliğin kurbana etkisi:

Delilik ve bayılma hallerinde hüküm, bayram günlerine göre düzenlenir. Bayram günleri içinde rahatsızlık devam ederse, kurban vacip olmaz, etmezse vacip olur. Bununla birlikte, delilik ve bayılmanın, ne zaman olursa olsun mükellefliği önleyemeyeceği görüşü de nakledilir.²³⁵

a) Hanefî mezhebine ve Mâlikî mezhebine göre, kurban veya eti yenecek hayvanı kesen kimsenin, akıllı olması gerekir. Fakat deliler, Allah adını anmayabilirler. Çünkü Hanefî mezhebinde kurban etinin yenilmesi için bismelenin söylenmesi şarttır. Fakat Hanefî mezhebine göre, akı erer ve gücü yeterse, sarhoşun kestiği yenebilir.

b) Şafî mezhebine göre, delilerin kestiğini yemek helal değildir. Ancak İmam Şafî'ye göre, eti yenecek hayvanı kesecek kimsenin, akıllı olması ve sarhoş olmaması şart değildir.

c) Hanbelî mezhebine göre, kesim yapacak kimsenin, deli olmaması şarttır.

Kısaca cumhura göre delinin kestiği helal değildir. Çünkü bunların da mümeyyiz olmayan küçük gibi maksatları yoktur.²³⁶

— Deliliğin adağa etkisi:

Adağın mükellefiyet doğurması için, nezredenin /adayanın akıllı olması gereklidir.²³⁷ Bu nedenle delinin nezri mün'akit olmaz. Çünkü bu gibi kimseler şer'i

²³⁵ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, IV, 291, 309

²³⁶ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, IV, 438

²³⁷ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, IV, 388

herhangi bir hüküm ile mükellef değildir. Dolayısıyla nezirlerine bağlı kalmak ehliyetine sahip kimselerden değildir.²³⁸

G- Delinin Yeminin Bağlayıcılığı

Yeminin sahih olması için, yemin edenin akıllı olması gerekir. Bu sebeple, delinin adağı gibi yemini de sahih olmaz.²³⁹

H- Delinin Hac Mükellefiyeti

Ergenlik çağına girmiş olanlara ve akıllılara hac fârizası gerekir.²⁴⁰

Buna göre deliye hac farz değildir.²⁴¹ Çünkü bunlar şer'i hükümlerin muhatabı değildirler. Bu nedenle deliler hacca sorumlu değildirler. Şayet deli olan kişi hac ve umre yapsa bile bu ibadetler sahih olmaz. Çünkü haccın edası aklın varlığı esasına bağlıdır.²⁴²

Cumhura; Şafiî, Mâlikî ve Hanbelîlere göre: baba, dede gibi herhangi bir veli ister ihramlı ister ihramsız olsun, kendi adına haccetmiş olsun veya olmasın deli adına ihrama girebilir. Böylece vekil, kalbi ile niyet ederek (ya da onun için ihrama girdim diyerek) delinin de ihrama girmiş olmasını sağlar. O sırada onun orada bulunmaları veya ihramla birlikte olmaları şart değildir.²⁴³

Eğer deli hac etse daha sonra deli kendine gelse, bu durumda deliye yeni bir hac borç olur. Daha önce değişik konularda yer verdiğimiz gibi Hz. Peygamber bu konuda şöyle buyurmuşlardır: “üç kişiden kalem (yani sorumluluk) kaldırılmıştır: Uyuyandan uyanıncaya kadar, çocuktan ergenlik çağına ulaşıncaya kadar, deliden akıllı oluncaya kadar.”

²³⁸ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, IV, 290

²³⁹ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, IV, 350

²⁴⁰ Ayni, *Binâye*, III, 326

²⁴¹ İbn Kudame, *el-Muğnî*, V, 6

²⁴² Cezerî, *Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhı*, II, 906

²⁴³ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, III, 414

Hac insan ömründe bir defa yerine getirilmesi farz kılınmış olduğundan, akıl hastası iyileştiğinde bu ibadeti yapma gücüne sahipse bunu ifa etmesi zaten kaza değil eda olur. Akıl hastasının bizzat yapacağı haccın geçerli sayılmaması genel kural olmakla beraber, fakihlerin çoğunluğu bazı hadislerden hareket ederek velisinin mecnun adına haccetmesinin geçerli olduğuna hükmetmişlerdir. Fakihlerin bir kısmı ise bu şekilde yapılan haccın, ancak akıl hastalığına tutulmadan önce kişiye farz olmuş bulunması durumunda geçerli olabileceği görüşündedir.²⁴⁴

Deli adına ihrama girmenin caiz olduğuna dair şu hadis delil kullanılır: “Peygamber (a.s.) Revha’da binekli bir yolcu grubuyla karşılaştı ve sordu: “ *Bu topluluk kimlerdir?*” “orada bulunanlar: “*Müslümanlar cevabını verdiler ve kalabalıktan biri: “sen kimsin?”* diye sordu. “*Allah’ın elçisiyim.*” Diye cevap verdi. Bunun üzerine çocuğunu kaldırarak gösteren bir kadın: “*Buna hac var mı?*” diye sordu. Allah’ın Resülü cevap verdi: “*Evet, senin için de sevap vardır.*” Ehliyet açısından deli, çocuk gibi kabul edildiğinden çocuk için geçerli olan hüküm deli için de geçerlidir.²⁴⁵

Deli ihramlı olduğunda onun yapamadığını veli yerine getirir. Ancak yalnızca velinin yapması yeterli olmayıp, onları da yanına alması ve onlarla birlikte tavaf ve say etmesi gerekir. İki rekât ihram ve tavaf namazını onlar adına kılar. Şayet velisi deliyi tavaf ve sa’yda bir bineğe bindirirse hayvanı veya arabayı sevk ve idare etmesi gerekir. Aksi halde tavafı sahih olmaz. Delinin taş atmaya gücü yetmezse velinin atması vacip olur. Şayet taşları toplamaktan aciz olursa, bunu onun adına velisi yapar. Atamayacak durumda olması halinde de, velinin taşı eline alması, kendi adına atışını yaptıktan sonra onun adına atması müstehap olur. Eğer kendi adına atmamışsa yaptığı atış, çocuğa niyet etse bile kendi hesabına gerçekleşmiş olur.²⁴⁶

V- KADINLARIN ÖZEL HALLERİNİN (ADET-NİFAS) İBADETLERE ETKİSİ

²⁴⁴ Dönmez, “Cünûn”, mad., DİA, VII, 128

²⁴⁵ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, III, 415

²⁴⁶ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, III, 415

Hayız, kadının ergenliğe girdiğinin belirtisi olarak, belirli bir süresi devam eden eda ve vücüp ehliyetini ortadan kaldırmayan sadece bir kısım dini ve ailevi vazifelerin, tasarrufların yapılmasını erteleyen semavî ârızalardan biridir.²⁴⁷

Nifas /lohusalık, çocuk doğurma sonrası akan kana denir. Bu halde gelen kana da nifas denir. Bu halde bulunan kadına “nüfesa” denilir.²⁴⁸

Hayız ve nifas genel ilke olarak kişiden eda ve vücüp ehliyetini kaldırmaz. Bu durumlarda ibadetler kişinin zimmetinden sakıt olmaz. Bu durumlar namaz, oruç, hac gibi ibadetlerin eda sıhhatine engeldir. Çünkü bu ibadetlerin sıhhat şartı taharettir.²⁴⁹

Hayızlı veya Nifaslı kadınlar oruç ve namaza temizlendikten sonra devam ederler. Ancak bu dönemde Ramazan orucu geçirilmişse temizlendikten sonra kaza orucu tutarlar.

Özel hallerde kadınların namaz ve oruçlarıyla ilgili Hz. Âişe'den (r.) şu rivayet edilmiştir: Bir kadın Hz. Âişe'ye gelerek hayız ve nifaslyken namazın kaza edilmesine rağmen orucun niye kaza edilmediğini sorar. Hz. Âişe kadına sen Haricilerden misin? Sorusuna kadın hayır değilim, fakat soruyorum cevabını verir. Bunun üzerine Hz. Âişe “hayızlı kişi namazları kaza etmekle emredilmemiştir. Ancak tutamadığı oruçları kaza etmekle mükelleftir”. Namazların kaza edilmemesi kişiden zorluğu kaldırma düşüncesine dayanmaktadır. Oruç ise yılda bir kez olduğu için tutulamayan günlerin kaza edilmesinde herhangi bir güçlük söz konusu değildir.²⁵⁰

Nifaslı olan kadının da mazereti bittikten sonra orucunu kaza etmesi gerekir.²⁵¹

Haccın eda edilmesiyle ilgili menasiklere gelince, hayızlı iken Beytullah'ın tavaf edilip edilmeyeceği Allah'ın Resûlü sorulmuş. Allah'ın Resûlü şöyle buyurmuştur: “ *Beytullah'ı tavaf etmeden hac menasiklerinden yapabileceklerinizi*

²⁴⁷ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, “Hayız” mad., 148

²⁴⁸ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, “Nifas” mad., 369

²⁴⁹ Cebûrî, *Avarız Ehliyye*, 283; Haskefi, *İfadâtü'l-Envâr*, 510.

²⁵⁰ Said Havva, *Hadislerle İbadetler Ansiklopedisi*, II, 117

²⁵¹ Cebûrî, *Avarız Ehliyye*, 285

yapın". Bu hadis hayızlı kadının temizlenmeden tavaf yapamayacağını gösteren kat'i bir delildir.²⁵²

Bu genel bilgilerden sonra kadınlara ait bu özel hallerin mezheplere göre ibadetlere etkisine geçebiliriz.

ÖZEL HALLERİN İBADETLERE ETKİSİ

A- Özel Hallerin Abdeste ve Gusle Etkisi

1- Özel Hallerin Abdeste Etkisi

Abdestin hem farz, hem de sahih olmasının şartlarından biri de adetli ve lohusa olmamaktır. Ancak cünüp bir kimse ile hayız ve lohusalık kanı kesilmiş olan kadının, güsulden önce abdest alması müstehaptır. Bunun delili ise İbni Ömer'in şu hadisidir: "Hz. Ömer dedi ki; *Ey Allahın Resulü! Bizden herhangi biri cünüp olduğu halde uyuyabilir mi? Allah'ın Resûlü (a.s.), abdest aldığı takdirde uyusun.*" buyurmuşlardır.²⁵³

2- Özel Hallerin Gusle Etkisi

Hayızlı ve loğusa olan kadınla ilgili olarak, Hanefî, Maliki ve Şafiîlere göre kadının kanı kesilmediği sürece guslü geçerli sayılmaz. Ancak Hânbefiler bu esnadaki guslü müstehap saymışlar ve bu şekilde cünüplüğün giderilmesini manevi kirlilik halinin hafifletilmesi olarak kabul etmişlerdir.²⁵⁴

Mâlikî ve Şafiîlere göre, aybaşı ve lohusa olan kadın ile ilişki kurmanın ve diz kapağı ile göbek arasındaki bölgeden faydalanmanın haramlığı gusledinceye kadar, yani teyemmüm ile değil de su ile taharetleninceye kadar devam eder. Ancak suyun bulunmama ve suyun kullanılmasından aciz olma hali bundan müstesnadır. O vakit teyemmüm almak suretiyle ilişki kurmak da caiz olur. Bunu delili şu âyettir: "*Aybaşı*

²⁵² Cebûrî, *Avarız Ehliyye*, 286

²⁵³ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, I, 286

²⁵⁴ Yunus Vehbi Yavuz, "*Hayız*" mad., *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 52-53

iken kadınlardan uzak durun ve temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın. İyee temizlendiler mi o zaman Allah'ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın”²⁵⁵

Hanbelilere göre hayız ve nifaslı kadınla kanaması varken ilişkiye girilmesi kefareti gerektirir. Bunu bilerek, unutarak yapması arasında fark yoktur. Ancak kanamanın sona ermesinden sonra ilişkiye girilmişse kefaret lazım gelmeyip, bundan dolayı tövbe istiğfarda bulunmak gerekir. Bu nedenle gusledinceye buna imkân yoksa teyemmüm edinceye kadar kadına yaklaşmamak gerekir.²⁵⁶

Hanefiler ise şöyle demişlerdir: Adet kanı on günden önce kesilecek olursa, gusül ve teyemmüm etmedikçe kadınla cinsel ilişki kurmak veya göbük ile diz kapağı arasındaki bölgeden faydalanmak helal olmaz; gusletmesi veya şartları gerçekleşmişse teyemmüm etmesi gerekir. Gusledip teyemmüm ettikten sonra –essah olan görüşe göre- onunla (gusül ve teyemmüm ile)namaz kılmaya dahi helaldir. Şayet gusletmeyip üzerinden tam bir namaz vakti geçecek olursa ve bu süre içinde gusletmek, elbiselerini giymek ve namaz için iftitah tekbiri alabilecek bir vakit kadarlık bir süre bulur ve vakit çıktığı halde henüz namaz kılmamışsa yine de onunla ilişki kurmak helal değildir. Çünkü böyle bir durumda namaz onun üzerine bir borç olarak sabit olur ve hükmen o temiz olmuş olur. Üç günden fazla, fakat âdetinden daha kısa bir süre içerisinde aybaşı kanı kesilecek olursa âdeti bitinceye kadar, gusletmiş olsa dahi kadına yaklaşılmaz. Çünkü görmüş olduğumuz gibi Hanefilere göre adet içerisinde kan görmeme hali de aybaşı hükmündedir.²⁵⁷

Loğusa olan bir kadının kanamasının sona ermesinden sonra, gusletmesi farz olur: Şafîî, Hanefî ve Mâlikî mezheplerine göre kanama olmadan doğum yapma halinde de gusül gerekir.²⁵⁸

Kan görülmeksizin doğum yapmakla ilgili Hanefiler’de diğerk bir görüş Ebû Yûsuf ve Muhammed’in görüşü olup şöyledir: bu durumda kadın loğusa olmaz. Çünkü loğusa kanla alakalıdır. Kan da görülmemiştir. Bu şekilde doğum yapan

²⁵⁵ Bakara 2/222

²⁵⁶ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, I, 360

²⁵⁷ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi* I, 361

²⁵⁸ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, I, 274

kadında ıslaklık olacağı için abdest alması gerekir. Ebû Hanîfe böyle bir kadına ihtiyaten gusletmek düşer. Çünkü az veya çok kan olmadan doğum olmaz.²⁵⁹

Hanbelîlere göre, kan görmeden doğum yapan kadına gusül gerekmez.²⁶⁰

B- Özel Hallerin Namaza Etkisi

Hanefî ve Şafîî Mezheplerine göre, adet ve lohusalıktan temizlik, kadın mükelleflere namazın farz olma şartlarındandır. Mâlikî mezhebine göre, adet ve lohusalıktan temizlik, namazın hem vücup hem de sıhhat şartlarındandır.²⁶¹ Aybaşı olan kadınlarla loğusa kadınlarda bu durumlarda namaz istenmez. Hatta bu lohusalık darp, ilaç vb. sebeplerle meydana gelse de hüküm değişmez.²⁶²

Allah'ın Resûlü Fâtıma b. Ebû Hubeyş'e (r.) şöyle demiştir: *“Hayızlı olduğun zaman namazını bırak. Kesildiği zaman da kanını yıka ve namazını kıl”*. Bir başka rivayette de özel hallerde namaz kılınmadığına dair Hz. Âişe (r.) de şunu rivayet etmiştir. *“Rasulullah döneminde aybaşı olurduk da orucu kaza etmemiz emredildiği halde, namazı kaza etmemiz emredilmezdi”*. Bunun bir gerekçesi aybaşının tekerrürü ve müddetin uzun olması nedeniyle namazların kaza edilmesinin zor olmasıdır.²⁶³ Hatta adet gören kadının namazı kaza etmesinin haram olduğu yönünde görüşler de vardır.

Adet ve lohusalık, hem namazın farz olmasına, hem de kılınınca sahih olmasına engeldir. Bu sebeple bu süre içerisindeki namazlar daha sonra kaza edilmezler.²⁶⁴ Yalnız kadın temiz olduğu halde yatıp da uyandığı zaman adet görmeye başlamış olduğunu anlasa, uyandığı zamandan itibaren adet görmeye başlamış sayılır.²⁶⁵ Kadının özel hallerde kılmadığı namazlardan hangilerinin kaza edileceği ile ilgili hayız ve nifasın olduğu an ve sona erdiği an olmak üzere iki durum vardır:

²⁵⁹ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, I, 189

²⁶⁰ İbn Kudame, *el-Muğnî*, I, 278

²⁶¹ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, II, 94

²⁶² Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, I, 356

²⁶³ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, I, 358

²⁶⁴ Merdavi, *İnsaf*, I, 389

²⁶⁵ Cezerî, *Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhı*, I, 174

—Adet ve nifasın görülmeye başlanması durumunda namaz:

Vakit namazı kılmadan adet görmeye başlayan kadının da kaza borcu ihtilafıdır; bu ihtilaf, “geniş vakitli farz”ın farz oluş vaktiyle ilgilidir. Mezhepler bu konuda şunları söylemişlerdir:

1) Mâlike göre, vakit namazını kılmadan adet görmeye başlayan kadından bu namazın kazası düşer.²⁶⁶

2) Ebû Hanîfe’ye göre, namaz vaktin sonunda farz olduğundan, kaza borcunun olup- olmaması bu duruma göre düzenlenir.²⁶⁷

3) Şafîilere göre; Hayız ve nifas halindeki kadınların kılamadıkları namazları kaza etmelerine gerek yoktur. Şafilerce tercih edilen görüşe göre bunu yapmak mekruhtur.²⁶⁸ Ancak İmam Şafîî, kadının hayız görmeye başladığı vakti kaza edip etmemesiyle ilgili olarak şunu söylemiştir: Namaz vaktin başında farz olduğu için, bu süreden sonra adet görmeye başlayan kadın söz konusu vaktin namazını kaza etmesi gerekir.

—Adet ve nifasın sona ermesi durumunda namaz:

Adet ve nifası sona eren bir kadının içinde bulunduğu vakti kaza edip etmemesiyle de ilgili olarak şunlar söylenmiştir:

Kendisine tahsis edilen vakit içerisinde bir namazın iftitah tekbirine yetişmekle bu namazın tamamı eda olur. Bu namazın tamamının tehiri ise ister hayızdan temizlenme yahut delilikten ayrılma gibi özürler sebebiyle olsun, ister özürsüz olarak olsun hüküm değişmez. Hz. Âişe’den gelen bir başka rivayette de şöyledir: “Allah’ın Resûlü (a.s.) şöyle buyurdu: İkinci namazının bir secdesine güneş batmadan önce yetişen kimse ile güneş doğmadan önce sabah namazından bir secdeye yetişen kimse bu namazlara yetişmiş olur.”²⁶⁹

²⁶⁶ İbn Sahnun, *Müdevvene*, I, 51

²⁶⁷ İbn Rüşd, *Bidayetü'l -Müctehid*, I, 78

²⁶⁸ Nevevî, *Mecmû'*, III, 8

²⁶⁹ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, I, 400

Bu nedenle adetli bir kadın yatıp da uyandığı zaman temiz olduğunu anlasa – ihtiyaten- uyuduğu zamandan itibaren temizlenmiş sayılır. Bundan dolayı, eğer yatsı namazını kılmadan yatmış ve uykudayken namaz vakti geçmiş bulunursa, bu namazı kaza etmesi gerekir.²⁷⁰

Bu bilgilerden sonra zaruret vakti içinde kadının âdeti biterse, o vaktin namazını kaza etmesiyle ilgili mezheplerin görüşüne geçelim:²⁷¹

a) Mâlike göre, âdeti kesildiği zaman, güneşin batışına dört rekât kılacak kadar bir zaman kalmışsa, yalnızca ikindiye, beş rekâtlık bir zaman kalmışsa hem öğleyi, hem ikindiye kılması gerekir.

b) Şafî'ye göre, güneşin batmasına bir rekât kılacak –ikinci görüşüne göre tekbir alacak- kadarlık bir zaman kalırsa hem öğleyi hem ikindiye kılmak gerekir.

C- Özel Hallerin Mescide Girmeye Etkisi

Kadınların özel hallerinde mescide girmesi, orada durması ve mescitte itikâfa girmesi yasaktır. Çünkü Rasulullah'ın bu konuda buyruğu vardır: “*Ben hayızlı ve cünüp olan kimseye mescidi helal kılmıyorum.*”²⁷² Hanefîlere göre hayızlı kadının mescide girmesi caiz değildir. Peygamber (a.s.)'in yukarıda geçen “hayızlıya ve cünübe mescit helal değildir”, sözü bunun delilidir.²⁷³

Hayızlı ve cünüp kimse için mescidin helal olmadığını bildiren hadisten hareketle, hayızlı kadının mescide girip orada kalmasının caiz olmadığı hususunda da görüş birliği mevcuttur. Ancak bunların zaruret ve mazeret sebebiyle mescidin içinden geçmeleri caiz görülmüştür.²⁷⁴

Özel hallerde mescide girilip girilmeyeceği ile ilgili mezheplerin görüşleri şu şekildedir:

²⁷⁰ Cezerî, *Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhı*, I, 174

²⁷¹ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, I, 113

²⁷² Said Havva, *Hadislerle İbadetler Ansiklopedisi*, III, 286

²⁷³ Aynî, *Binâye*, I, 636

²⁷⁴ Yavuz, “Hayız”, *DİA*, XVII, 53

Şafî mezhebine göre, adetli ve lohusa için, beklemeksizin ve kirletmeksizin cami ve mescitten geçiş caizdir.²⁷⁵ Bu durumda, bir kapıdan girip öbüründen çıkabilir, ancak aynı kapıdan giriş ve çıkış haramdır. Bu son durumda başka bir kapıdan çıkış niyeti bulunup alışkanlığı dolayısıyla çıkması haram olmaz.²⁷⁶

Hanbelîler aybaşı olan kadının, kanın kesilmesinden sonra abdestli olarak mescitte kalmasını mübah kabul etmişlerdir.²⁷⁷ Hanbelî mezhebine göre adetli ve lohusanın mescidi kirletme endişesi olmayınca mescitten geçmesi veya beklemeksizin gidip gelmesi caizdir. Adetli ve lohusanın bu hali sona ermedikçe beklemesi caiz değildir.²⁷⁸ Hz. Âişe'den (r.) şu rivayetler gelmiştir. Rasulullah “*bana mescitten seccademi ver,*” dedi. Ben de: aybaşı halinde olduğumu söyleyince şöyle buyurdular: “*Senin aybaşı olman elinde olan bir şey değildir.*” Meymune(r.) de şöyle demiştir. Bizden herhangi biri aybaşı olduğu halde seccadeyi alır, mescide girer ve sererdi.”

Mâlikî mezhebine göre, cünüp ve hayızlı bitenin gusül alması, gusletme imkanı yoksa teyemmüm ederek mescide girmesi caizdir. Zaruret bulunmadıkça orada kalması doğru değildir.²⁷⁹

E- Özel Hallerin Kur'an'a Dokunmaya ve Okumaya Etkisi

Cumhura göre, cünüp olan kimse ile hayızlı kadın Kur'an'ı Kerim'den hiçbir şey okuyamaz. Hz. Ali'nin (r.) şu rivayeti buna delildir. *Rasulullah her cünüp olmadığı sürece bize Kur'an'ı öğretirdi.*²⁸⁰

Mâlikîlerde mutemed olan görüşe göre hayızlı ve loğusa olan kadının kan gördüğü sürece az miktarda Kur'an okuması haram değildir.²⁸¹ Bu konudaki delilleri ise uzun bir süre hayızlı kaldığı için istihsanen bunun caiz olacağıdır. Ancak kanın kesilmesinden sonra ve guslünden önce Kur'an'ı gusledinceye kadar okuması doğru

²⁷⁵ Ayni, *Binâye*, I, 637

²⁷⁶ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, I, 287

²⁷⁷ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, I, 360

²⁷⁸ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, I, 287

²⁷⁹ İbn Rüşd, *Bidayetü'l -Müctehid*, I, 83

²⁸⁰ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, I, 290

²⁸¹ Ayni, *Binâye*, I, 644

değildir.²⁸² Yine Mâlikîlerde aybaşı ve nifas olan kimselerin ezberden Kuranı okuması mekruh değildir. Ancak kanın kesilmesinden ve yıkanmadan önceki hali bundan müstesnadır. Kanın kesilmesinden sonra gusledinceye kadar mutlak olarak hiçbir şey okumaz. Çünkü böyle bir durumda özrün varlığı söz konusu değildir.²⁸³

Hanbelîlere göre ise özel hallerde, Kur'an'ı Kerim'in bir kılıf içinde olması şartıyla taşınabileceğine cevaz verilmiştir. İçinde âyet bulunmasına rağmen tefsir vb. dini kitaplara dokunabileceğine dair fetva vardır.²⁸⁴

Mâlikîlerin ve Hânbelîlerin özel hallerde Kur'an okunabileceğine dair fetva verme nedenleri bazı zaruretlerden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle Kur'anı Kerim'in öğretilmesi ve öğrenilmesi amacıyla kadın öğretmen ve öğrencilerin dokunmasının caiz olduğunu söylemişlerdir. Mâlikîlere göre bu ayırım cünüplük halinin iradi, hayzın ise gayri iradi oluşundan kaynaklanmış olup cünüple hayızlıyı birbirinden farklı değerlendirmek gerekir. Ayrıca uzun süren hayız döneminde Kur'an okuyamamanın onu unutmaya yol açabileceği endişesi de bu fetvanın verilme nedenlerindedir.²⁸⁵

D- Özel Hallerin Oruç ve İtikâfa Etkisi

1- Özel Hallerin Oruca Etkisi

Adetli ve loğusa olmak, orucun kazasına değil, edasına engeldir; yani mazeretli kadın oruç tutamaz, bunu daha sonra kaza eder. Aylık âdetini görmeye başlayan veya loğusa olan kadının oruç tutması haram olduğundan, derhal orucunu bozması gerekir. Çünkü zaten tutacağı oruç batıl olacaktır. Daha sonra durumu düzelince, cumhura göre orucunu kaza etmesi gerekir.²⁸⁶ Mezheplerin bu konudaki görüşleri şu şekildedir:

Hanefîlere göre, hayız ve nifaslı olmamak orucun sıhhat şartlarından olup, kadın hayız olursa orucunu bozar ve kaza eder.

²⁸² İbn Rüşd, *Bidayetü'l-Müctehid*, I, 139

²⁸³ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, I, 288

²⁸⁴ İbn Kudame, *el-Muğnî*, I, 200

²⁸⁵ Yavuz, "Hayız" mad., *DİA*, XVII, 53

²⁸⁶ Şerbânî, *Sorulu-Cevaplı İslâm Fıkhı*, II, 48

Mâlikîlere göre de, hayız ve nifas halinde olmamak orucun sıhhat şartlarındandır. Bir kimse orucunu bozmayı mübah kılan bir özür sebebiyle orucunu bozar da sonra özrü ortadan kalkarsa, günün geride kalan kısmında oruca devam etmesi müstehap değildir. Mesela, gündüzün bir kadının hayız veya nifas durumu sona ererse günün geri kalan kısmında oruca devam etmesi müstehap değildir.²⁸⁷

Şafîlere göre ise, akıllı olmak, bütün gün hayız ve nifastan temizlenmiş olmak orucun sıhhat şartlarındandır. Delinin, temyiz çağında olmayan çocuğun, hayız ve nifas durumundaki kadının orucu sahih değildir.

Hanbelîler de orucun sıhhat şartları arasında hayız ve nifas hallerinden temizlenmiş olmayı sayarlar.²⁸⁸

Oruçlu kadında hayız veya nifas kanaması görülürse, orucunu açması vacip olur ve oruç tutması haram olur. Oruç tuttuğu takdirde de orucu geçersiz olur. Kanama günleri boyunca güne gün kaza etmesi gerekir.²⁸⁹

Vücuda zarar vermediği takdirde kadınların aybaşı erteleme hapı kullanarak ramazan orucu tutmalarında bir sakınca yoktur.

2- Özel Hallerin İtikâfa Etkisi

Bu konuyla ilgili mezheplerin görüşleri şu şekildedir:²⁹⁰

a) Hanefî mezhebine göre, vacip itikâf için hayız ve nifastan temizlenmek şarttır. Sünnet itikâf için, hayız ve nifastan temizlenmek şart değildir. Fakat itikâfa temizlenmeden girmek- sahih olmakla beraber- haramdır.

b) Şafî ve Hanbelî Mezheplerine göre, bütün itikâflar için, hayız ve nifastan temizlenmek şarttır. Şafî mezhebine göre, on beş günden az olan adet itikâfi bozar, fazla olanı bozmadır. Hanbelî mezhebine göre, adet ve lohusalık hali itikâfi bozar.

²⁸⁷ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, III, 181

²⁸⁸ Merdavi, *İnsaf*, III, 283

²⁸⁹ Cezerî, *Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhı*, II, 819; Nevevî, *Mecmû'*, III, 9; İbn Kudame, *el-Muğnî*, III, 393

²⁹⁰ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, II, 438

Özrü sona erince kadın kaldığı yerden itikâfa devam eder. Adet ve lohusalık dolayısıyla itikâfa ara verilince, yeniden itikâfa kalınan yerden devam edilir.²⁹¹

c) Mâlikî mezhebine göre, vacip itikâf için, hayız ve nifastan temizlenmek şarttır. Durumu düzelince, kadınlar, vacip itikâfî gününe gün kaza ederler; sünnet itikâfları niyetlerine göre kaç günse –bu halle karşılaştıkları gün dışında- ona göre tamamlamaları gerekir.

F- Özel Hallerin Hacca Etkisi

Allah'ın Resûlü Hz. Âişe'ye (r.) şöyle demiştir: “*aybaşı olduğun zaman haccedenlerin yaptıklarını yap. Ancak temizleninceye kadar Kâbe'yi tavaf etme.*” Bunu bir sebebi de Beytullah'ın tavafının tahareti gerektirmesidir. Aybaşı olan kadının tahareti sahih değildir.²⁹² Hz. Âişe'nin rivayeti adet kanaması veya lohusa olan kadının, kanı kesilip gusletmedikçe Kâbe'yi tavaf etmesinin caiz olmadığına delilidir.²⁹³

Hanefî mezhebine göre, cünüp olarak tavaf yapılmaz.²⁹⁴ Bu şekilde tavaf yapınca, deve veya sığır kesmek ve ayrıca yeniden tavaf yapmak gerekir. Tavafi temizlenerek yeniden yapınca ceza düşer. Abdestsiz olarak tavaf yapılınca, kurban kesmek gerekir.²⁹⁵

Hanefiler dışındaki mezheplere göre, adet ve lohusalıktan temizlenmek tavafın şartıdır, bu sebeple temizlik yapılmadıkça tavaf yapılamaz. Su bulamayan veya bulup da kullanmaya muktedir olmayan kişi gusül yerine teyemmüm eder.²⁹⁶ Yoksa yapılan tavaf sahih olmaz.

Mazeretleri dolayısıyla hayızlı ve nifaslı kadınların yaptıkları sa'y kerahatsiz olarak sahihtir.²⁹⁷

²⁹¹ İbn Rüşd, *Bidayetü'l -Müctehid*, I, 224

²⁹² İbn Kudame, *el-Muğnî*, V, 367

²⁹³ Şerbânî, *Sorulu-Cevaplı İslâm Fıkhı*, II, 147

²⁹⁴ Aynî, *Binâye*, I, 640

²⁹⁵ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, IV, 198

²⁹⁶ Cezerî, *Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhı*, II, 919

²⁹⁷ Cezerî, *Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhı*, II, 94

Adet gören veya lohusa olan kadınlara, veda tavafı vacip olmadığı gibi, bunların bundan dolayı kurban kesmeleri de gerekmez.²⁹⁸

Hayızlı ve nifaslı bir kadın Mekke sınırlarını çıkmadan temizlenirse veda tavafını yapması gerekir. Ancak Mekke sınırlarını geçmiş ve dışarı çıkmış birisi için bu gereklilik söz konusu değildir. Bu hususta Hanefî, Şafîî ve Mâlikîler arasında ittifak vardır.²⁹⁹

VI- ÖLÜNÜN ALLAH'A OLAN İBADET BORÇLARININ DURUMU

Ölümlle insan her şeyden tamamen aciz kalır. Ölüm neticesinde insandan eda ehliyeti ve bütün şer'i mükellefiyetler düşer. Çünkü şer'i mükellefiyetlerden maksat ihtiyari, iradi olarak eda edilmeleridir. Eda ise edaya muktedir olunmakla olur. Ölü ise hiçbir şeye muktedir değildir. Zira ölüm hali tam manasıyla acizliktir.³⁰⁰

Fakihler, zimmetin ölümle hemen yok olup, olmayacağı konusunda farklı görüşlere sahiptirler.³⁰¹

1. Zimmet ölümle son bulur. Çünkü zimmetin esası dünya hayatıdır. Ölümle dünya hayatı bittiğine göre, ölünün vücûb ehliyeti de son bulmuştur. Ölünün borçları mallarından ödenir. Malı yoksa, borçları da düşer.

2. Zimmet, ölümle hemen bitmez, fakat zayıflar ve yıpranır. Müflis müteveffanın zimmeti zayıfladığı için, bir başkasının ona kefil olması caiz değildir. Müteveffanın borçları ifa olunur ve terekenin taksimi biterse, ölünün zimmeti son bulur, vücûb ehliyeti ortadan kalkar.

3. Müteveffanın zimmeti bakidir, son bulmaz. Müteveffanın zimmeti baki olduğuna göre, ona başkası kefil olabilir. Ölünün borçları verilir, terekesi taksim edilirse, müteveffanın zimmeti ve vücûb ehliyeti son bulur.

²⁹⁸ Merdavi, *İnsaf*, IV, 52; İbn Kudame, *el-Muğnî*, V, 341; Tekin, *Hac Fıkhı*, 282

²⁹⁹ Tekin, *Hac Fıkhı*, 282

³⁰⁰ Zeydan, *Fıkh Usulü*, 142

³⁰¹ Karakaya, *Fıkh Usulü*, İstanbul: Buruc Yayınları, 1998, 413; Zeydan, *Fıkh Usulü*, 142-144

Ölümle sorumluluk gerektiren bütün hükümler düşer. Mükellef fitır sadakası, nafaka borcu gibi vazifeleri eğer vasiyet etmemişse düşer, etmişse malının üçte birini geçmemek üzere harcanır. Zimmetinde olan borçlar, bir mal veya kefil bırakmamışsa düşer. Aynî hakları, vedâlar, emanetler, gasbettiği mallar vs. sahiplerine verilir. Ölünün kendi ihtiyacından dolayı meşrû kılınan hakları düşmez, çünkü meyyit de bir mahluktur ama acz içindedir, bu yüzden techiz, tekfin ve defni için gerekli masraflar borcundan öne alınarak ifâ edilir. Daha sonra sırasıyla, önce borçları ödenir, vasiyetleri yerine getirilir, kalan malları varislere taksim edilir. Ölünün kısas hakkı varsa, bu veliye kalmıştır; dilerse affeder, dilerse kısasın uygulanmasını ister, dilerse kan diyeti alır.

Ölüden namaz, oruç, zekât gibi ibadetler düşer. Ölenin hanımının ve yakınlarının nafaka mükellefiyeti son bulur. Gasbettiği ve emanet olarak yanında bulundurduğu şeyler, sahiplerine verilir. Borcu varsa, malından veya kefilinden alınır.

Bir kimse, üzerinde namaz, oruç, zekât, adak vb. borçlar bulunarak âhirete intikal etmişse, geride kalanların ölenin vasiyeti olsun olmasın bunları eda etmeleri ile ölenin borçtan kurtulup kurtulmayacağı hususunda Fukaha ibadetleri üçe ayırmıştır.³⁰²

1) Bedeni ibadetler: Birer bedeni ibadet olan namaz ve oruç, başkasının yapmasıyla düşmez, sorumluluk devam eder.

2) Malî İbadetler: Zekât, adak vb. mali ibadetler ve borçlar, başkasının ödenmesiyle ödenmiş olur, borç kalkar.

3) Bedeni Mali İbadetler: Hac gibi, hem bedeni hem mali ibadetleri, birisi ölü adına yaparsa, ölü o borçtan kurtulmuş olur. Ancak mirasçılar bunu yapmaya mecbur değildir; *İmam Şafî'*ye göre vasiyet etmişse mecbur olurlar.

³⁰² Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, II, 315

A- Ölünün Namaz Borcu

Ölünün velisi ölü adına kazaya kalmış namazlarını kılamaz. Ölen hastalığından dolayı başı ile ima ederek namaz kılamamışsa, ölenin bu namazların kazası için herhangi bir vasiyette bulunması gerekmez.³⁰³

İşaret ile de olsa yapmaya gücü yettiği halde özürsüz olarak birçok namaz borcuyla ölen kimsenin bu namazların günahına kefaret vermek için ölmeden önce vasiyette bulunması gerekir. Eğer bu ibadetleri işaretle bile olsa yerine getiremeyecek durumdaysa vasiyette bulunması gerekmez. İsterse altı vakitten daha az kılmamış namaz olsun, hüküm değişmez. Çünkü Allah'ın Resûlü şöyle buyuruyor. “eğer kişinin gücü yetmezse Allah onun özrünü kabule daha layıktır.”³⁰⁴

Namaz kefareti ölen kişinin malının üçte birinden alınır.³⁰⁵ Eğer ölen kişinin malı yoksa varisleri mesela yarım ölçek buğday borç alır ve bunu fakire hibe eder. Sonra fakir de bunu ölünün velisine hibe eder, veli bunu eline alır. Sonra veli bunu tekrar fakire verir. Böylece ölenin uhdesinden yarım sa' kadar namaz ve oruç borcu düşmüş olur. Sonra bu fakir o buğdayı ölenin velisine hibe eder, veli de onu alır. Sonra bunu tekrar fakire geri verir. Böylece ölünün üzerindeki oruç ve namaz borçları kadar devir yapılarak borçları düşürülür.³⁰⁶

Birçok namazın fidyesini bir kimseye bir defada vermek caizdir. Bir kimsenin henüz hayatta iken hastalık halinde kılamadığı namazdan ötürü fidyeye vermesi caiz değildir. Fakat oruç böyle değildir. Oruçta fidyeye vermek daha iyidir. Hatta vaciptir. Varislerin ölü adına onun emri ile de olsa namazlarını kaza etmeleri caiz değildir. Çünkü namaz şahsi ve bedenle yapılması gereken bir ibadettir. Hac ise böyle değildir. Hacda vekâlet caizdir.³⁰⁷

Fakat yine de unutmamak gerekir ki böyle bir hibe makbul değildir. Çünkü namaz beden ile yapılan bir ibadettir.

³⁰³ Bilmen, *İlmihal*, 240

³⁰⁴ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, II, 257

³⁰⁵ Bilmen, *İlmihal*, 240

³⁰⁶ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, II, 258

³⁰⁷ Bilmen, *İlmihal*, 240

B- Ölünün Oruç Borcu

Oruçta gerek hayatta gerekse öldükten sonra vekâlet ve niyabet caiz değildir. Namaz gibidir. Bir Hadiste şöyle buyrulmuştur: “Hiç kimse başkası adına namaz kılamaz, oruç tutamaz. Fakat onun adına her güne karşılık bir müd yiyecek fakirlere yedirir.”³⁰⁸

Üzerinde Ramazana ait kaza orucu bulunduğu halde ölen kimse ile ilgili iki durum vardır:³⁰⁹

1- Vakit darlığı, hastalık, sefer, oruç tutmaktan aciz olmak gibi özürler sebebiyle oruç tutma imkânını elde edemeden ölmüş olmak. Âlimlerin ekserisine göre, bunların herhangi bir kusuru olmadığı için hiçbir şey gerekmez. Bu kimselerin günahkâr olması da söz konusu değildir. Çünkü bu oruç ölünceye kadar tutma imkânını elde edemediği bir farzdır. Dolayısıyla hacda olduğu gibi hükmü bedelsiz olarak düşmüştür. Bunun için hasta ya da yolcu kişi bu durumda ölürse tutamadıkları orucun kazası gerekmez.

2- Oruç borcu olan kişi oruçlarının kazasını yapma imkânını elde ettikten sonra ölmüşse velisi onun için oruç tutamaz. Yani fakihlerin ekserisine göre ölünün kazası olan oruçları tutmak velisine vacip değildir..

Hasta ile yolcu oruçlarını kaza etmeden ölürlerse *İmam Şafî'*ye göre, hiç kimse bir başkasını yerine oruç tutamaz demiştir. Bu durumda fidye verilir.³¹⁰ Şafiye göre vasiyet gerekmez. Bu fidye malının üçte birinden fakirlere dağıtılır. Ramazan orucunu kasıtlı olarak tutmayan kimseye de malı varsa vefatı halinde fidye verilmesini vasiyet etmek bir vecibe olur. Kaza edecek vakit bulamazsa bile, bu son durumdaki kişi için hüküm böyledir. Zira kendisi için mümkün olan edayı terk etmiştir. Vasiyet bulunmadığı takdirde, fidyeyi mirasçılarının vermesi gerekmez, isterlerse kendi mallarından verebilirler. Mirasçılar veya başkaları, ölü adına orucu

³⁰⁸ Said Havva, *Hadislerle İbadetler Ansiklopedisi*, IX, 66

³⁰⁹ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, III, 207

³¹⁰ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l- Müçtehid*, II, 46

kaza edemezler. Çünkü bedeni ibadetlerde niyabet geçerli değildir; ancak tuttıkları orucun sevabını onlara bağışlayabilirler.³¹¹

—İmam Mâlik’e göre ise, ölen vasiyet etmezse yerine ne oruç tutulabilir ne de fidye verilebilir.³¹²

—Ebû Hanîfe’ye göre ölenin yerine yakınları oruç tutabilir. Eğer oruç tutulmazsa fidye verilir. Yolculuk veya hastalık sebebiyle Ramazan orucunu tutamamış olan kimse, bunu tamamen veya birkaç gün de olsa kaza edecek vakit bulamadan vefat ederse –eğer malı varsa- kazası gereken her gün için Hanefî mezhebi’ne göre, fidye verilmesini vasiyet etmesi gerekir.³¹³

—Hanbelîlere göre, velinin ölü adına oruç tutması müstehaptır. Çünkü bu durum ölü'nün kurtuluşunu sağlamak bakımından daha ihtiyatlı bir harekettir.³¹⁴

Fakihlerin bir kısmına göre ise, farz oruçla nafil oruç arasında ayırım yaparak “adayıp da tutmadığı orucu, yakını yerine tutar. Fakat farz orucu tutmaz, derler.³¹⁵

Ölenin tutamadığı oruçları için fidyeyi vasiyet etmesi gerekip gerekmediğiyle ilgili mezhepler şunu söylemişlerdir:

Hanefîler ve Mâlikîlere göre ölü tutmadığı günler için fidye verilmesini vasiyet etmişse onun adına velisi her bir güne karşılık bir fakire yarım sa’ (yarım sa yaklaşık 1,5 kiloya denk gelir) hurma veya arpa verir. Çünkü ölü ömrünün son kısmında orucu edadan aciz kalmıştır. Bu nedenle çok yaşlı olup oruç tutamayan kimseler gibi olmuştur. Fakat mutlaka vasiyet edilmesi gerekir.³¹⁶

*Şafî ve Hanbelîlere*³¹⁷ göre varislerin ölü adına her bir güne karşılık bir müd yiyecek maddesini bir fakire vermeleri vaciptir. Bu görüşün dayandığı delil Hz. Âişe’nin(ı.) şu sözüdür: “Ölü adına Ramazandaki oruç kazası için yemek yedirilir, fakat oruç tutulmaz”. İbn Ömer’den (ı.) gelen bir rivayette de şöyle denilmiştir:

³¹¹ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, II, 355

³¹² İbn Rüşd, *Bidayetü'l -Müctehid*, II, 46

³¹³ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, II, 355; Ayni, *Binâye*, III, 360-61

³¹⁴ Said Havva, *Hadislerle İbadetler Ansiklopedisi*, IX, 67

³¹⁵ İbn Rüşd, *Bidayetü'l -Müctehid*, II, 46

³¹⁶ Said Havva, *Hadislerle İbadetler Ansiklopedisi*, IX, 68

³¹⁷ İbn Kudame, *el-Muğnî*, III, 401

“üzerinde ramazan ayına ait oruç borcu bulunduğu halde ölen kimse adına her bir güne karşılık bir fakir doyurulur.”³¹⁸

Şafîilerin muhaddis fakihlerinden şöyle bir görüş de nakledilir: İster Ramazan, ister adak olsun, üzerinde oruç borcu bulunduğu halde ölen kimse adına velisi oruç tutar. En tercih edilen görüşe göre veli, ölüye yakın akrabalığı bulunan herkeştir. Dayandıkları delil sabit olan bazı hadislerdir. Bunlardan biri muttefakun aleyh olan Hz. Âişe hadisidir. Rasulullah (a.s.) şöyle buyurmuştur: “Üzerinde oruç borcu olduğu halde ölen kimsenin velisi onun adına oruç tutar.”³¹⁹

C- Ölünün Zekât İbadeti ve Fıtır Sadakası Borcu

1- Ölümün Zekât İbadetine Etkisi

Cumhura göre ölüm zekât borcunu asla düşürmez.³²⁰

—Hanefîlerde ise zekât mükellefi olduktan sonra ölen kişinin zekât borcu düşer.

Buna göre zekât mükellefi olduktan sonra henüz zekâtını vermeden ölenin zekât borcunun ne olacağı hususunda İslâm âlimlerinin görüşleri başlıca üç grupta toplanabilir:

—Şafîiler ve Hanbelîlere göre, zekât mükellefi olduktan sonra ödeme imkânı bulunmasına rağmen zekâtını ödemediği için ölen kişinin zekât borcu ölümle düşmez; geriye bıraktığı malının üçte birinden bu borç ödenmelidir.³²¹ Bu görüşe göre zekât, -namaz gibi bedenî ibadetlerin aksine- kişinin malıyla bağlantılı ve onun sağlığında ona farz olan bir borçtur. Bu nedenle ölümle düşmez. Zekât, hem Allah hakkı hem de -fakir ve borçlular gibi- kul hakkı niteliği taşıyan bir borçtur.

³¹⁸ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, III, 208

³¹⁹ Said Havva, *Hadislerle İbadetler Ansiklopedisi*, IX, 67

³²⁰ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, III, 158

³²¹ İbn Rüşd, *Bidayetü'l-Müctehid*, II, 92

—Mâlikîlere göre ölenin zekât borcunun bu yıla mı yoksa önceki yıllara mı ait olduğuna göre ayırım yapılarak değerlendirilmesi gerekmektedir.³²²

a-Eğer zekât, borçlunun içinde öldüğü yıla aitse, zekâta konu olan mal bakımından durum değişmektedir. Eğer zekâtı verilmeyen ürün ve hayvan zekâtı gibi bir zekât borcu ise, -ödenmesini vasiyet etsin veya etmesin- bu zekât ölümle düşmez; tekfin-techiz işlemlerinden önce mallarından alınır. Şayet zekâta konu olan mal altın ve gümüş gibi mallardan ise, ölenin böyle bir borcu kaldığını itiraf ve vasiyet etmesi durumunda, vârisler istemese bile malının üçte birinden zekâtı alınır. Zekât verme zamanının geldiğini söylemekle birlikte böyle bir borcu kaldığını itiraf ve vasiyet etmemişse, ölmeden önce zekâtını vermiş olma ihtimali bulunduğundan vârisler -ne terekenin tamamından ne de üçte birinden- bu borcu ödemeye zorlanamaz ancak bu yönde teşvik edilirler. Ancak vârisler bu zekâtın ödenmediğini kesin olarak tespit ettikleri takdirde ölenin mallarından zekâtının verilmesi hususunda zorlanabilirler.

b-Şayet zekât borcu geçmiş senelere ait olup ödeme konusunda ihmalkar davranmışsa, hangi tür malın zekâtı olduğuna bakılmaksızın, eğer vasiyette bulunmuş veya zimmetinde borç olarak kaldığını itiraf etmişse, malının üçte birinden ödenir. *İmam Mâlik* ölen kişinin zekât borcu “eğer vasiyet etmişse, zekât terekesinin üçte birinden çıkarılır, vasiyet etmemişse bir şey lazım gelmez” demiştir ki bunlar da iki gruba ayrılmaktadır: Buna göre önce zekât çıkarılır sonra diğer vasiyetleri verilir. Diğer görüş ise bütün vasiyetler eşit olup zekâta öncelik yoktur, demişlerdir. Ancak Mâlik’in meşhur olan görüşü, zekâtın da diğer vasiyetler gibi olmasıdır.³²³

3-Hanefîlere göre zekât borcunu ödemediği ölen kişinin dünya hükümleri bakımından borcu düşer; zekât borcunun ödenmesi için vasiyette bulunmadığı takdirde vârisleri bıraktığı malından onun zekâtını ödemeye zorlanamaz. Şayet zekâtının ödenmesini vasiyet etmişse, diğer vasiyetler gibi, sadece malının üçte birinden ödenir, bu miktarı aşan zekât borcunun ödenmesi vârislerin onayına bağlıdır.³²⁴

³²² Hüseyin Esen, *Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, “İslam hukukunda Ölümün Mâli Hak ve Borçlara Etkisi”, Haziran 2005, Sivas, IX/1, 10

³²³ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l- Müçtehid*, II, 92

³²⁴ Kâsânî, *Bedaiu's-Senâi*, 2, 25

Mirasçılarının terekeden ölenin zekâtını ödemesi gerekmez. Öderlerse bu nafîle sadaka yerine geçer. Ancak ödemededen veya vasiyet etmeden ölen mükellef Allah katında sorumlu olur. Zekât, kendisinde niyet şart olan bir ibadettir; namaz ve oruçta olduğu gibi, ölümle düşer. Fakat ölüme kadar zekât ödememek günahdır; hatta bazı Hanefî hukukçular ölüme yakın hastalanan mükellefin mirasçılarında gizleyerek zekât ödemesini uygun görürler.³²⁵

Hanefî fakihler, bu görüşe, yalnız öşür konusunda, elde bulunan ürün için katılır. Bir nakilde *Ebû Hanîfe* ve *Ebû Yûsuf'a* göre, bu durumda da zekât düşer. Fakat ürün istihlak edilmişse ve vasiyet yapılmamışsa zekât düşer, zimmete yüklenir. *Ebû Hanîfe'nin* hayvanlar konusunda da *Cumhur'un* görüşüne katıldığı nakledilir.³²⁶ Ancak bunu ölmeden önce vasiyet etmişse malının üçte birinden çıkarılıp verilir. Eğer vasiyet etmemişse düşer. Çünkü bu niyet edilmesi şart bir ibadettir. Oruçta olduğu gibi, borçlunun ölmesiyle düşer.³²⁷

Hanefiler ile diğer mezhepler arasında bu mesele etrafındaki ihtilaf şundan kaynaklanmaktadır: Hanefiler, zekât vb. yardımları, içtimai yardımlaşma manası taşıdığından dolayı kişinin ailesi için yaptığı harcamalar gibi görüyorlar. Bu bakımdan zekât vb. mali ibadetler, toplum için yapılan içtimaî /toplumsal yardımlardır. Hanefilere göre yardımlar, ne kadar büyük olursa olsun, borç olmaz ve yükümlünün ölmesiyle kendisinden düşer. Hanefiler dışında kalanlar, her ne kadar bu yardımların daha büyük aile olan topluma yapılan içtimaî bir yardım olduğu görüşünde onlarla birleşiyorlarsa da, yalnız bu yardımların malın bizzat kendisi ile ve malla ilişkili olduğu, yükümlü ölümden dolayı zimmetinde kalan bu borçları ödeyemediği takdirde mirasçılarının bu ödemeyi yapmaları gerektiği görüşündedir.³²⁸

2- Ölünün Fıtır Sadakası Borcu

Fıtır sadakası, Ramazan bayramı sabahında sağ ve nisap miktarı mala sahip olan herkesin, çocuklar da dâhil olmak üzere, oruç tutan veya tutmayan ayırımı

³²⁵ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, III, 158

³²⁶ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, III, 158

³²⁷ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, III, 379

³²⁸ Ebû Zehra, *İslâm'da Sosyal Dayanışma*, 155

yapılmaksızın vermesi gereken sadakadır. Cumhura göre, üzerine fitre vacip olan kimse bunu ödemediği takdirde, fitre borcu bıraktığı malından ödenir.³²⁹

Fıtır sadakası vermesi gerektiği halde bunu ödemediği takdirde ölenin durumu hakkında İslâm âlimleri üç ayrı görüş beyan etmişlerdir.³³⁰

a-Şâfiîler, Hanbelîlere³³¹ göre fıtır sadakasını ödeme imkanı olduğu halde ödemiş ve ölmüşse, ölümle borcu düşmez; vasiyet etmese bile terekesinden bu borç ödenir.³³²

b-Hanefîlere göre dünya hükümleri bakımından artık bu borç düşmüştür; ölenin vasiyeti bulunmadığı takdirde vârisler bu borcu ödemek zorunda değildir. Eğer vasiyet etmişse, diğer vasiyetler gibi, malının üçte birinden ödenir. Hanefîlere göre fıtır sadakası başkalarını gözetme (sıla) türünden bir borç olup bu tür borçlar ölümle sonra ermektedir.

c-Mâlikîlere göre eğer bu borç, o senenin fıtır sadakası ise, ölünün vasiyeti bulunduğu takdirde terekesinden ödenir, vasiyeti yoksa vârislerin ödemesi teşvik edilir ancak zorlanamazlar. Şayet geçmiş senelere ait ve ölenin ihmali sebebiyle ödemiş bir sadaka ise, vasiyeti varsa malının üçte birinden ödenir. Sağlığında bu sadakanın zimmetinde borç olduğunu ifade etmişse, vasiyet etsin veya etmesin, terekesinden ödenir.

D- Ölünün Kurban ve Adak İbadeti Borcu

1-Ölümün Adak Borcu

Sadaka vermek gibi malî nitelikli adaklarda adakta bulunanın ölmesi halinde iki görüş vardır:

1-Şâfiîler, Hanbelîlere göre ölümle adak düşmez, vasiyet etsin veya etmesin, diğer Allah hakkı olan borçları gibi terekesinden ödenir.³³³

³²⁹ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, III, 387

³³⁰ Hüseyin Esen, “*İslam hukukunda Ölümün Mâli Hak ve Borçlara Etkisi*”, 10, 11

³³¹ İbn Kudame, *el-Muğnî*, III, 316

³³² Merdavi, *İnsaf*, III, 177

³³³ İbn Kudame, *el-Muğnî*, X, 87

2-*Hanefiler* ve *Mâlikilere* göre ise, eğer vasiyet ederse adak borcu düşmez, diğer vasiyetler gibi ancak öncelikli olarak terekenin üçte birinden ödenir.³³⁴

2- Ölümün Kurban Borcu

Ölüm halinde, kurban mükellefligi de düşer. Ancak, vasiyet halinde ölü adına kurban kesebilir. Bu durumda, vasiyet miktarı yetersiz kalınca, yettiği kadarıyla kurban kesilir. Ahmed b. Hanbel'e göre, satın alınan, kurban olarak belirlenmişse, bu hayvan kurban olarak kesilir.³³⁵

E- Ölünün Hac İbadeti Borcu³³⁶

Haccın yapılmasından, haccın farz olma şartlarını taşıyan her mükellef bizzat sorumludur. Haccın yapılması konusunda ikinci kişilerin sorumluluğu yoktur. Bizzat hac yapma imkânından yoksun olanlar, bedel haccı yaptırabilirler. Hac borcunun intikali veya hac borcuna halefiyet, hac mükellefinin ölümü halinde ortaya çıkar. Âlimlerin ekseriyeti ölen kişinin adına niyabeten hac yapılmasının caiz görmüştür.³³⁷ Konuya, sevabın ölüye bağışlanması açısından da yaklaşan İslâm âlimleri, sevabını ölüye bağışlamak niyetiyle yapılan ibadetlerin sahih olduğuna ve başka âlemdeliklerin bundan istifade edeceklerine hükmetmiştir.³³⁸

Bundan dolayı, hac mükellefi olmak için gerekli şartları taşıyıp, ölmek üzere olan kimse yerine bir başkasını göndererek hac borcunu yerine getirir. Bu şekilde, hacca başka birini göndermeye, niyabeten hac ve bedelen hac denir. Hac mükellef olan kimse, hemen mükellef olduğu sene hac için yola çıkıp, daha haccetmeden vefat ederse, hac için vasiyet etmesi gerekmez. Niyetinin karşılığını görür. Ancak, haccın vücut şartları kendinde bulunup de hac yapmayan kişi hac farz olduktan sonra haccı eda etmeyi geciktirip ölürse, bu kişinin kendi adına hac yapılmasını vasiyet etmesi

³³⁴ Kâsânî, *Bedaiu's-Senâi*, II, 53

³³⁵ Kâsânî, *Bedaiu's-Senâi*, V, 68

³³⁶ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, IV, 295

³³⁷ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, IV, 149

³³⁸ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, 16

gerekir.³³⁹ Etmediği takdirde günahkâr olur. Mirasçıları onun adına haccedebilir.³⁴⁰ Bu durumda, hac mükellefinin vasiyetli veya vasiyetsiz ölümüne göre, Şu hükümler geçerlidir.³⁴¹

Bir kimsenin malının üçte birinden hac için vasiyet ettiği para, birkaç hac yeterli olunca, eğer bir defa hac edilmesini vasiyet etmiŐe bir defa haccettirilir. Artan mal mirasçılara verilir. Fakat böyle bir hac yapılmasını açıkça sylememiŐe, bu paranın yeterliliğine göre, bir senede veya birkaç senede birkaç hac yaptırılır. Bu konuda vasi dilediğini seçer. Fakat bir senede yapılması efdaldır.³⁴²

Mirasçılar terekeyi blŐp, hac için gerekli vasiyet miktarını ayırdıktan sonra, ayrılan mal vasinin veya naibin elinde yok olunca, Eb Hanıfe'ye göre miras bölüŐümü reddedilir. Hac için gerekli para ayrıldıktan sonra yeni bir taksim yapılır. Eb Yusaf'a göre, taksim iptal edilmez. Ancak hac için yeterli mal kalmışsa bununla haccedilir. Kalmadıysa vasiyet düşer. Şeybânî'ye göre, hac için ayrılan miktar kaybolursa, vasiyet düşer.³⁴³

Bu bilgilerden sonra mezheplerin konuyla ilgili görüşlerini Şu Şekilde aktarılabiliriz:

a) İmam Őafii'ye göre, farz hac için vasiyet olsun olmasın, terekeden hacca yetecek miktar alınır ve bir naibe haccettirilir.³⁴⁴ Farz olan haccı yaptıktan sonra ölen ve kendisi adına nafile hac yapılmak istenen kimsenin ise mutlaka vasiyet etmiş olması gerekir.³⁴⁵

b) Hanbeli mezhebine göre, l adına naibin yaptığı hac veya umre sahihtir. Bu durumda velinin izni olması gerekmez. Naibin l adına niyeti yeterlidir.³⁴⁶ Farz olsun nafile olsun l adına yapılan hac, izne gerek olmadan da yerini bulur. Hz. Peygamber (a.s.) izni olmadığı halde l adına haccı emretmiştir. Ayrıca, sadakada

³³⁹ Tekin, *Hac Fıkıı*, 74

³⁴⁰ İbn Kudame, *el-Muğni*, V, 39

³⁴¹ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, IV, 157

³⁴² Akyüz, *Hayatın İçinden Fıkıı*, 16

³⁴³ Kasani, *Bediu 's- Senâi*, I, 221-223

³⁴⁴ Akyüz, *Hayatın İçinden Fıkıı*, 16

³⁴⁵ Cezeri, *Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkıı*, III, 1030

³⁴⁶ Cezeri, *Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkıı*, III, 1032

olduğu gibi farzı caiz olanın nafilesi de caizdir. Ölenin yeterli mal bırakmaması veya borç yükü altında bulunması gibi durumlar yüzünden kendi bölgesinden hac için yola çıkılmazsa hissesinden hac için belli miktar alınır ve borca benzerliği sebebiyle yetişebildiği yerden hacca gidilir.³⁴⁷

c) Hanefî mezhebine göre, ölü adına hac yapılabilir.³⁴⁸

Velisinden izinsiz yapsa bile yabancı birinin ölünün adına haccetmesiyle bu borç düşer. Çünkü Peygamberimiz (a.s.) haccı borca benzetmiştir. Bu durumla ilgili İbn Abbas'tan gelen rivayet şu şekildedir: “Cüheyne kabilesinden bir kadın efendimize gelerek –benim annem hac yapmak üzere adak adamıştı. Bu adağını ifa edemeden öldü. Ben onun adına hac yapabilir miyim? Dedi. Rasulullah “*onun adına hac yap. Annenin bir borcu olsaydı, sen onun adına ödeseydin bu borç ödenmiş olmaz mıydı? Dolayısıyla Allah'a olan borcunu da öde. Allah'ın borcu ödenmeye en layık olandır.*”³⁴⁹

Bunun diğer bir meşruiyet delili ise, İbn Abbas'tan gelen şu hadistir: Veda haccı yılında Has'am kabilesinden bir kadın Allah'ın Resûlüne “*Ey Allah'ın Resülü, Allah'ın insanlar üzerine farz kıldığı hac ibadeti babama ihtiyar halde ulaştı. Binek üzerinde duramayacak kadar yaşlı durumda. Benim onun adına bu haccı yapmam olur mu?*” dedi. Efendimiz “*evet*” dedi.³⁵⁰

d) Mâlikîlere göre; hayatta olan bir kimseye vekâlet caiz değildir. Vekâlet ancak haccı vasiyet etmiş ölü adına mümkündür. Bu şekilde vekâletle yapılan hac da ölenin malının üçte birinden yapılan harcama ile kerahetle yerini bulur. Güçsüz, kötürüm bir kimseye, bizzat kendisi yapabilecek duruma gelmedikçe hac farz değildir.³⁵¹ Nafile hac için niyabet, kerahatle caizdir. Bu mezhebe göre, bizzat hac yapmaktan aciz kalan kimseden hac borcu düşer. Naib göndermesi gerekmez.³⁵²

³⁴⁷ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, III, 433

³⁴⁸ Kâsânî, *Bedaiu's-Senâi*, II, 221

³⁴⁹ Şerbânî, *Sorulu-Cevaplı İslâm Fıkhı*, II, 153

³⁵⁰ Tekin, *Hac Fıkhı*, 75

³⁵¹ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, III, 439; Kâsânî, *Bedaiu's-Senâi*, II, 212

³⁵² Cezerî, *Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhı*, III, 1027

VII- EHLİYET AÇISINDAN UNUTMA /NİSYAN VE UNUTMANIN İBADETLERE ETKİSİ

Unutkan kişilerin vücut ve edâ ehliyetleri sahihtir. Unutma, kul haklarında makbul bir özür (mazeret) değildir. Bir kimse unutarak, başkasına ait bir malı telef ederse, onu tazmin etmesi gerekir.³⁵³

Unutmaya ilgili bir görüşe göre, unutanın işlediği fiile hüküm terettüb eder, ancak iki şartı vardır: Unutana üzerinde bulunduğu işi hatırlatacak bir durumun olması ve unutarak işlediği fiile onu sevk eden bir şeyin bulunmamasıdır. Namazda unutarak konuşmak namazı bozar. Bu iki şarttan biri olmazsa unutma halinde işlenen fiilin hükmü olmaz. Unutarak oruç sırasında yemek gibi.³⁵⁴

Unutma Allah haklarında ise bazen özür sayılır, bazen sayılmaz.³⁵⁵ Unutmanın Allah haklarında özür kabul edildiği ve edilmediği yerler:

1. Allah haklarında unutma bir özür sayılır ve unutan kişi günah işlemiş olmaz. Hz. Peygamber (s.a.) “Allah, ümmetimi hata, unutma ve zorlanarak yaptıkları şeylerden dolayı mes’ul tutmaz” buyurur. Mesela, bir kişi unutarak orucunu yese günah işlemiş olmaz. Bir kimse bir hayvanı keserken beslemeyi unutsa, o hayvanın eti yenir.³⁵⁶

2. Allah haklarında unutmanın bir özür sayılmadığı yerler: Mesela, bir kimsenin namaz kılarak yiyip -içtiğini, konuştuğunu düşünelim. Namaz hali, unutana namaz kıldığını devamlı olarak hatırlatmakta ve bu hal onun yemesine, içmesine, konuşmasına bir bakıma mani olmaktadır. Dolayısıyla namazda unutarak konuşma, yeme, içme namazı bozar. Yine bir kişi, unutarak namaz kılmazsa, o namazın vucubiyeti üzerinden düşmez, kazası lâzım gelir. Namazın kazasının

³⁵³Ebû Zehra, *İslâmda Sosyal Dayanışma*, 331; Mahmud Esad, *Anahatlarıyla Fıkıh Usulü= Telhisü Usulü Fıkıh*, İbnü'l- Emin Mahmud Esad, 1336/ 1918, yayına hazırlayan: Taha Alp... ve öte.), İstanbul: yasin Yayınevi, 2002, 284

³⁵⁴ Karaman, *Fıkıh Usulü*, 205-206

³⁵⁵ Cebûrî, *Avâriz-ı Ehliyye*, 210-211

³⁵⁶ Karakaya, *Fıkıh Usulü*, 410; Muhammed Ebû Zehra, *İslâm Hukuk Metodolojisi*, çev. Dr. Abdülkadir Şener, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1973, 331; Teftazânî, *Tavzih*, I, 169

gerektiğine dair bir hadiste “kim bir namazı unutursa, hatırladığı zaman onu kılsın. Namazın bundan başka kefareti yoktur.” buyrulmuştur.³⁵⁷

UNUTMANIN İBADETLERE ETKİSİ

A- Unutmanın Abdeste Etkisi

Teyemmümle namaz kılan bir kişinin Mâlikî ve Şafîlere göre, suyu görmesi ile namazı batıl olmaz. Ancak Mâlikîlere göre, bir kimse beraberindeki suyu unuttur ve namaz esnasında hatırlarsa ve suyu kullandıktan sonra bir rekât namaz kılacak kadar vakit kalacaksa namazı batıl olur. Eğer suyu kullandıktan sonra bir rekât kılacak kadar vakit kalmamışsa namazı tamamlar.³⁵⁸

Kişi suyunu yüklerinin arasında unutursa teyemmüm edip namaz kılar, sonra da namazı bitirdikten sonra vakit çıkmadan önce suyun bulunduğunu hatırlayacak olursa, Şafîlere göre, Ebû Yûsuf ve Mâlikîlere göre kaza eder. Çünkü bu kişi suyu bulan kişidir. Kişi bu durumda yükleri arasında elbise olduğu halde, onun varlığını unutup avret yerini örtmeyi unutan kişinin durumunda olduğu gibi kaza eder.³⁵⁹

Kişi teyemmümle namazını kıldıktan sonra suyu hatırlarsa Ebû Hanîfe’ye göre namazını iade etmez.³⁶⁰ İmam Muhammed’e göre de kaza etmez. Böyle bir kimse suyu bulamayan bir kimsedir. Çünkü suyun bulunmasından maksat, onu kullanabilme kudretinin varlığıdır. Kullanabilme kudretinin varlığı ise ancak suyun mevcudiyetini bilmekle mümkündür.³⁶¹

B- Unutmanın Namaza Etkisi

³⁵⁷ Haskefî, *İfadâtü'l-Envâr*, 500

³⁵⁸ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, II, 157

³⁵⁹ Aynî, *Binâye*, I, 546; İbn Kudame, *el-Muğnî*, I, 318

³⁶⁰ Aynî, *Binâye*, I, 544

³⁶¹ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, I, 317

Buharî ve Müslim, Abdullah b. Mâlik b. Buheyne (r.) ‘den rivayet etmişlerdir: “Rasulullah öğle namazının iki rekâtından sonra oturmaksızın kalktı. Namazını tamamlayınca iki secde yaptı ve sonra da bunun ardından selam verdi.”³⁶²

Bir başka rivayette Rasulullah şöyle buyurmuştur: “Eğer imam, ilk iki rekâtтан sonra kalkarsa bunu eğer tam doğrulmadan önce hatırlarsa hemen otursun. Ama tam doğrulmuş olursa artık oturmasın. Namaz sonunda iki sehiv secdesi yapın.”³⁶³

Fıkıhçılar, birinci oturuşu unutup sonra ayağa kalkan bir kimsenin tam doğrulduktan sonra bunu hatırlaması durumunda geri dönerek oturmasının caiz olmadığı üzerinde görüş birliğine varmışlardır. Bu durumda geri dönerse namazı geçersiz olur. Ancak *Hanbelîler*, kıraata başladıktan sonra geri dönmesi halinde namazının geçersiz olacağını söylemişlerdir. Ama oturmaya daha yakın olur da oturmuş haline dönerse bunda bir sakınca yoktur.³⁶⁴

1- Namazdayken Geçmiş Namazını Kılmadığını Hatırlamak

Namaz kılmayı unutan kimse hatırladığında namazını kaza etmelidir. Bu konuyla ilgili Enes (r.) Allah’ın Resûlü’den rivayet etmiş olduğu “*namazını kılmayı unuttuğunu hatırlayan kimse onu kılsın*” hadisi delildir.³⁶⁵

Unutmaktan dolayı kazaya kalan namazlarla ilgili mezheplerin görüşleri şu şekildedir:

a) Hanefî mezhebine göre, tertip sahibi kimseler, gerek vakit namazı ile kaza namazı –hatta Ebû Hanîfe’ye göre kazaya kalan vitir namazı-, yani kazayı ilk vakit namazından önce kılarak, gerekse kaza namazlarının kendi arasındaki sırayı gözeterek namazlarını kılar. Vakit namazını eda ile kaza namazı arasındaki sırayı gözetmek, unutma halinde düşer: Mesela günün öğle namazını kılacak kimse, dünden kazaya kalan ikinci veya bir başka namazı hatırlayınca, kıldığı öğle fasid olur, önce kazaya kalan namazı kılar. Sonra günün öğle namazını yeniden kılar. Yine

³⁶² Said Havva, *Hadislerle İbadetler Ansiklopedisi*, V, 204

³⁶³ Said Havva, *Hadislerle İbadetler Ansiklopedisi*, V, 205

³⁶⁴ Said Havva, *Hadislerle İbadetler Ansiklopedisi*, V, 206

³⁶⁵ Nevevî, *Mecmû’*, III, 68; İbn Kudame, *el-Muğni*, II, 349

aynı şekilde öğle namazı kılan kimse, kazaya kalan dört namazı hatırlarsa, bunlar arasında da sıra gözetir: önce onları sırayla kılar, sonra öğle namazını yerine getirir.³⁶⁶

b) Şafî mezhebine göre, kaza namazlarıyla vakit namazları arasında tertip şart değildir, Ancak kişi unuttuğu kazayı hatırlarsa vakit namazından önce kazasını kılması sünnettir.³⁶⁷

c) Mâlikî mezhebine göre, kişi namazlarını ne zaman kazaya kaldığını hatırlarsa, kaza namazları arasında tertibe riayet etmesi gerekir. Vakit namazını bir rekât kıldıktan sonra hatırlayanın, -vakit çıkmıyorsa- bir rekât ilave ile selam verip, kaza kılması menduptur.³⁶⁸

d) Hanbelî mezhebine göre, -az olsun, çok olsun- kaza namazları arasında tertibe riayet şarttır, ancak unutma bu tertibi düşürür, hatta unutarak ikinci namaza bu şekilde başlayıp bitirirse kıldığı sahihtir. Fakat bu namazı bitirmeden hatırlarsa namazı batıl olur, önce ilk kazayı kılar.³⁶⁹

Eğer önceki namazı kılmadığı hatırlayan bir imamsa şöyle davranır: Örneğin akşam namazını kıldırılmakta olan bir imam, o günün ikindi namazını kılmadığını hatırlarsa elini geriye doğru uzatıp yerine cemaatten birini geçirir. İmamın yerine geçen kimse cemaate namazı tamamlar.³⁷⁰

2- Unutmanın Namazın Rükünlerine Etkisi

Namazın rükünlerini sırayla yapmak cumhura göre farz, Hanefî mezhebi'ne göre namazın sahih olması için şarttır. Bu tertip bulunmazsa, cumhura göre namaz batıl olur, Hanefî mezhebine göre, bu uygunsuzluk kasıtlı yapılıncaya namaz batıldır, unutarak yapılması durumunda sehiv secdesi gerekir.

³⁶⁶ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, II, 59

³⁶⁷ Nevevî, *Mecmû'*, III, 81

³⁶⁸ İbn Rüşd, *Bidayetü'l-Müctehid*, I, 363

³⁶⁹ Merdavi, *İnsaf*, I, 445; İbn Kudame, *el-Muğni*, II, 345

³⁷⁰ Şerbânî, *Sorulu-Cevaplı İslâm Fıkhu*, I, 381

—Unutmanın namazın rükunlarına ilaveler şeklinde olursa³⁷¹

a) Cumhura göre, namaza yine namaz işlemi olan bir rükün ilavesi, mesela rükû ve secdeyi fazla yapmak, kasıtlı olunca namazı bozar. Fakat unutarak bir rükünü fazla yapmak, mesela Fatihayı tekrarlamak namazı bozmaz. Ancak namaz sonunda sehiv secdesi yapmak gerekir.

b) Mâlikî mezhebine göre, rükün fazlalığı çok olunca unutarak bile olsa, namazı bozar.

—Unutma namazın rükunlerinin eksik kılınması şeklinde olursa:

Bu konuyla ilgili ise mezheplerin görüşleri şu şekildedir.³⁷²

Mesela namazın her bir rekâtından birer secde unuttuğu farz olunan bir kimse hakkında kimisi “son rekâtın secdelerini tamamlamak üzere bir secde yapar ve kalkıp üç rekât daha kılar. Zira önceki rekâtları fasittir.” denmiştir. Bu İmam Mâlik’in görüşüdür.

Ahmed b. Hanbel’e göre ise namazın tamamı fasittir. Yeni baştan kılması gerekir.

Ebû Hanîfe ise, üst üste dört secde yapar ve ancak böylece namazını tamamlamış olur.

İmam Şafî’ye göre ise, son rekâtın secdelerini tamamlamanın yanı sıra, iki rekât daha kılar.

Bu ihtilafın sebebi rekât ve secdeler arasında tertibin vücûbı hakkındaki görüş ayrılıklarıdır. Bütün rekât ve secdeler arasında tertibin vücûbunu benimseyenler, bu namazı fasit görmüşlerdir.

3- Unutarak Namazda Rekât Sayısını Eksik Ve Fazla Kılma

³⁷¹ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, II, 117

³⁷² İbn Rüşd, *Bidayetü'l-Müctehid*, I, 374-375

1) Bir kimse dört rekâtli namazda yanılıp üç rekât kılarak oturursa, selam verirken, bir rekât eksik kıldığını hatırlarsa, bu kimse ayağa kalkıp namazını tamamlar. Son oturuşu yaparak, tahiyatı okur ve sehiv secdesi yaparak selam verip namazını kılar. Hatırlama selam verdikten sonra da olsa durum aynıdır. Hadislerde Allah'ın Resûlü rekâtların unutulması halinde nasıl davranılacağı şöyle buyurmuştur: Ebû Hureyre'den gelen rivayete göre Allah'ın Resûlü ikinci namazını ikinci rekâtında unutarak selam vermiştir. Durum kendisine arz edilince namazın geri kalan kısmını kıldırılmış ve namazın sonunda da sehiv secdesi yapmıştır.³⁷³

2) Namazda unutarak rekât sayısının fazla kılınması ile ilgili şu rivayet bulunmaktadır: “Rasulullah bize namazı beş rekât olarak kıldırdı. Bunun üzerine cemaat arasında fısıldaşmaya başladı. Rasulullah neyiniz var diye buyurdu: “Ya Rasulullah namaz artırıldı mı? Diye sordular. “hayır” diye buyurdular. Onlar da : “öyleyse sen namazı beş rekât olarak kıldırdın. “ dediler. Bunun üzerine öne doğru döndü ve iki secde yaptı, sonra selam verdi. Sonra şöyle buyurdu: “Ben de sizin gibi bir beşerim. Sizin unuttuğunuz gibi ben de unutuyorum.” Bir rivayette de şu fazlalığa yer verilmiştir: “biriniz namazdan bir şey unuttuğunda iki secde yapsın.”³⁷⁴

4- Namazda Unutarak Konuşma ve Yeme İçme

a- Namazda Unutarak Konuşma

Hanbelî³⁷⁵ ve Hanefî Mezheplerine göre, namaza ait olmayan sözler, unutarak bile konuşulsa namazı bozar.³⁷⁶

İmam Şafî'ye göre namazda unutarak ya da hata ile konuşanın namazı bozulmaz.³⁷⁷

b- Namazda Unutarak Yeme- İçme

³⁷³ Şerbânî, *Sorulu-Cevaplı İslâm Fıkhı*, I, 186

³⁷⁴ Said Havva, *Hadislerle İbadetler Ansiklopedisi*, V, 208

³⁷⁵ İbn Kudame, *el-Muğnî*, II, 444

³⁷⁶ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, II, 128

³⁷⁷ Nevevî, *Mecmû'*, IV, 85

Hanefî mezhebine göre, az ya da çok, unutarak veya bilerek yeme içmek namazı bozar.³⁷⁸

Şafî mezhebine göre, kasıtlı olarak, haramlığı bile bile mideye ulaşan her yiyecek ve içecek namazı bozar. Unutarak veya namazı bozduğunu bilmeden yeme içme de, çok olunca namazı bozar.³⁷⁹

Mâlikî mezhebine göre, kasıtlı olarak çok miktardaki yeme ve içme, namazı bozar.³⁸⁰

Hanbelîlere göre, unutarak yeme içme namazı bozmaz. Namaz sonunda secde yapılır.³⁸¹

5- Namaz Kılarken Namaza Engel Bir Pisliğin Giderilmesini Unutmuş Olmak

Namaz kılan kişi elbise veya bedeninde necaset bulursa, öncesinde bunun varlığından haberdar değildiyse, bu kişinin namazı iade edip etmeyeceği ile ilgili iki görüş vardır:

Birinci görüşe göre namazı sahihtir. Çünkü essah olan necasetin bulunmamasıdır. Ve kişi namazdayken bunu bilmediğinden sorun yoktur. İkinci görüşe göre ise eğer vakit çıkmamışsa namazın tekrar kılınması yönündedir.³⁸²

C-Unutmanın Oruç ve İtikâfa Etkisi

1- Unutmanın Oruca Etkisi

Kasıt olmadan, unutarak, uyku halinde ve tehdit altında bir şeyin içeriye ya da beyine ulaşması ile oruç bozulmaz. Çünkü Allah'ın Resûlü (a.s.) şöyle buyurmuştur: *“Ümmetinden hata, unutma ve tehdit altında yaptıkları işlerin günahı*

³⁷⁸ Aynî, *Binâye*, II, 458

³⁷⁹ Nevevî, *Mecmû'*, IV, 90

³⁸⁰ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, II, 136

³⁸¹ İbn Kudame, *el-Muğnî*, II, 462

³⁸² İbn Kudame, *el-Muğnî*, II, 465

kaldırılmıştır.”³⁸³ Mezheplerin unutarak yeme içmenin orucu bozup bozmadığına dair görüşleri şu şekildedir:

a) Hanefî, Şafî ve Hanbelîlere göre, unutarak yeme içme ile oruç bozulmaz. Çünkü Allah’ın Resûlü (a.s.) şöyle buyurmuştur: “oruçlu olduğu halde unutarak yiyip içen kimse orucunu tamamlasın. Onu yedirip içiren ancak Allah’tır.” Bir başka hadis de şu ifade ile gelmiştir: “*Ramazan’da unutarak orucunu bozan kimseye, kaza da kefarete gerekmez.*”³⁸⁴

b) Mâlikî mezhebine göre, unutarak yeme- içme halinde, -orucun rüknü olan imsak bulunmadığından- yalnız farz oruçlar bozulur ve kazası gerekir.

Unutarak yemeye başlayan veya yemekte olan bir oruçluya rastladığında, orucunu tamamlamaya kudretli görülüyorsa, oruçlu olduğunu hatırlatmamak tahrimen mekruhtur. Oruçlu olduğu halde unutarak yemek yiyen birine oruçlusun denildiği halde hiç uyanmayarak yemesine devam ederse oruç bozulur, kaza gerekir

Gündüz sonunda vaktin girdiği kesin olmazsa yememek ihtiyatlı harekettir. Kişi gecenin devam ettiğini zannederse ya da devam edip etmediği hakkında şüphelenirse gecenin sonunda bu durumlarda yemek yemesi caizdir. Çünkü asıl olan henüz gecenin devam ettiğidir. Ağzında yemek bulunan kişi bu durumda iken fecir doğsa ve yemeği dışarı atsa o kişinin orucu sahihtir.³⁸⁵

Buhari Ebû Bekr’in kızı Esmâ (r.) şöyle rivayette bulunmuştur: “Rasulullah zamanında bulutlu bir günde sahurda iftar ettik. Sonra güneş doğdu. Hişam’a soruldu: “peki kazayla emrolundular mı?” o, şöyle cevap verdi: “kaza olmaz mı?” yani kaza illaki gerekir,” anlamındadır. Ebû Zerrin rivayeti böyle gelmiştir.³⁸⁶

Unutarak bir şey yiyen veya fecir doğmuşken /imsak vakti girmişken henüz güneş doğmadı zannıyla veya uyku halinde oruca aykırı bir harekette bulunan kimse artık orucunun bozulmuş olduğunu sanarak tekrar kasten yerse kefarete gerekmez.

³⁸³ Şerbânî, *Sorulu-Cevaplı İslâm Fıkhi*, II, 104

³⁸⁴ Said Havva, *Hadislerle İbadetler Ansiklopedisi*, IX, 63-64

³⁸⁵ Zühayli, *İslâm Fıkhi Ansiklopedisi*, III, 185; Aynî, *Binâye*, III, 300

³⁸⁶ Said Havva, *Hadislerle İbadetler Ansiklopedisi*, IX, 64

Oruçlunun bu unutmaya bozulmayacağını bildiği halde orucunu bozsa bile, durum Ebû Hanîfe'ye göre aynıdır.³⁸⁷

—Ramazanda unutarak cinsel ilişkide bulunmak:

Bu konuyla ilgili mezheplerin görüşleri şu şekildedir:

a) Hanefî ve Şafiî mezhebine göre, unutarak birleşme yapma halinde oruç bozulmaz, hiçbir ceza gerekmez. Ramazan'da gündüz veya fecir /imsak doğarken unutarak birleşme halinde, oruçlu olduğunu hatırlayıp hemen geri çekilinde, İmam Muhammed'e göre kaza gerekmez. Ebû Yûsuf'tan gelen bir rivayete göre kaza gerekir. Kendini çektikten sonra, yeniden birleşirse kefaret gerekir. Ebû Hanîfe'den bir rivayete göre, kefaret gerekmez.³⁸⁸

Unutarak cinsel ilişkide bulunmanın hükmü de unutarak yeme- içme gibidir. İlişki esnasında oruçlu olduğunu hatırlayan hemen kendini çeker. Eğer hatırladıktan sonra beklerse orucu bozulur. Sabah vakti girmiş olma korkusu ile kendini çekse de sabah vakti girdikten ve kendini geri çektikten sonra menisi aksa bir şey lazım gelmez. Eğer bir kişi böyle bir durumda kendini hareket ettirip de cinsi ilişkiden geri çekilmezse ya da geri çekilip sonra tekrar münasebet devam ederse kefaret gerekir.³⁸⁹

b) Mâlik'e göre farz orucu bozmaz ve hiçbir ceza gerekmez. Nafile orucu bozar ve kazası gerekir.³⁹⁰

c) Ahmed b. Hanbel'e göre bu durumda hem kaza hem kefaret gerekir.³⁹¹

2- Unutmanın İtikâfa Etkisi

Cumhura göre, itikâftayken unutarak da olsa gece ya da gündüz vakti cinsi ilişkide bulunmak haramdır. Çünkü Yüce Allah âyette şöyle buyuruyor: “*mescitlerde*

³⁸⁷ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, II, 417

³⁸⁸ İbn Rüşd, *Bidayetü'l-Müçtehit*, II, 52

³⁸⁹ Ayni, *Binâye*, III, 301

³⁹⁰ İbn Rüşd, *Bidayetü'l-Müçtehid*, II, 53

³⁹¹ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, II, 409

itikâfta bulunduğunuz sırada kadınlara yaklaşmayınız. Bunlar Allah'ın çizdiği sınırlardır. Bu sınırlara yaklaşmayın”.

İmam Mâlik'e göre, unutarak itikâfta cinsel ilişkiye girenin itikâfi bozulur. Bu durum zihara benzer.³⁹²

Şafîilere göre itikâfta iken kasten, bilerek ve kendi isteği ile cinsi ilişkide bulunmak itikâfi bozar. Unutarak, bilmeyerek ya da tehdit altında cinsi ilişkide bulunmaktan ötürü itikâf bozulmaz. Delil olarak Allah'ın Resûlü (a.s.)'in daha öncede geçen “*ümmeimden hata, unutma ve tehdit edildikleri işlerin günahı kaldırılmıştır.*” Hadisi gösterilmektedir.³⁹³

Mâlikî mezhebine göre, gündüzün kasıtlı yemek ve içmek itikâfi bozar. Bu durumda, itikâfa yeniden başlanır, fakat unutarak meydana gelen yiyip içme için sadece o gün kaza edilir ve itikâfa devam edilir.³⁹⁴

Hanefîlere göre de kasten yemek yemek de itikâfi bozar. Çünkü bu iki mezhep itikâfta orucu şart koşmaktadırlar. Bunlara göre, itikâflı kimse kasten yemek yerse itikâfi bozulur. Fakat unutarak yemek yemekle itikâf bozulmaz.³⁹⁵

D- Unutmanın Hac İbadetine Etkisi

1- Hacda Unutarak Traş Olma

a) Ebû Hanîfe ve Mâlik'e göre hacda traş olma açısından kasıt ve unutma arasında herhangi bir farklılık bulunmamaktadır. Unutma durumunda da ceza gerekir.³⁹⁶

b) imam Şafî'ye göre, unutarak traş olana, ceza gerekmez.

c) Ahmed b. Hanbel'e göre, ihramlı taşlamadan önce unutarak traş olursa, bir ceza gerekmez.

³⁹² Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, III, 239

³⁹³ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, III, 239

³⁹⁴ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, II, 445

³⁹⁵ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, III, 240

³⁹⁶ Cezerî, *Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhı*, II, 964; Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, IV, 237

2- İhramlının Unutarak Hacda Av Hayvanını Öldürmesi

Cumhura göre, av hayvanını bilerek bilmeyerek, yanlışlıkla veya unutarak her ne şekilde olursa olsun öldürmenin cezası vardır.³⁹⁷

3- İhramlının Hacda Unutarak Cinsel İlişkide Bulunması

Şafîilere göre, eli ve cinsi organ dışında çıplak vücut teması ile meni gelmesi haram olmakla beraber haccı bozmaz, ama eğer bundan dolayı meni gelmişse kurban gerekir. Unutarak, haramlığını bilmeden yapsa veya kadın bu işe zorlanmış olsa hac bozulmayacağı gibi esah görüş uyarınca fidye gerekmez. Erkek olsun, kadın olsun yalnızca cima sebebiyle haccı bozulur.³⁹⁸ İmam Şafî'ye göre de unutarak cinsel ilişkide bulunulması halinde hac bozulmaz ve kefaret gerekmez.³⁹⁹

Hanefî mezhebine ve Mâlik'e⁴⁰⁰ göre, unutarak veya kasıtlı birleşme arasında hüküm yönünden bir fark yoktur.⁴⁰¹ Hanefîlere göre, Arafat'ta vakfeden önce unutarak veya zorlanma sonucu ya da uyku halinde bir insanla iki yoldan biriyle cinsel ilişkide bulunsa haccı bozulur. Bu kişinin bir koyun veya bir devenin yedide birini kurban etmesi gerekir. Ancak sanki haccı bozulmamış gibi bozulan haccına devam etmesi vaciptir. Ancak nafîle hac bile olsa o haccın derhal kaza edilmesi gerekir.⁴⁰²

Hanbelîlere göre ise, hacda unutarak veya kasıtlı olarak gerçekleşen cinsel ilişki haccı bozar.⁴⁰³

³⁹⁷ İbn Rüşd, *Bidayetü'l-Müctehid*, II, 211

³⁹⁸ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, IV, 109

³⁹⁹ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, IV, 244

⁴⁰⁰ İbn Sahnun, *Müdevvene*, I, 280

⁴⁰¹ İbn Rüşd, *Bidayetü'l-Müctehid*, II, 229; V, IV, 244

⁴⁰² Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, IV, 122

⁴⁰³ İbn Kudame, *el-Muğnî*, V, 173

VIII- UYKU (NEVM) DURUMUNUN İBADETLERE ETKİSİ

Uyku semavî ârizalardan olup, insanda tabii ve gayrı iradi bir hal olup, akıl ve duyu organlarını faaliyetten alıkoyar.⁴⁰⁴

Uyku vücup ehliyetine değil, fakat eda ehliyetini ortadan kaldırır. İnsan uykudayken eda ehliyetine sahip değildir.⁴⁰⁵ Çünkü eda ehliyeti akıl ve mümeyyiz olmaya dayanır. Uyku halinde ise insanın temyiz kudreti yoktur. Uyuyandan sorumluluk kalkmaz. Ancak uyku hitabı geciktirir.⁴⁰⁶

Uyuyan kimselerin uyku halinde söyledikleri sözleri hükümsüzdür. Fiillerinden ötürü bedeni cezaya çarptırılmazlar. Mesela, bir kimsenin üzerine düşüp onu öldürse, onlara bedeni ceza verilmez. Fakat mali cezaya tabi tutulurlar ve diyet ödemeleri icap eder. Başka birinin malını itlaf ederlerse, onu tazminle yükümlüdürler.⁴⁰⁷

İbadetlere gelince, kişi uyurken ibadetleri ifa etmekle yükümlü değildir. Bu durum eda ehliyetinin uyuma ve kendine gelmeye kadar ertelenmesi durumunu ortaya çıkarmaktadır. Çünkü uyku hallerinde şer'i hitabı anlamak ve icabını eda etmek imkânsız olup, uyuyan kişi temyiz gücünden yoksundur.⁴⁰⁸ Ancak ibadetlerin hükmü ondan düşmez. Zira uyanıp vaktinde eda edemezse, kaza etmek suretiyle ibadetleri yerine getirmesi gerekir. Örneğin uyku halinde kılınamayan namazların kaza edilmesi gerekir.⁴⁰⁹ Çünkü uyku normalde uzun sürmez. Bunun için uyurken kaçırılan ibadetlerin uyandıktan sonra kaza edilmesinde zorluk bulunmadığından, kişiden kaza sorumluluğu düşmez.⁴¹⁰ Ancak unutmamak gerekir ki; kişinin uyanmak için gerekli tedbiri alması /uyanmak için saat kurma işlemlerini yapmasından sonra uyanamaması durumu namazın kazası için mazeret kabul edilir.

A- Uykunun Gusül Almayı Gerektiren Durumları

⁴⁰⁴ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, "Nevm" mad., 367

⁴⁰⁵ Esad, *Anahatlarıyla Fıkıh Usulü*, 284

⁴⁰⁶ Haskefi, *İfadâtü'l-Envâr*, 501

⁴⁰⁷ Karakaya, *Fıkıh Usulü*, 410

⁴⁰⁸ Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 137

⁴⁰⁹ Karakaya, *Fıkıh Usulü*, 410-411

⁴¹⁰ Ebû Zehra, *İslâm Hukuk Metodolojisi*, 138

Uyku halinin gusül gerektiren durumlarıyla ilgili mezhepler şunları söylemişlerdir:⁴¹¹

Uykuda boşalma olur veya uyandıktan sonra beden, elbise veya birleşme organında ıslaklık bulunur ve bunun atkık olduğu anlaşılırsa ittifakla gusletmek gerekir.

Şafî mezhebine göre, uyandıktan sonra ıslaklığın meni veya mezi olduğunda şüphelenince gusletmek farz olmaz, ancak bu meniye yorulursa gusledilir, mezi olduğu kabul edilirse bu salgı yıkanır ve abdest alınır.

Hanefî ve Mâlikî mezheplerine göre, uyandıktan sonra beden, cinsi organ veya elbisedeki ıslaklığın atkık, mezi veya başka bir salgı olup olmadığına şüphe edilirse-uykusunda zevk aldığına hatırlasın hatırlamasın- gusletmek gerekir.

Hanbelî mezhebine göre, uykudan sonra ıslaklığın meni veya mezi olduğunda şüphelenince, uykusunda düşünce, bakma vb. zevk veren hal geçtiyse, bu salgı, meziye yorulursa gusül gerekmez; aksi halde gerekir.⁴¹²

B- Uykunun Abdeste Etkisi

Uyku bizatihi, abdesti bozan bir durum değildir. Kişi eğer uzanmadan, makatı yere iyice oturmuş halde oturarak uyursa, abdesti ve taharet hali olduğu gibi devam eder. Bununla ilgili Enes'ten (r.) şöyle bir rivayet gelmiştir: *“Rasulullah yatı namazını oturarak başları uykudan aşağı düşene kadar beklerler. Sonra da abdest almaksızın namaz kılarlardı.”*⁴¹³

Bu konuyla ilgili İbn Abbas'tan (r.) gelen bir başka rivayet de şöyledir: *“Secde halinde iken uyuyan bir kimseye, yanı üzere yatmadığı sürece abdest alması gerekmez. Yanı üzere yattığında ise mafsalları gevşemiş olur.”* Bir başka lafızda ise bu rivayet şöyledir: *“Oturarak uyuyan kimsenin abdest almasına gerek yoktur. Çünkü abdest almanın gereği yanı üzere oturarak uyuyan kimse içindir. Çünkü yanı üzere oturarak uyuyan kişinin mafsalları gevşer.”*⁴¹⁴

⁴¹¹ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, I, 273

⁴¹² İbn Kudame, *el-Muğnî*, I, 270

⁴¹³ Abdullah Tayyar, *Namaz*, 57

⁴¹⁴ Şerbânî, *Sorulu-Cevaplı İslâm Fıkhı*, I, 45

Uyku bizzati abdesti bozmamasına rağmen bazen uykudan dolayı yeniden abdest almak gerekebilir. Çünkü uyku ile birlikte his kaybolur. Ağır bir uykunun veya kısa sürmeyen bir uyumanın abdesti bozduğunun delili, Hz. Ali'nin (r.) rivayet ettiği Peygamber (a.s.)'in “*Göz makatın bağıdır. Gözler uyuduğu vakit bu bağ çözülmüş olur*”, şeklindeki hadislerdir. Bu Hadiste uyku sebebiyle abdestin bozulabileceği ihtimaline atıf vardır.⁴¹⁵ Çünkü kişi farkına varmadan ondan dışarıya bir şey çıkabilir. Buna göre abdest alan kişi düzgün ve sağlam bir şekilde oturmaksızın uzanarak yatacak olursa, abdest almalıdır.

Fakihler hangi tür uykunun abdesti bozacağı ile ilgili şunları söylemişlerdir:

a) Hanefî mezhebine göre, uyku bizzati yani asıl itibariyle abdesti bozmaz, uyku üç halde abdesti bozar:⁴¹⁶

- 1) Yan yatarak ya da bağdaş kurarak, dirseklere dayanarak oturarak uyumak,
- 2) Sırtüstü yatarak uyumak abdesti bozar.

3) Uyuyan makatı yer vb. bir şey üzerinde sabit bir şekilde oturarak uyumuşsa abdest bozulmaz. Bu durumda yastık vb.ne dayanarak uyursa, dayandığı çekilince düşer ve oturağı yerden ayrılırsa abdesti bozulur, düşmeyerek oturmuş vaziyette ve makatı değişmeden durursa abdest bozulmaz.⁴¹⁷ Namazda iken uyumak abdesti bozmaz. Ancak oturarak uyuyan namazdayken düşerse namazı bozulur; yanı yere düşmeden uyanırsa Ebû Yûsuf'a göre her durumda, eş-Şeybânî'ye göre makatı yerden ayrılınca abdest bozulur.⁴¹⁸ Yan yatarak yanındakilerin konuşmasını duyacak şekilde hafifçe uyumak abdesti bozmaz, konuşmaları duymazsa bozar.

b) Şafîî mezhebine göre, uyku bizzati abdesti bozar. İmam Şafîî de bağdaş kurarak uyuyan kimse dışında, her uyuyana uykusu ne şekilde olursa olsun, abdest lazım gelir demiştir.⁴¹⁹ Uyuyan kişi makatını yere sağlamca koymadan veya makatı

⁴¹⁵ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, I, 192

⁴¹⁶ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, I, 260

⁴¹⁷ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, I, 193

⁴¹⁸ Ayni, *Binâye*, I, 217

⁴¹⁹ İbn Rüşd, *Bidayetü'l -Müctehid*, I, 118

ile oturduğu yer arasında boşluk kalmadan uyursa abdesti bozulur. Sırtüstü veya yüzüstü uyur ya da makatı ile oturduğu yer arasında boşluk olursa abdesti bozulur.⁴²⁰

c) Hanbelî mezhebine göre, az olması dışında bütün uyku çeşitleri abdesti bozar. Hanbelî Hukukçularına göre ise bu azlık ve çokluk ölçüsünün örfe göre düzenleneceği, bazısı da uyuyanın rüya görme, yere düşme gibi şekil değiştirmesi olacağı görüşlerini savunur; sahih olan ilkidir.⁴²¹

- Ahmed b. Hanbel'den ayaklarını dikerek veya dayanarak uyumak konusunda iki görüş nakledilir.⁴²²

Birinci görüşe göre makatı üzerine oturup bacaklarını dikerek ellerini önden bağlamış vaziyette ve dayanarak uyumak abdesti bozar. Bu şekilde uyumanın her türlü abdesti bozar.

d) Mâlikî mezhebine göre, ağır uykuyla (bunun uzun veya kısa, yan yatarak oturarak veya secde ederek uyuma arasında fark yoktur)abdest bozulur; hafifi uykuyla uzun veya kısa olsa da abdest bozulmaz.

Rükûda iken uyuyan hakkında İmam Mâlik'in iki görüşü vardır: Bir görüşünde bu şekilde uyuyanı, "ayakta uyuyana", diğer bir görüşünde de "secdede iken uyuyan" kimseye benzetmiştir.⁴²³ Ancak uzun sürerse hafif uykuda da abdest almak menduptur. Kısa ağır uykuyla abdestin bozulma şartı, makatla yer arasında boşluk bulunmamasıdır. Ağır uzun uyku ise, her zaman abdesti bozar. Ağır uyku, sesleri fark edemeyecek şekilde, ayakları dikerek uyurken bu vaziyetin bozulmasıyla, elinden bir şeyin düşmesi, tükürüğün akması vb. şeklinde uyumaktır, denilmiştir.⁴²⁴

C- Uykunun Namaza Etkisi

Bütün İslâm müçtehitleri uykuda kalan kimselerin kılamadıkları namazı kaza etmeleri gerektiği konusunda müttefiktirler. Allah'ın Resûlü bir hadisinde, "üç

⁴²⁰ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, I, 193

⁴²¹ İbn Kudame, *el-Muğnî*, I, 127

⁴²² İbn Kudame, *el-Muğnî*, I, 128

⁴²³ İbn Rüşd, *Bidayetü'l-Müctehid*, I, 118

⁴²⁴ İbn Sahnun, *Müdevvene*, I, 9-10

kişiden sorumluluk kalkmıştır”, buyurup üç grup kimsenin sorumlu olmadıklarını ve bunlardan birinin uykuda kalan kimse olduğunu,⁴²⁵ bir başka hadisinde de, “*Bir namazı uyku sebebiyle kılamayan ya da unutan kimse, hatırladığı zaman onu kılsın*”, buyurmuştur.⁴²⁶ Ayrıca rivayete göre Peygamber (a.s.) bir defasında namaz vakti uykuda kalmış ve vakit çıkıncaya kadar uyanmadığı için kılamadığı namazını kaza etmiştir.⁴²⁷

Namazdayken uyuklayan insanla ilgili olarak da Hz. Âişe’den (r.) gelen bir rivayette yine Rasulullah şöyle buyurmuştur: “biriniz namaz kılmakta olduğu sırada eğer üzerine uyku çökerse, uykusu geçinceye kadar uyusun. Biriniz üzerine uykunun çöktüğü bir halde namaz kılsa, farkında olmadan istiğfar ettiğini sanarak kendi kendine sövebilir.” Bir başka rivayette şöyle denmektedir: “Biriniz namaz kılarken üzerine uyku çökerse, namazını bıraksın. Bu durumda farkında olmadan kendi aleyhine dua edebilir.” Enes b. Mâlik’ten gelen bir rivayete göre, Rasulullah şöyle buyurmuştur: birinize namazda iken uyku çökerse, ne dediğini anlayıncaya kadar uyusun.”⁴²⁸ Bu rivayetler, nafîle namazlarla ilgilidir. Farz namazın ise vakti sıkışırsa kişinin üzerine uyku çökmüş de olsa çok yorgun da olsa kılması gerekir.

Vakit dar olduğu zaman uykuda bulunan kimseyi uyandırıp durumu ona haber vermek de vaciptir.⁴²⁹

Bu genel bilgilerden sonra uykunun namaza etkisi konusunda mezheplerin görüşleri şöyle sıralanabilir:⁴³⁰

a) İmam Şafiye göre namazdayken uyumak abdesti bozar. Şafiî’ye göre namazda iken uykunun tesiriyle konuşmak da namazı bozan durumlardandır.⁴³¹

b) Hanbelî İmamı Ahmed b. Hanbel’e göre, çok olan uyku namazı bozar. Bu konuda, kıyam ve celsede uyumakla, yan yatarak ve secdede uyumak arasında fark yoktur.

⁴²⁵ İbn Rüşd, *Bidayetü’l -Müctehid*, I, 363

⁴²⁶ İbn Kudame, *el-Muğnî*, II, 349; Teftazânî, *Tavzih*, I, 169

⁴²⁷ İbn Rüşd, *Bidayetü’l -Müctehid*, I, 363

⁴²⁸ Said Havva, *Hadislerle İbadetler Ansiklopedisi*, III, 242-243

⁴²⁹ Merdavi, *İnsaf*, I, 389

⁴³⁰ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, I, 262

⁴³¹ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, I, 261

c) Hanefî mezhebine göre, çok olsa da namazdayken uyumak abdesti bozmaz. Ebû Yûsuf'a göre kasıtlı olunca abdest bozulur.⁴³² Hanefilere göre namazda uykuluyken konuşma namazı bozar

d) Mâlik'e göre, yan yatarak veya secde halinde –uzun veya kısa- uyumak, otururken uzunca uyumak abdesti bozar. Mâlikîlerde de uykuluyken namazda konuşma namazı bozar.

D- Uykunun Oruca Etkisi

Uyku ister günün bir kısmında olsun, ister tamamında olsun, oruca mani değildir.⁴³³

IX- BUNAKLIK /ATEH

Bunaklık, kişinin algılama düzeyinin düşük, yaptıklarını bozuk ve dengesiz olmasına, sözlerinin karmakarışık olmasının yanında aklın bozukluğuna, ârızalı oluşuna verilen isimdir.⁴³⁴ Mecelle, matuhu, şuuru bozuk bir şahıstır ki, anlayışı noksan, konuşmaları düzensiz ve davranışları tutarsız olur şeklinde tarif etmektedir.⁴³⁵ Ayrıca diğer bir tanım da bunaklık, akıldaki idrak ve kavrama noksanlığından doğan zayıflıktır, denilmiştir.⁴³⁶

İslâm Hukuku, akıl hastalığı ile akıl zayıflığını birbirinden ayırmış ve akli zayıf olanlara matûh (bunak) adını vermiştir. Bunaklar da İslâm Hukukunda deliye benzeyen ve mümeyyiz çocuk hükmünde olan bunaklar olmak üzere ikiye ayrılmıştır.⁴³⁷ Bu nedenle bunaklar konuşurken kimi zaman çocuklara, kimi zaman da delilere benzerler.⁴³⁸

⁴³² Ayni, *Binâye*, I, 219-220

⁴³³ Zühayli, *İslâm Fıkı Ansiklopedisi*, III, 150

⁴³⁴ Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 135

⁴³⁵ Cin ve Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, II, 40

⁴³⁶ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, “Ateh” mad., 24

⁴³⁷ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, “Ateh”, 24

⁴³⁸ Medkûr, *Mebâhis*, 301

–Birincisi temyiz ve idrakın hiç bulunmadığı bunaklıktır. Böyle bunakların vücut ehliyeti var, eda ehliyetleri yoktur. Hukuken tıpkı deliler gibidirler.⁴³⁹

– İkincisi temyiz, ve idrakın mevcut olduğu bunaklıktır. Fakat bu idrak akli yerinde olan insanların idrakı gibi değildir.⁴⁴⁰ Bu bunaklık sebebiyle baliğ olan insan, hukuken mümeyyiz olan çocuk gibidir.⁴⁴¹ Ve eksik eda ehliyetine sahiptir. Vücut ehliyeti ise tamdır. Buna göre ibadetler ona vacip değildir. Fakat ibadetleri yaparsa sahihtir.⁴⁴²

Kul haklarıyla sorumludur. Borçlandığı takdirde velisi borçlarını ödemekle yükümlüdür.

Ona bedeni ceza uygulanamaz. Mali yönden mükellef tutulur. Bundan dolayı, itlaf ettiği şeyi tazminle mükelleftir. Kavli tasarruflar yönünden de mümeyyiz çocuk hükmündedir.⁴⁴³

⁴³⁹ Cin ve Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, II, 40

⁴⁴⁰ Haskefi, *İfadâtü'l-Envâr*, 499

⁴⁴¹ Esad, *Anahatlarıyla Fıkıh Usulü*, 284

⁴⁴² Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 135; Ebû Zehra, *İslâmda Sosyal Dayanışma*, 330

⁴⁴³ Karakaya, *Fıkıh Usulü*, 409

İKİNCİ BÖLÜM

MÜKTESEB ÂRIZALAR VE İBADETLERE ETKİSİ

Müktesep ârizalar, İnsanın kendi katkısı, irade ve ihtiyarı ile meydana gelen ve ehliyetine az ya da çok etki eden engellerdir. Bu ârizaların meydana gelmesinde kişinin kendi katkısının yanı sıra bu ârizaların meydana gelmesinde önemli bir etken de üçüncü şahısların varlığıdır. Müktesep ârizalar cehalet, sarhoşluk, hezl, sefihlik, yolculuk, hata, ikrah, gibi ârizalardan oluşmaktadır.

I- HATA KAVRAMI ve İBADETLERE ETKİSİ

Hata müktesep ârizadan olup kasta bağlı olmaksızın insandan sadır olan yanlışlık anlamına gelir.⁴⁴⁴ Hata, doğruluğun ve kastın zıddı olarak kullanılır. İstilahi manada kişinin irade ettiği şeyin aksinin olmasıdır.⁴⁴⁵ Allah'ın Resûlü'nün "*ümmetimden hata, unutarak ve zorlanarak yaptıklarından dolayı sorumluluk kaldırılmıştır*", hadisindeki mana, kasten ve kastiliğin zıddı olan hatadır. Ehliyete arız olan haller incelenirken de, kelimenin bu manası üzerinde durulacaktır. Hata vücûb ve eda ehliyetlerine mani değildir. Çünkü hata yapılırken, insanın akli ve iradesi mevcuttur. Ancak hata, Allah haklarının düşmesinde bir özür kabul edilir.⁴⁴⁶ Müfti, fetvasındaki hatadan, müctehid, ictihadındaki hatadan, kıbleyi araştırdığı halde isabet edemeyen, bu hatasından günahkâr olmaz. Hata ile yapılan fiillerden dolayı verilen cezalar da düşer.⁴⁴⁷

Kul haklarında hak bir ceza ise, hata ile bu ceza gerekmez. Mesela, hata ile öldürmede kısas vacib olmaz.⁴⁴⁸ Hatayla adam öldürmede diyet gerekir.⁴⁴⁹

Kulların mâli haklarında ise hata özür sayılmaz. Mesela, bir başkasının malını hata ile telef eden şahıs, telef ettiği malı tazmin etmek mecburiyetindedir. Çünkü tazminat, bir fiilin değil, bir malın karşılığıdır.⁴⁵⁰

⁴⁴⁴ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, "Hata" mad., 144

⁴⁴⁵ Haskefi, *İfadâtü'l-Envâr*, 326

⁴⁴⁶ Teftazânî, *Tavzih*, I, 195

⁴⁴⁷ Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 149; Haskefi, *İfadâtü'l-Envâr*, 368

⁴⁴⁸ Haskefi, *İfadâtü'l-Envâr*, 368

⁴⁴⁹ Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 149

Hukuki muamelelerde hata, tasarrufun meydana gelmesine ve tasarrufun hukuki neticesinin oluşmasına mani bir özür sayılmaz. Koca hata ile karısını boşasa, talâk vuku bulur. Hata ile alım-satım akdi irade mevcut olduğundan meydana gelir, ancak rızanın bulunmayışı sebebiyle akit fâsittir.⁴⁵¹

A- Hatanın Abdeste Etkisi

Mükellef abdest sırasında hangi organı yıkandığında şüphelenirse, o organ yeniden yıkar.⁴⁵² Hanefî mezhebine göre, böyle bir hal, ilk defa veya nadiren meydana gelirse, şüphelenilen organ yeniden yıkanır. Bu durum sıkça başa geliyorsa vesvese kabul edileceğinden yıkanmaz.⁴⁵³

Abdestten sonra şüphelenmede ise mezheplerin görüşleri şu şekildedir: *Mâlikîlere* göre, abdest aldıktan sonra abdestinin bozulup bozulmaması veya bozulma sebebi konusundaki şüpheyile ve abdesti bozulunca abdestli olup olmadığı konusundaki şüphelenme ile kişinin abdesti bozulur.⁴⁵⁴ *İmam Mâlik'e* göre, kişi hadeste şüphelenir ve bununla sıkça karşılaşır abdestli kabul edilir; çok az olarak karşılaşır namaza şüpheyile başlanamayacağı için abdest yenilenir.⁴⁵⁵

Hanefî ve Hanbelî mezheplerine ve Şafî'ye göre, abdestli olduğunu kesin bilip, hadeste veya hadesi kesin bilip abdestte şüphelenince kesin olana göre hareket edilir. Mesela abdest alır, sonra da muhdes olup olmadığına şüphelenince abdestli kabul edilir; muhdes olup, abdest alıp almadığında şüphelenirse muhdes kabul edilir.⁴⁵⁶

Abdest ve hadeste birlikte şüphelenir ve fakat hangisinin önce olduğunu bilmezse, şu şekilde hareket edilir: öğle vaktinde bir defasında kesin olarak abdestli olduğunu bilir, bir başka defa da muhdes olduğunu bilir, ancak hangisinin önce olduğunu bilemezse öğleden önceki haline bakar: zevelden önce muhdes ise şu anda

⁴⁵⁰ Teftazânî, *Tavzih*, I, 195

⁴⁵¹ Karakaya, *Fıkıh Usûlü*, 416-17; Haskefî, *İfadâtü'l-Envâr*, 368-69; Teftazânî, *Tavzih*, I, 195

⁴⁵² Bilmen, *İlmihal*, 87

⁴⁵³ İbn Kudame, *el-Muğnî*, I, 160

⁴⁵⁴ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, I, 265

⁴⁵⁵ İbn Kudame, *el-Muğnî*, I, 160-161

⁴⁵⁶ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, I, 265

abdestlidir. Çünkü hadesten kurtulup abdestli olduğunu kesinlikle bilmektedir. Hadesin ise kesin olduğu bilinmemektedir, kesin şüpheyle ortadan kalkmaz; zevelden önce abdestli olduğunu bilirse şu anda muhdestir.⁴⁵⁷

Abdestsiz olduğunu zannederek namaz kılan kişinin namaza durduğu yerden ayrılması, mesh müddetinin sona erdiğini ya da kaza borcu olduğunu, ya da üzerinde pislik bulunduğunu zannetmesi namazı bozar.⁴⁵⁸

Dört veya üç rekâtlı namazlarda iki rekâtın sonunda selam vermek de namazı bozar. Bu durum ya namaz kılan kişinin kendisini seferi zannetmesi veya kılmaya başladığı namazdan başkasını kıldığını zannetmesi ile olur. Öğlen namazını kılmaya başlayıp sonradan bu namazın cuma namazı ya da teravîh namazı olduğunu zannetmesi de namazı bozan durumlardandır.⁴⁵⁹

B- Hatanın Namaz Vaktine Etkisi

Havanın bulutlu olması ya da kişiyi hapsedilmesi gibi durumlarla karşılaşma sebebi ve güvenilir bir bilen kişi bulunmaması, vakti belirleyecek saatin olmaması gibi sebeplerle vakti bilemeyen kimse, kendi kanaati ile içtihat eder.

Bir kişi vaktin girip girmediği hususunda hataya düşerse, vaktin girdiği hususunda kesin bir bilgi sahibi oluncaya kadar ya da kanaat hâsıl oluncaya kadar namazını kılmaz. Kesin bilgi yahut kanaat hâsıl olunca da namaz kılmak mübah olur. Ancak böyle bir durumda namazı biraz tehir etmek ihtiyat olarak müstehap olur. Bunun sebebi kanaatin artmasıdır. Ancak vaktin çıkmasından korkarsa namazını tehir etmez. Böyle bir durumda namaz kılmış olan kişi, sonradan kılmış olduğu bu namazın vakti girmeden önce kılındığı hususunda kesin bir bilgiye sahip olursa, hatta bu bilgi görmeye dayalı veya verdiği habere güvenilir tek bir kişiden alınmış olsa, Şafîîlerde tercih edilen görüşe ve cumhura göre, namazı kaza eder.⁴⁶⁰

⁴⁵⁷ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, I, 266

⁴⁵⁸ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, II, 160

⁴⁵⁹ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, II, 160

⁴⁶⁰ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, I, 401

C- Hatanın Kibleye Yönelmiş Olmaya Etkisi

Mükellef namazdayken kible yönünde hata yaptığını anlarsa mezheplere göre şöyle davranır:

a) Hanefilere göre, içtihat edip buna göre namaz kılmaya başlayan mükellef henüz namazı bitmeden kesin veya kesine yakın bir şekilde yönünün yanlış olduğunu anlar veya öğrenirse, doğru olduğunu anladığı ve öğrendiği tarafa yönelir, namazını böylece tamamlar. Eğer bir rekâtı tamamıyla bir yöne, diğerleri başka bir yöne doğru kılmış ise bu caizdir. Kible yönünde şüphe eden kimse, araştırdığı halde kanaatine aykırı bir tarafa yönelerek namazını kılsa, sahih olmaz. Kibleye yöneldiği kesin olsa bile hüküm aynıdır; namazın iadesi gerekir. *Ebû Yûsuf'a* göre kible yönüne doğru namaz kılmışsa iadesi gerekmez. Kible yönünde görüş birliğine varamayan kimseler, namazı münferit olarak kılarlar. Cemaatle kıldıkları takdirde, imamın kible tayini konusundaki görüşüne katılmayan müktedinin ise namazı sahih olmaz.⁴⁶¹

b)Şafî mezhebine göre, kesin olarak yanlış yöne doğru namaz kıldığı ortaya çıkan kimsenin namazı bozulur, yeniden kılması gerekir.⁴⁶² Fakat zanla yanlış yöne namaz kıldığı ortaya çıkarsa, namazı bozulmaz, kesmeden tamamlar.⁴⁶³ Çünkü kendisi için kesin hata yaptığı belirlenmiştir. Dolayısıyla önce yaptığı sayılmaz.⁴⁶⁴

Mükellef burada bir konuda hüküm verip sonradan bu hükmün aksine bir nas bulduğu zaman, verdiği hüküm bozulan hâkim gibi olmuş olur. Bir kimsenin kible hakkındaki içtihadı ikinci namaz için bozulsun ve bu namazı başka yöne doğru kılmaya başlasa, ikinci namazı ikinci yöne doğru kılar. Birinci yöne doğru eda etmiş olduğu namazı yeniden kılması gerekmez. Kibleyi bilmeyen kimse her bir farz namaz için içtihatla bulunur. Eğer kibleyi bulmakta tereddüt ederse ve bir kanaate varamazsa dilediği yöne doğru namazını kılar. Fakat böyle bir namazı vücup yolu ile kaza eder. Çünkü bu nadir olan bir durumdur.⁴⁶⁵

⁴⁶¹ Bilmen, *İlmihal*, 117

⁴⁶² Nevevî, *Mecmû'*, III, 224

⁴⁶³ İbn Rüşd, *Bidayetü'l -Müctehid*, I, 250

⁴⁶⁴ Cezerî, *Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhı*, I, 272

⁴⁶⁵ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, I, 470

c) Mâlikîlere göre kıbleyi araştıranın hataya düştüğü namaz esnasında kesin olarak yahut zan ile ortaya çıkarsa, gözleri gören ve kıbleden çok ayrılmış bulunan biri ise, namazını keser. Böyle bir kimse, geri döner ya da sağa sola dönerek namazını keser ve kamet getirerek namazını kılar. Kıbleye yönelerek namazını devam etmesi yeterli değildir. Bu kişi kör ise ya da kıbleden çok az ayrılmışsa, namazını yeniden kılması gerekmez. Eğer gözleri gören ve kıbleden çok ayrılmış bulunan biri ise yahut içtihadta bulunduğu kible yönünü unutmuş ise ya da kendisine kıbleyi gösteren kimsenin gösterdiği yönü unutmuşsa, meşhur olan görüşe göre, vakit içinde namazı yeniden kılar.⁴⁶⁶

Yanlışığın az olması durumunda namaz bozulmaz; ancak kıbleye yönelmek gerekir, aksi halde namaz günahla birlikte sahih olur.⁴⁶⁷

d) Hanbelîlere göre, bir kimsenin namaz kılmakta iken kible hususunda kesin olarak hataya düştüğü ortaya çıkarsa, Kâbe'nin istikametine doğru yönelir ve namazın geride kalan kısmından devam eder. Çünkü önce kılmış olduğu namaz sahihti: Hata ettiği ortaya çıkmadan kılınan namazda olduğu gibi, bu namaz üzerine devam etmesi caizdir. Bunun gibi, eğer cemaatin hataya düştüğü kendilerince ortaya çıkarsa onlar da imamla birlikte kıbleye yönelirler.⁴⁶⁸

Mükellef Kıble'ye Yönelme Hususunda Hataya Düştüğünü Namazdan Sonra Anlarsa Şöyle Davranır:

a) Hanefî ve Hanbelî⁴⁶⁹ Mezheplerine göre, gerekli araştırma yapıldıktan sonra yanlış yön tayin edildiği, namaz kılındıktan sonra anlaşılırsa, kılınan namaz sahih olur, yeniden kılınması gerekmez.

Çünkü kişi elinden geleni yapmıştır. Hz. Ali (r.) şöyle demiştir: “*Araştıranın kıblesi, niyet ettiği yöndür*”. Bir kimse araştırmaksızın kılarsa isabet etse de namazı sahih olmaz. Çünkü araştırma farzını terk etmiştir. Ancak namazı bitirdikten sonra isabet ettiğini bilirse Hanefîlere göre bu namazı tekrar kılması ittifakla gerekmez.⁴⁷⁰

⁴⁶⁶ Cezerî, *Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhı*, I, 271

⁴⁶⁷ İbn Sahnun, *Müdevvene*, I, 92

⁴⁶⁸ İbn Kudame, *el-Muğnî*, II, 112

⁴⁶⁹ İbn Kudame, *el-Muğnî*, II, 113

⁴⁷⁰ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, I, 470

Hanbelîlere göre eğer namaz kılmakta olan bir kimsenin kible konusunda hataya düştüğü namazdan sonra ortaya çıkarsa mesela, kesin olarak Kâbe yönünden başka bir yöne doğru yöneldiği bilirse bu namazı yeniden kılması lazım gelmez. Bu meselede taklitçi de müçtehit gibidir. Başkasını taklit ederek kibleye yönelen ve bu şekilde namaz kılan kimse de böyle yapar. Bu görüş Hanefî mezhebine de uygundur.⁴⁷¹

Fakat hizada Kâbe istikametinin dışına doğru namaz kılan kimsenin, ister gören ister görmeyen kimse olsun, Kible’de hataya düştüğü ortaya çıkarsa, namazını yeniden kılması gerekir. Çünkü hazar içtihat mahalli değildir. Mukim olan kimse kibleyi mihraplara bakarak tayin edebilir, genellikle kiblenin ne tarafta olduğunu haber verecek kimseleri bulabilir.⁴⁷²

b) Şafîî mezhebine göre, kesinlikle yanlış yöne doğru namaz kıldığını anlayan mükellefin namazı batıldır.⁴⁷³

Bu mezhebe göre, namaz kılan kişi, namaz kıldıktan sonra kiblenin tayininde hataya düştüğüne kesin olarak kanaat getirirse bu namazı yeniden kılması gerekir.⁴⁷⁴ Çünkü kendisi için kesin hata yaptığı belirlenmiştir. Dolayısıyla önce yaptığı sayılmaz.⁴⁷⁵

c) Mâlikî mezhebine göre, böyle bir durumda namazın vakti henüz çıkmamışsa ve namaz kılan da âma değilse, yeniden kılması menduptur.⁴⁷⁶

Özetle: Hanbelîler ile Hanefîler namaz esnasında hataya düşen kimselerin, kibleyi öğrendikten sonra da kıldıkları namaza devam etmelerini kabul ediyorlar. Namazı bitirdikten sonra içtihadının yanlış olduğu ortaya çıkınca namazı yeniden kılmayı vacip kılmıyorlar. Mâlikîler ile Şafîîler, kiblede hata olduğu anlaşılınca namazı kesmenin gerekli olduğu yönünde görüş beyan etmektedirler. Hata, namaz bittikten sonra ortaya çıkmışsa namazı yeniden kılmayı gerekli görürler. Fakat

⁴⁷¹ Zühayli, *İslâm Fıkıhı Ansiklopedisi*, I, 470

⁴⁷² Merdavi, *İnsaf*, I, 15-16

⁴⁷³ İbn Rüşd, *Bidayetü'l -Müçtehid*, I, 250

⁴⁷⁴ Nevevî, *Mecmû'*, III, 224; İbn Rüşd, *Bidayetü'l -Müçtehid*, I, 250

⁴⁷⁵ Cezerî, *Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkıhı*, I, 272

⁴⁷⁶ İbn Rüşd, *Bidayetü'l - Müçtehid*, I, 250

Mâlikîler sadece zaruret durumunda namazın kazasını gerekli görürler. Şafiîler mutlak olarak vakit içinde ve vaktin dışında namazın iade edilmesini gerekli görüyorlar ki, birinci namazın bozulduğu ortaya çıksın.⁴⁷⁷

D- Hatanın Namaza Etkisi

Namazdaki farz veya vaciplerin birinde farzın tehiri, vacibin terki ve tehiri gibi hatalardan dolayı namazın sonunda yapılan iki secdeye sehiv secdesi denilir. Buna yanılma secdesi denilir.⁴⁷⁸ Delili ise Ahmed b. Hanbel'in kaydettiği şu rivayettir: “Allah’ın Resûlüden beş şey ezberledik: iki rekâta selam verdi, sonra secde etti. Üç rekâta selam verdi, sonra secde etti. Fazla yaptı, sonra secde etti. Fazla yaptı sonra secde etti. Eksik yaptı, sonra secde etti. İkinci rekâttan sonra teşehhüt için oturmaksızın ayağa kalktı.

Konuyla ilgili Ebû Said el-Hudri'den (r.) gelen bir hadis de şöyledir: *“Rasulullah buyurmuştur ki: sizden biri namazı üç mü dört mü diye kaç rekât kıldığı hakkında hataya yaparsa, şüphesini atsın ve kesin olarak bildiği ne ise onun üzerinden namaza devam etsin, namazın sonunda sehiv secdesi yapsın. Eğer beş kılmuşsa bu secdeler namazına şefaattir olur, eğer tam kılmuşsa bu iki secde şeytanın kendisinden uzaklaştırılmasına vesile olur.”* Sehiv secdesinin meşru kılınma sebebi namazda rükün olmayan bir işi terk etmek ya da bir şeyi ilave etmekten ötürü, onu yeniden yapmak yerine, namazın noksanını tamamlamaktır. Bir işi bile bile yapmamaktan dolayı sehiv secdesi yapılmaz. Çünkü Allah’ın Resûlü “sizden biri namazda yanıldığı takdirde yanılma secdesi yapsın” buyurmuştur, dolayısıyla secde yanılmaya bağlanmıştır.⁴⁷⁹

Bir kimse namazında şüphelenerek üç mü dört mü kıldığını hatırlamazsa eğer yanılma olayı bu kişinin başına ilk defa geliyorsa-yani şüphe onda devamlı bir adet haline gelmemişse- namazını yeniden kılar. Hz. Peygamber'in (a.s.) bu konuda bir sözleri şöyledir: *“Sizden biri namazında kaç rekât kıldığı hususunda şüpheye düşerse*

⁴⁷⁷ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, I, 129

⁴⁷⁸ Bilmen, *İlmihal*, 192

⁴⁷⁹ İbn Kudame, *el-Muğnî*, II, 406-407

namazını yeniden kılsın.” Bir başka hadiste “*üç rekât mı dört mü kıldığını bilemeyen kişi, kaç kıldığını hatırlayınca kadar yeniden kılacaktır,*” şeklindedir. Eğer selam verdikten sonra şüphe ortaya çıkacak olursa bu namazı yeniden kılmak gerekmez. Nitekim selam vermeden önce ve teşehhüt miktarı oturduktan sonra da bu şüphe hali arız olursa, yine namazı iade etmek gerekmez. Eğer böyle bir kimseye çoğu kez şüphelenme durumu geliyorsa galip olan kanaate göre namazına devam eder. Üç veya dört rekâttan hangisi hakkında kanaati ağır basıyorsa o tarafı tercih eder. Çünkü sık sık vesveseye düşen kişinin namazını yeniden kılmasında güçlük vardır. Namazda şüphelenip kaç rekât kıldığı hususunda kesin bir bilgi ve kanaate varamayan kimse en az rekâtı esas alarak namazına devam eder.⁴⁸⁰

Namazda yapılan hataların namazı ne şekilde etkilediğine ve bu hataların nasıl telafi edileceğiyle ilgili mezhep görüşleri şu şekildedir:

Mâlikî mezhebine göre, hatayla namazın bir rüknünü terk etmek, hatayla namazın bir rüknünü terk edip selam verip örfü göre arada uzun bir süre geçmiş olmak, rükû ve secde gibi fiili bir rüknü fazladan yapmak, birinci rekâttan sonra namaza bir teşehhüt ilave etmek ya da oturma halinde bilerek üçüncü rekata teşehhüt ilave etmek namazı bozan hareketlerdendir.⁴⁸¹ *Mâlikî mezhebine* göre: Bir kimse yanılarak bir sureyi mahallinde okumayı terk ederse ya da hafif iki sünneti ya da daha fazlasını terk ederse namazı bozar. Eğer bir kimse bir rüknü bilerek terk ederse namaz batıl olur. Ancak yanılarak terk ederse mahallini kaçırmadığı sürece bu noksanlığı tamamlayabilir. Namaza, namaz cinsinden olmayan bir ilavede bulunmak, örneğin hatayla bir şey yemek içmek ya da az da olsa konuşmaktır. Kişinin hatayla yaptığı fiile geri dönmesi sehiv secdesi gerektirir.⁴⁸²

Şafîî mezhebine göre,⁴⁸³ bir kimse namazda yapılması emredilen bir fiili yapmaktan veya namazda yapılması yasak olan bir fiili yapmaktan ötürü sehiv secdesi yapar. Namaz kılan kişi, eğer bir şeyi terk ederse başka bir farza başladıktan sonra artık geri dönmez. Mesela, bir kimse teşehhüdü terk ederde tamamen

⁴⁸⁰ Bilmen, *İlmihal*, 196

⁴⁸¹ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, II, 162

⁴⁸² Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, II, 222

⁴⁸³ Nevevî, *Mecmû'*, II, 77-80

doğrulduktan sonra hata yaptığının farkına varırsa, teşehhüt için geri dönmez. Eğer geri döner de haram olduğunu bile bile yaparsa namazı batıl olur.

Hanbelilere göre, aşağıda sayılan hatalar namaza zarar verir. Bundan dolayı sehiv secdesi yapmak gerekir.⁴⁸⁴

-Rükü ve secdedeki tesbihlerde olduğu gibi namazdaki herhangi bir vacibi hatayla terk etmekten dolayı sehiv secdesi yapmak vaciptir.

-İster hatayla ister unutarak olsun manayı değiştirecek şekilde Kur'an'ı yanlış okumak durumunda da sehiv secdesi gerekir.

Hanefilere göre sehvin sebepleri⁴⁸⁵

Hanefilere göre, bilerek ya da hatayla namazda bir şeyi terk etmek ya da hatayla namaza bir şeyi ilave etmek ya da bir şeyin yerini hatayla değiştirmekle sehiv secdesi yapmak gerekir.

-Namazın vaciplerinden birini hatayla terk etmek durumunda sehiv secdesi gerekir.

-Bir rekâtın içinde tekrarlanması gereken bir işi yapmakta tertibe riayet etmektir. Bu fiil her rekâtın ikinci secdesidir. Bir kimse bir secde yapar da sonra da yanılarak öbür tarafa kalkarsa ve o rekâtı iki secdesiyle yerine getirdikten sonra namazın sonunda terk ettiği secdeyi hatırlayıp o secdeyi de yerine getirirse, tertibi terk ettiği için sehiv secdesi gerekir. Çünkü burada asli bir vacip terk edildiğinden dolayı sehiv secdesi gerekir.

Bir kimse sehven birinci oturuşu yapmasa bu durumu hatırlarsa bakılır. Eğer oturma haline daha yakınsa döner ve oturup teşehhütte bulunur; eğer ayakta durma haline daha yakınsa geri dönmez sonunda sehiv secdesi yapar. Son oturuşu sehven terk edip beşinci rekâta kalkın kişi beşinci rekâtın secdesini yapmamışsa geri döner ve oturur. Sonunda sehiv secdesi yapar. Eğer bu kişi beşinci rekâtın secdesini yapmışsa farzı batıl olur. Ve kıldığı namaz nafilâ namaza dönüşür. Böyle bir kimsenin beşi altıya tamamlaması menduptur. Bu hüküm Ebû Hanîfe ve

⁴⁸⁴ İbn Kudame, *el-Muğnî*, II, 380-387

⁴⁸⁵ Kâsânî, *Bedaiu's-Senâi*, I, 163-169

Muhammed'e göredir. Eğer bu kişi dördüncü rekâta teşehhüt miktarı oturmuşsa sonra da ayağa kalkmışsa, bu oturuşu birinci oturuş zannederek selam vermemişse bakılır: beşinci rekâtın secdesini yapmışsa müstehap olarak bu namaza bir rekât daha ilave eder.

—*Cemaatle namaz kılınırken rükünleri hatayla imamdan önce yapma:*

Bir kimse bilerek imamdan önce rükuya varır ya da imamdan önce rükûdan kalkarsa onun namazı bozulur. Eğer bu hareketi hatayla yaparsa geri dönerek imama uyar. Böyle bir kimsenin namazı batıl olmaz. Fakat *Hanefîlere* göre, bir kimse hatayla bile olsa imamdan önce bir rükünü eda etse imamlarla birlikte ya da imamdan sonra o rükünü yerine getirir ve selam vermezse namazı batıl olur. *Şafîilere* göre, özürsüz olarak fiilî iki rükünü imamdan önce yapmadıkça cemaatin namazı batıl olmaz. Kur'an okuyuşunda imamdan geri kalmakta olduğu gibi, özürsüz olarak bile bile bir rükünün yerine getirilmesinde imamdan sonraya kalmak da namazı bozan hallerdendir.⁴⁸⁶

Namaz kılan kişi namazı tamamlamadan bilerek selam verirse namazı bozulur. Fakat bu kişi hatayla selam verirse selamdan sonra çok iş görmediği, çok konuşmadığı takdirde namazı bozulmaz.⁴⁸⁷

1- Kıraat Hatalarının Namaza Etkisi

Namaz kılan kimsenin aşığıda sayılacak şekilde okuyuş hataları yapmasına zilletü'l-kâri denmektedir.⁴⁸⁸ İnanılması küfrü gerektirecek tarzda, manayı değiştiren her yanlış okuyuş, yine benzeri Kur'an 'da bulunmayan her okuyuş ve manası fahiş bir şekilde aslından uzak ve bozulmuş olan okuyuş sebebiyle namaz batıl olur.⁴⁸⁹

Farklı okunan iki harfi birbirinden ayırma güçlüğü varsa, umumun müptela olduğu bir durum olduğu için, çoğunlukla böyle bir okuyuş hatası namazı bozamaz.

⁴⁸⁶ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, 155

⁴⁸⁷ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, II, 157

⁴⁸⁸ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, II, 115

⁴⁸⁹ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, II, 115

Şeddeli bir harfi şeddesiz okumakla ya da şeddesizi şeddeli okumakla namaz bozulmaz. Kuran'dan herhangi bir kelimeye bir harf ilavesiyle de namaz bozulmaz. Kuran'ın bir kelimesinin harflerinin birini diğer kelimeye bitişirmekle de namaz bozulmaz. Kuran'ın bir kelimesinin bir harfini diğer kelimeye bitişirip, sonra ilk kelimeyi okuyup durduktan sonra ikinci kelimeye başlamak tarzındaki okuyuşlar hataları da namazı bozmas. Bu sayılanlar manayı bozsa da namazı bozmas. Namaz kılan kişi Kur'an okurken manayı değiştirecek şekilde bir kelime yerine başka bir kelimeyi okursa bu hatayla namaz bozulur.⁴⁹⁰

Namazdayken manayı değiştirecek şekilde hata yapmakla ilgili mezheplerin görüşleri şu şekildedir:

1) Hanefî mezhebinin bu konuyla ilgili görüşleri iki açıdan ele alınmıştır:

a) Kur'anı Kerimde benzeri bulunmaz ve mana aslından uzak bir şekilde değişecek olursa veya Kur'an'ı Kerim'de benzeri bulunur ve manasız olursa namaz ittifakla bozulur. Aynı şekilde değişme, itikadı küfrü gerektirecek şekildeyse -benzeri bulunsa da- namaz bozulur. Ancak tam vakıfla değişiklik olmayacak şekilde cümleler arasında olursa namaz bozulmaz. Eğer yapılan hatanın Kur'an'da benzeri bulunmaz ve okuyuşla mana da bozulmazsa, örneğin "kavvamin" kelimesi yerine "kayyamin" kelimesi okunursa, önceki meselenin aksine, İmam Ebû Hanîfe ile İmam Muhammed'e göre namaz batıl olmaz. Fakat Ebû Yûsuf'a göre batıl olur.⁴⁹¹

b) Kur'anı Kerim'de benzeri bulunur ve mana fahiş bir şekilde bozulmazsa, Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'e göre namaz bozulur, ihtiyatlı olan da budur. Ebû Yûsuf'a göre umumi bir durum olması hasebiyle namaz bozulmaz.⁴⁹²

2) Hanbelîlere göre eğer namaz kılan kişi Fatiha dışındaki okuyuşlarında manayı değiştirecek tarzda yanlış okursa bu tür okuyuşlar namazın sıhhatine engel değildir. Ancak kişi bunu bilerek yaparsa hem kendi namazı hem de ona uyanları

⁴⁹⁰ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, II, 154

⁴⁹¹ Bilmen, *İlmihal*, 221

⁴⁹² Bilmen, *İlmihal*, 220

namazı batıl olur. Fakat kişi namaz kılariken Fatiha’da manayı değiştirecek şekilde hatalı okursa, ister bunu bilerek yapsın ister yanılarak yapsın, namazı batıl olur.⁴⁹³

3) Şafî mezhebine göre, Fatiha suresi dışında sure ve âyetlerde yapılan hata namazı bozmadır. Çünkü onlara göre Fatiha’yı okumadan namaz sahih olmaz.⁴⁹⁴

2- Namazdayken Hatayla Konuşma ve Yemek- İçmek

a-Namazdayken Hatayla Konuşma

Namazda bilerek yahut hatayla manası anlaşılmasa da iki harf ya da namazla ilgili olmayan ve manası anlaşılan bir harf bile söylene namaz bozulur. Bu meselenin hükmü Zeyd b. Erkan’ın (r.) rivayet ettiği hadise dayanır: “ *Biz namazda konuşurduk, bizden biri yanı başındaki arkadaşı ile konuşurdu. “gönülden boyun eğerek Allah için namaza durun”*⁴⁹⁵ âyeti inince susmakla emrolunduk ve namazda konuşmaktan menedildik. Muaviye b. Hakem es-Sülemi de şöyle haber veriyor: “Allah’ın Resûlü (a.s.) ile beraber namaz kılariken cemaatten biri aksırdı. Ben de yerhamükallah dedim. Bunun üzerine cemaatten biri gözünü bana dikti. Ben ise: size ne oluyor ki bana böyle bakıyorsunuz?” dedim. Bunun üzerine ellerini oylukları üzerine vurmaya başladılar. Beni susturmak istediklerini anlayınca ben de sustum. Allah’ın Resûlü namazı tamamlayınca (beni azarlamadan) şöyle buyurdu: “*Bu namazda insan sözlerinden bir şey konuşmak uygun olmaz. O ancak tesbih, tekbir ve Kur’an okumaktan ibaret bir ibadettir*”.⁴⁹⁶

*Hanefî mezhebine göre; yanılarak ya da hata ile de olsa dünya kelamı konuşmak, insanların sözlerine benzeyen ifadelerle dua etmek, hatayla da olsa selam vermek namazı bozar.*⁴⁹⁷ Yine kişi hatayla da olsa aksırana yerhamükallah derse namaz bozulur.

⁴⁹³ İbn Kudame, *el-Muğnî*, II, 198

⁴⁹⁴ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, II, 117

⁴⁹⁵ Bakara 238

⁴⁹⁶ Zühayli, *İslâm Fıkı Ansiklopedisi*, II, 140

⁴⁹⁷ Kâsânî, *Bedaiu’s-Senâi*, I, 225

Şafîlere göre namazın yararına da olsa anlaşılır bir veya iki kelime söylemek namazı batıl eder. Kişinin dili sürçse ya da hatayla namazda konuşursa, böyle namaz kılan kişinin az konuşması mazur görülür. Bir kimse yeni Müslüman olmuşsa ve konuşmanın namazı bozacağını bilmiyorsa yine mazur görülür. Ancak çok konuşma hatayla gerçekleşmiş olsa bile bu namazı bozar.⁴⁹⁸

Hanbelîlere göre ise, kişi namazı tamamlanmadan hatayla selam verilirse ve namazın maslahatı için az konuşmasıyla namaz batıl olmaz. İster konuşan imam ister cemaatten biri olsun durum değişmez. Kişinin isteği dışında ağızından harflerin çıkması namazı bozmaz.⁴⁹⁹

b- Namazda Hatayla Yemek İçmek

Namazda iken yemek içmek, namazı iptal eder. Bu konuda müçtehitlerin görüşü şöyledir:⁵⁰⁰

Hanefîlere göre, bilerek ya da hatayla yemek- içmekle namaz batıl olur. Çünkü yemek içmek namazla ilgili işlerden değildir.

Mâlikîlere göre, bir kere çiğnemekle de olsa kasten yemek, az da olsa kasten içmek namazı batıl eder. Tercih edilen görüşe göre hatayla yemek içmekle de namaz batıl olmaz. Yemek- içmek ikisi birlikte olsa veya bunlardan biri ile birlikte yanılarak birine selam verilirse namaz batıl olur.

Şafî ve Hanbelîlere göre, az bir yiyecek maddesi yemekle namaz batıl olur. Çünkü yemek yemek namaza zıt bir harekettir. Fakat unutarak veya haram olduğunu bilmeyerek de olsa, çok miktarda yemek yemekle namaz batıl olmaz.

E- Hatanın Oruca Etkisi

Bir kimse güneşin battığı hususunda şüphe ederek, yanlışlıkla yiyip içerse orucu bozulur ve kaza gerekir. Çünkü esas olan gündüzün henüz devam etmesidir.

⁴⁹⁸ İbn Kudame, *el-Muğnî*, II, 115

⁴⁹⁹ İbn Kudame, *el-Muğnî*, II, 113

⁵⁰⁰ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, II, 147

Yine bir kimse gündüzün devam ettiğini zannederek yiyip içerse güneş battıktan sonra vuku bulduğu tahakkuk etmediği sürece orucu bozulur ve kaza gerekir. Çünkü Allah orucu geceye kadar tamamlamayı emretmiştir, bu kişi ise orucunu tamamlamamıştır. Gece diye zannederek yiyip sonradan gündüz olduğu anlaşılrsa da hüküm böyledir. Allah'ın tamamlamasını emrettiği orucunu tamamlamamış demektir. Yine bir kimse unutarak yiyip içtikten sonra bunun orucu bozduğunu zannederek orucunu bozarsa kaza etmesi gerekir.⁵⁰¹

Güneşin battığını düşünerek hatayla yiyip içen ve bu konudaki şüphesi devam eden kimseye, durum aydınlığa kavuşmamışsa kaza gerekmez. Asıl olan günahın beri olmasıdır. Bunun gibi yediği anın gece vakti olduğu ortaya çıkarsa kaza etmesi gerekmez. Çünkü bu kişi orucunu tamamlamıştır.⁵⁰²

Özürsüz olarak ya da sabah vakti girdiği halde girmediyini ya da güneş batmadığı halde battığını düşünerek hatayla orucunu bozan ya da oruca niyet etmeyi unutan vb. kimselerin geride kalan günde oruca devam etmeleri gerektiği hususunda âlimler arasında ittifak vardır.⁵⁰³ Hatayla yeme içmenin oruca etkisiyle ilgili mezheplerin görüşleri şu şekildedir:

a) *Hanefî*,⁵⁰⁴ *Hanbelî* ve *Mâlikîlere* göre, hatayla olan yeme-içme orucu bozar ve kaza gerekir. Bu sebeple bir kimse oruçlu olduğunu bildiği halde kasıtlı olmaksızın hatayla bir şey yerse, içse, abdest alırken içerisine su kaçsa veya ağzına kar veya yağmur damlacıkları düşüp içersine gitse, oruç bozulup kazası gerekir. Fakat oruçlu olduğu hatırında olmazsa, bunlardan dolayı oruç bozulmaz.⁵⁰⁵

Güneş battı zannederek orucunu bozan veya fecir doğdu zannederek sahur yapan kimseye gereken ceza konusunda, fakihlerin görüşleri değişiktir. Hanefî ve Hanbelî mezheplerine göre, oruç sahih olmayıp kazası gerekir.

⁵⁰¹ İbn Kudame, *el-Muğnî*, III, 389

⁵⁰² Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, III, 199

⁵⁰³ İbn Kudame, *el-Muğnî*, III, 390

⁵⁰⁴ Aynî, *Binâye*, III, 380

⁵⁰⁵ Merdavi, *İnsaf*, III, 304

Yalnızca Mâlik, güneş battı zannederek orucunu bozana hem kaza, hem de kefarete gerekeceği görüşündedir.⁵⁰⁶

b) Şafî mezhebine göre, hata yoluyla yeme-içme de unutma gibidir, orucu bozmaz.⁵⁰⁷

F- Hatanın Zekâta Etkisi

Kendisine zekât ödenecek kimsenin, zekâtın ödendiği anda, buna ehil olması gerekir. Bu nedenle zekâtın verilen kişinin ehil olup olmadığının iyi araştırılması gerekir. Çünkü zekâtın amaçlarından biri de, kişiyi ve toplumu muhtaç halden kurtarmaktır.

Bu genel bilgilerden sonra mezheplerin bu konudaki görüşleri detaylı olarak şu şekilde ele alınabilir:

1) Hanefî mezhebine göre zekât ödemesinde hataya düşen kişinin ödemeyi yaptığı kişiyi önceden araştırıp araştırmamasına göre hüküm değişmektedir.⁵⁰⁸

a) Ödeme anında ehil olduğu tahmin edilen kimsenin, daha sonra kesinlikle ehil olmadığı anlaşılırsa, zekât sahih olmaz. Verilen geri alınmaz. Nafîle sadaka olur. Yeniden ödeme yapılır.

b) Ödeme sırasında, halinden şüphelendiği halde, araştırma yapmadan zekât ödendiğinde, sonradan kesinlikle ehil olduğu anlaşılana kadar ödeme fasittir.

c) Ödemenin yapıldığı kişinin ehil olup olmamasına göre ise hüküm şöyledir:

–Ehil olduğundan şüphelenip, araştırma yaptıktan ve ödemedikten sonra, bunun isabetli olduğu anlaşılırsa veya araştırma yapıp, kendisine ehil olup olmadığı sorulduğunda, buna göre ödeme yapılırsa, yapılan ödeme caizdir.

– Fakirlerin içinde ve kılığında gördüğünde, sonradan ehil olduğu anlaşılırsa veya hiç anlaşılmazsa, ödeme caizdir. Ehil olmadığı anlaşılırsa, Ebû Hanîfe ve İmam

⁵⁰⁶ İbn Sahnun, *Müdevvene*, I, 208

⁵⁰⁷ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, II, 402

⁵⁰⁸ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, IV, 64; Aynî, *Binâye*, III, 222-224

Muhammed'e göre ödeme bu zekat geçerli olup, yeniden ödeme yapılmaz. Ebû Yûsuf ve Şafî'ye göre, bu ödeme caiz olmayıp, yeniden zekât ödenir.⁵⁰⁹ Hatalı ödeme halinde, ödenen zekât harbi konumunda olan kişiden geri alınmaz. Haşimi olandan alınıp alınmayacağı konusunda her iki görüş de vardır. Zenginin çocuğundan ise geri alınır. Geri alınmayan zekâtın, tüketilmesi ihtilafıdır. Bu şekilde tüketilmeyince, tasadduk edilmesi veya ödeyene iadesi uygundur, görüşüne sahip hukukçular da vardır.

2) Hanbelî mezhebine göre, fakir zannederek zengine ödeme yapılır. Daha sonra bu durum anlaşılırsa, caiz olacağı ve olmayacağı görüşleri nakledilir. Ödeme yapılan kimsenin köle, kâfir, haşimi veya kendisine zekât ödenemeyen akraba olduğu anlaşılırsa, ödeme sahihtir. Hak sahibi zannederek ödeme yapılan kimsenin, öyle biri olmadığı anlaşılırsa, ödeme sahih olmaz. Mükellef zekâtını geri alır.⁵¹⁰

3) Mâlikî mezhebine göre, kişi zekât ödediği kişiyi araştırmak suretiyle ehil zannederek ona ödeme yaparsa; ancak daha sonra yanlışlıkla ehil olmayana ödeme yaptığı ortaya çıkarsa, ödenen mal tüketilmediyse veya tüketilse de bedel olarak geri almak mümkünse, geri alınır. Ödenen mal, elde olmayan bir sebeple tüketilirse, alanın mükellefi aldatıp aldatmadığı esas alınır. Aldattıysa, alanın zekâtı geri vermesi şarttır. Aldatmadıysa geri vermek veya bedelini ödemek gerekmez. Bu durumda mükellefin yeniden ödeme yapması gerekir.⁵¹¹

G- Hatanın Kurban Etkisi

Cumhura göre; bir hayvan ister kurbanlık olsun ister başka maksatla kesilsin, kasten besmele terk edilirse kesilen helal olmaz, meyte olur. Kasten besmele getirilmeden kesilen hayvanın etinin yenilmeyeceği Yüce Allah'ın şu emri sebebiyledir: “Üzerinde Allah'ın ismi anılmayanlardan yemeyin, çünkü o bir fişktir.”⁵¹² Ancak kesen kişi besmeleyi hatayla terk ederse veya hayvanı kesen

⁵⁰⁹ İbn Kudame, *el-Muğnî*, III, 126-127

⁵¹⁰ Bilmen, *İlmihal*, 363; Cezerî, *Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhı*, I, 624; İbn Kudame, *el-Muğnî*, III, 126

⁵¹¹ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, IV, 64

⁵¹² En'am 121

Müslüman dilsiz ya da zorlanmış biri olursa, kesilenin hayvanın etinden yenilmesi caizdir.⁵¹³

Şafilere göre besmele çekmek sünnettir, vacip değildir. Çünkü Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “Üzerinde Allah’ın adı anılanlardan yiyin.” Ancak mükellef kasten, unutarak veya hatayla besmeleyi terk edecek olursa, kesilen hayvanı yemek helal olur. Çünkü Yüce Allah “kestikleriniz müstesna” emrinde kesilen hayvanı mübah kılmış ve burada ayrıca besmele çekmekten söz etmemiştir. Dolayısıyla yanlışlıkla bismelenin terki ile kasten terki sonuç olarak aynı hükme tabidir.⁵¹⁴

H- Hatanın Hacca Etkisi

1- Vakfenin Vaktiyle İlgili Hata Yapılması

Vakfenin vakti konusunda yapılan hatayla ilgili şu görüşler vardır.⁵¹⁵

Mesela, hacılar yanılarak zilhiccenin sekizinci veya onuncu günü, yani arefe gecesi dışında bir vakitte vakfe yapsalar, bu onlar için kâfidir, haccı kaza etmeleri gerekmez. Çünkü Hadiste : “*Arefe günü insanların Arafat’a çıktıkları gündür.*” buyrulmuştur.

Eğer hacılar ihtilaf eder, vakfe vakti hakkında bazıları isabet bazıları hata ederse o zaman bu hac kâfi olmaz. O takdirde hata hususunda mazur sayılmazlar.

2- Hacdayken Hatayla Av Hayvanın Öldürülmesi

Cumhur, bile bile av öldüren kişiye nasıl ceza lazım geliyorsa, hatayla öldüren kimseye de gerekir, demiştir. Birden çok kimse tarafından av öldürüldüğü zaman İmam Mâlik’e göre, avı öldüren herkese kefarete gerekir. İmam Şafî’ye göre de, öldürenlerin hepsi kefarette ortaktır. Ebû Hanîfe ise, ihramda olan birden çok kişinin av öldürmesi ise, ihramda olmayan birden çok kişinin harem dâhilinde av öldürmesi

⁵¹³ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, IV, 443

⁵¹⁴ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, IV, 444

⁵¹⁵ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, IV, 142

arasında ayırım yaparak, ihramda olanların her birine ayrı ayrı keffaretler, ihramda olmayanların ise, hepsine bir kefarete lazım gelir, demiştir.⁵¹⁶

II- YOLCULUĞUN İBADETLERE ETKİSİ

Sefer, kişinin yaya olarak on sekiz saat sürecek bir mesafeyi kat etmek niyetiyle bulunduğu yerden ayrılmasıdır. Sefer, yaya yürüyüşle en az üç günlük bir yere kadar gitmek üzere asli vatandan ayrılmaktır. Sefer, vücûb ve edâ ehliyetini ortadan kaldırmaz. Çünkü yolculuk akıl ve temyiz kudretinin varlığına herhangi bir etkide bulunmaz. Sefer vücup ve eda ehliyetini kaldırmamakla beraber bazı hükümlere tesir eder. Misafir, sefer halinde ruhsat hükümlerinden istifade eder.⁵¹⁷

Yolculuğun ibadetlere etki etme sebebi meşakkat, sıkıntının def'i düşüncesine dayanmaktadır.⁵¹⁸ Bu amaçla İslâm yolculuğa çıkan kişilere büyük kolaylıklar sağlamıştır. Çünkü yola çıkan yolculuktan kaynaklanan zaman aralığının darlığı, sıkıntıya düşme, ibadetlerini tam manasıyla yerine getirememesi gibi çok değişik güçlük, zorluk ve sıkıntılarla her an karşılaşabilir. İbadetlerle ilgili olarak yolculara tanınan kolaylıkları ana hatlarıyla şöyle sıralayabiliriz:⁵¹⁹

1) Namazla ilgili kolaylıklar:

a) Yolcular dört rekâtlı farz namazları iki rekât kılar.⁵²⁰

b) Yolcular Cuma ve bayram namazlarını kılmakla mükellef değillerdir.

c) Şartlarına uygun olarak giydikleri takdirde, mest üzerine meshin üç gün geçerlilik süresi vardır.

d) İki namazın birleştirilmesi.

⁵¹⁶ İbn Rüşd, *Bidayetü'l-Müctehid*, II, 211

⁵¹⁷ Said Havva, *Hadislerle İbadetler Ansiklopedisi*, IV, 450

⁵¹⁸ Haskefi, *İfadâtü'l-Envâr*, 367

⁵¹⁹ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, I, 399

⁵²⁰ Nisa 4/182-183

2) Diğer İbadetlerdeki Kolaylıklar

a) Yolcu, Ramazan orucunu tutmakla mükellef değildir. Tutarsa borcunu ödemiş olur, ancak tutulmayan oruç daha sonra kaza edilir.⁵²¹

b) Yolcular kurban kesmekle mükellef olmazlar.

A- Yolculuğun Meshe Etkisi

Yolculuk esnasında mesh müddeti, mukim bulunduğu zamanki müddetten daha uzundur. Huzeyme b. Sabit “yolcu için mesh müddeti geceli gündüzlü üç gündür, ikamet eden kimse için ise bir gün bir gecedir, demiştir.

Avf b. Mâlik el-Eşcaî (r.) “Rasulullah tebük gazvesinde mestler üzerine mestler üzerine yolcu için geceli gündüzlü üç gün, mukim içinse bir gün bir gece mesh etmeyi emretti.”⁵²²

Şafî ve Hanbelî Mezheplerine göre, yolculuktaki mesh hükümlerinden faydalanabilmek için yolculuğun meşru gayeli; ayrıca Şafî mezhebine göre, ayrıca gidilecek yerin belli olması şarttır. Aksi halde mukim gibi hareket edilir.⁵²³

Mukim ve yolcular, mevcut durumlarını değiştirdiklerinde bu yeni duruma göre bazı farklı hükümler uygulanır;

—Yolcuyken mukim olma durumunda mesh müddeti.⁵²⁴

Yolculuktaki mesh süresini tamamlamadan önce mukim olunca iki durum ortaya çıkar:

–Bir gün tamamlandıktan sonra veya fazlasında mukim olunca, mestleri çıkarır ve sadece ayaklarını yıkar.

⁵²¹ Bakara 2/183-184

⁵²² Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, I, 248

⁵²³ İbn Kudame, *el-Muğnî*, III, 119

⁵²⁴ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, I, 295

– Bir gün tamamlanmadan mukim olunca, mesh süresini –mukimken olduğu gibi- bir gün bir gece tamamlar.

-Mukimken yolcu olma durumunda mesh müddeti:

Mukimken yolcu olanların durumu ise şöyledir: Abdest alarak mukimken mestleri giyen kimse, ikametteki mesh süresini tamamladıktan sonra yolculuğa çıkınca, mesh süresi, yolculuktaki mesh süresine dönüşmez.⁵²⁵

Kişi mukim iken mestlere mesh etse sonra yolculuğa çıksa Şafîilerle Hanbelîlere göre ikamet başı göz önüne alınarak mukim gibi mesh eder. Çünkü aslanan ikamettir. Her iki halde de bir gün bir gece mesh eder. Hanefîler göre ise ikamet halinde iken mesh etmeye başlasa, bir gün bir gece tamamlanmadan yolculuğa çıksa geceli gündüzlü üç gün süreyle mesh eder. Çünkü o artık seferi olmuştur. Aynı durumda meshten sonra yola çıkınca Hanefî mezhebine göre, hüküm değişmez, yani bu süre mesh süresine dönüşür; Şafîî'ye göre dönüşmez, fakat ikamet süresince mesh eder, sonra mestleri çıkarır, ayaklarını yıkar ve sonra yolculuktaki mesh süresi başlar. Eğer meshe yolculukta mı, ikamet halinde mi başladığı konusunda şüphe ederse, Hanbelîlere göre kesin olanı esasa alınır ki, bu da ikamet eden kişinin mesh müddetidir. Şafîîlere göre müddet ister bitmiş, isterse bitmemiş olsun, müddetin kalıp kalmadığı konusunda şüphe eden kimsenin mesh etmesi söz konusu değildir. Veya yolcu meshe yolculuk halinde mi başladı, yoksa ikamet halinde mi başladı diye tereddüt ederse, onun için mesh söz konusu değildir.⁵²⁶

B- Yolculukta Teyemmümü Meşru Kılan Nedenler

Yolculukta iken abdest almak için su bulamayan kimse, teyemmüm edebilir.⁵²⁷

Yolcu suyun yakınında bulunduğunu bilir, fakat arar ve abdest alırsa vaktin çıkmasından korkunca, teyemmüm eder ve böylece namaz kılar, bu namazı iade

⁵²⁵ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, I, 295

⁵²⁶ İbn Kudame, *el-Muğnî*, I, 310

⁵²⁷ İbn Kudame, *el-Muğnî*, I, 311

etmez. Yolcu suya ulaştığında temizlik için vakit daralır veya daralmayıp su nöbetle-sırayla dağıtılır ve sıra kendisine vakit çıktıktan sonra gelirse, teyemmüm eder, namaz kılar ve iade etmez.⁵²⁸

C- Abdesti Bozulan Yolcu İmamın Yapması Gerekenler

Yolcu olan imamın abdestinin bozulması durumunda yapması gerekenler şunlardır:⁵²⁹ Yolcu ve mukimlerden oluşan bir cemaate imamlık yapan yolcu imamın abdestinin bozulması sonucu mukim birini yerine geçirmesi caizdir. Fakat hem imam hem de mukim için bu doğru bir davranış değildir. Böyle bir durumda, namazın geri kalan kısmını tamamlar. İkinci rekâta teşehhüt miktarı oturur, geri çekilerek yolcu birini yerine geçirir. İkinci halife yolculara selam veririr, mukimler ile halife yalnız başına diğer rekâtları tamamlar.

D- Yolculuğun Namaza Etkisi

Dört rekâtlı namazların kısaltılarak kılınması Kur'an, Sünnet ve İcma ile caizdir.⁵³⁰

Kur'an'dan delili şu âyettir: “Eğer kâfirlerin size fitne vermesinden korkarsanız yeryüzünde sefere çıktığınız zaman namazları kısaltarak kılmanızda bir beis yoktur.” İster korku durumunda ister güven durumunda namazların kısaltılarak kılınması caizdir.

Sünnetten delili, Allah'ın Resûlü (a.s.) Hac umre ve savaş için yaptığı seferlerinde namazları kısaltarak kıldığı ile ilgili haberler tevatür derecesindedir. İbn Ömer (r.) şöyle diyor: “Allah'ın Resûlü'e arkadaşlık ettim. O seferlerinde iki rekâttan fazlasını kılmazdı. Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman da öyle yapardı.⁵³¹

⁵²⁸ İbn Kudame, *el-Muğnî*, I, 318

⁵²⁹ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, II, 29

⁵³⁰ Bilmen, *İlmihal*, 178

⁵³¹ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, II, 413-414

Ahmed b. Hanbel'in Hz. Âişe'den (r.) rivayet ettiği bir hadiste bu konuyla ilgili şu bilgiler vardır:

*“Namazlar iki rekât olarak farz kılınmıştır. Ancak akşam namazı bundan müstesnadır. Çünkü bu namaz gündüzün vitridir. Sonra hazar namazına ilave edildi, fakat sefer esnasında olduğu gibi akşam üç rekât olarak bırakıldı.”*⁵³²

Namazları kısaltmak mı yoksa tam kılmak mı faziletlidir, konusunda ise, mezheplerin görüşleri şu şekildedir:

Hanefîlere göre, seferi kimsenin namazlarını kısaltarak kılması vaciptir ve aynı zamanda azimettir. Dört rekâtlı her namazdan seferiye farz olanı iki rekâttır. Seferinin bilerek iki rekâttan fazlasını kılması caiz değildir. Eğer seferi yanılarak iki rekâttan fazla kılsa sehiv secdesi yapmalıdır.⁵³³

Hanefîlerin delilleri Hz. Âişe'den (r.) gelen şu hadislerdir: *“Namaz ikişer rekât olarak farz kılınmıştır”*. Seferde iki olarak ikrar edilmiş, hazarda ise namaza ilave yapılmıştır. Delillerden bir diğeri de İbn Abbas'tan gelen şu rivayettir: *“Allah namazı Peygamberimizin dili ile hazarda dört rekât seferde iki rekât, korku halinde bir rekât olarak farz kılınmıştır.”*⁵³⁴

Mâlikîlerce tercih edilen görüşe göre, seferde namazları kısaltarak kılmak sünneti müekkededir. Çünkü Allah'ın Resûlü böyle yapmıştır. Allah'ın Resûlü'nün seferlerinde namazlarını tam olarak kıldığı ile ilgili sahih bir rivayet gelmemiştir. İmam Mâlik'e göre, bir kimse yolculukta iken iki namazın arasını birleştirmeyip şöyle bir uygulamaya gider: kişi öğleyi ikindinin vaktine geciktirerek beraber kılar.⁵³⁵

*Şafî*⁵³⁶ ve *Hanbelîlere* göre; seferde namazları kısaltarak kılmak, muhayyer olmakla birlikte ruhsattır. Yani seferi olan kimse namazlarını kısaltarak kılabileceği gibi, tam olarak da kılabilmektedir. Hanbelîlere göre, namazı kısaltmak tam

⁵³² İbn Kudame, *el-Muğnî*, III, 121

⁵³³ Bilmen, *İlmihal*, 177-178

⁵³⁴ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, II, 415

⁵³⁵ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, II, 415

⁵³⁶ Bilmen, *İlmihal*, 178

kılmaktan daha faziletliyken, Şafîilerce meşhur olan görüşe göre, kişinin namazını tam kılması daha faziletlidir.⁵³⁷

Ancak Hanbelî mezhebine göre namaz vakti mukimken girdikten sonra yolculuğa çıkan kişinin namazını tam kılması gerekir.⁵³⁸

1- Yolculukta Kazaya Kalan Namazların Kılınış Şekli

Hanefîlere göre; namazlar ister seferde olsun ister hazarda olsun, ister ikamet yerinde olsun, kazaya bırakıldığı zamanki vafına göre kaza edilir. Mesela, seferde namazlarını kaçıran kimse onu ikamet halinde kaza ederken iki rekât halinde kaza edecektir. İkamet halinde iken tam kılınması gereken namazları kazaya bırakan kimse, seferde de kılsa onları dört rekât olarak kaza edecektir.⁵³⁹

Mâlikîlere göre namaz seferde ya da hazarda, seferilik, hazarilik, gizlilik ve açıklık bakımından bulunduğu keyfiyet üzerine kaza edilirler. İkamet halindeyken kazaya bırakılan namazlar, seferde kılınacak olsalar da tam olarak kılınmalıdır.⁵⁴⁰

Şafîî ve Hanbelîlere göre, namazlar kaza edilirken bulunulan yer ve vakte bakılır. Seferi olan kimse dört rekâtlı namazları iki rekât olarak kaza eder. İster bu namazı seferde ister ikamet halinde kazaya bırakılmış olsun, hüküm değişmez. Seferde kazaya bırakılan namazlar, ikamet halinde kaza edildiği zaman dört rekât olarak kılınmalıdır. Ahmed b. Hanbel'den gelen bir görüşe göre ise bir namaz hangi durumda kazaya kalmışsa ona göre kaza edilmesi gerekir.⁵⁴¹

2- Yolculuktan Dolayı Namazın Birleştirilmesi (Cem'i)

Cumhur yolculuk halini namazların cem'i için mazeret kabul ederler. Birleştirilerek kılınan namazlar öğle namazı ile ikindi, akşam ile yatsı namazlarıdır. Bunlardan biri diğerinin vaktinde kılınabilir. Birinci namazın vaktinde birleştirip

⁵³⁷ İbn Kudame, *el-Muğnî*, III, 122

⁵³⁸ Merdavi, *İnsaf*, II, 322

⁵³⁹ Cezerî, *Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhı*, II, 663-664; Bilmen, *İlmihal*, 179

⁵⁴⁰ İbn Sahnun, *Müdevvene*, I, 121

⁵⁴¹ İbn Kudame, *el-Muğnî*, III, 141

kılmaya cem'i takdim, ikinci namazın vaktinde birleştirip kılmaya cem-i tehir adı verilir.⁵⁴²

Mâlikîlere göre, namazları birleştirerek kılmak ruhsata bağlı olarak caizdir. Yolculuğun uzun veya kısa mesafeli olması arasında fark yoktur. Ancak bu ruhsattan faydalanabilmek için, yapılan yolcuğun masiyet ve gayrı meşru bir iş için yapılmaması gerekir.⁵⁴³

şafî ve Hânbelîlere göre yolculuk namazların cemi için mazerettir. Ancak yapılan yolculuğun Mâlikîlerde olduğu gibi meşru gayeli bir yolculuk olması şarttır.⁵⁴⁴

Hanefiler yolculuğu namazları cem etmek için mazeret kabul etmezler. Hanefiler namazların cem'ini hacda iken Arafat ve Müzdelife'de caiz görürler. Hanefilere göre: arefe günü sadece hacılar için öğle ile ikinci namazını cem-i takdim tarzında tek ezan ve iki kamet ile kılmak caiz olur. Müzdelife gecesinde, akşam ile yatsı namazı bir ezan ve bir kametle cem-i tehir tarzında birleştirilerek kılınır. Çünkü yatsı namazı vaktinde kılınmaktadır.⁵⁴⁵

3- Yolculukta Sünnet Namazların Durumu

Fakihler, seferde genel olarak nafîle namazların müstehap olduğunda ittifak etmişlerdir. Ancak, vakit namazlarına bağlı olan nafîle namazların müstehap olduğu konusunda farklı düşünmüşlerdir. İmam şafî ile cumhur sünnet namazlarını müstehap kabul etmişlerdir. Cumhurun dayandığı birinci delil, namaz vakitlerinde namazlara bağlı olan sünnetlerin mutlak manada mendup olduğu ile ilgili umumi hadislerdir. Bununla beraber, Allah'ın Resûlü (a.s.) Mekke'nin fethedildiği gün kuşluk namazını kılmıştır, sabah namazının iki rekâtını da, uyuyakaldıkları ve

⁵⁴² İbn Sahnun, *Müdevvene*, I, 117

⁵⁴³ İbn Rüşd, *Bidayetü'l -Müctehid*, I, 341

⁵⁴⁴ İbn Kudame, *el-Muğnî*, III, 123

⁵⁴⁵ Bilmen, *İlmihal*, 180

üzerlerine güneş doğduğu zaman kılmıştır. Fakihler mutlak nafilelere kıyas ederek seferde sünnet namazların kılınmasının müstehap olduğu görüşündedirler.⁵⁴⁶

Hanefilerin bu konudaki görüşleri ise şu şekildedir: Eğer seferi emniyet içinde bir yerde konaklayıp yerleşmişse, namaz vakitlerine bağlı bulunan sünnetleri de kılar. Ama işi acele yolculuğa devam etmek zorundaysa ve korku durumu varsa sünnetleri kılmaz.⁵⁴⁷

4- Yolculuğun Cuma Namazına Etkisi

Cuma günü sabah namazı vakti girdikten sonra sefere çıkmanın meşruluğu konusunda iki görüş vardır. Hanefilerle Mâlikîler bunu caiz görmüşlerdir. Şafîiler ve Hanbelîler, cumayı kaçırma korkusu varsa bunu menetmişlerdir. Öğle vakti girdikten sonra, Cuma namazı eda edilmeden önce yolculuğa çıkılmayacağı hususunda ise hepsi ittifak etmişlerdir.⁵⁴⁸

Hanefiler'e göre, yolcu Cuma günü öğle vakti girmeden önce, şehrin oturulan yerlerinden ayrılırsa, sefere çıkmasında bir beis yoktur. Sahih olan zevalden sonra ve Cuma namazı kılınmadan önce sefere çıkmanın mekruh olduğudur. Zevalden önce ise mekruh değildir.⁵⁴⁹

Mâlikîlere göre, bir yerde tam dört gün ya da daha fazla bir zaman ikamete niyetlenen kimseye, bu niyetiyle ikamet gerçekleşmese de cuma namazını kılmak farz olur. Yine Cuma namazı kılınan bir beldede ikamet eden kişiye Cuma namazı farz olur. Bunun gibi Cuma kılınan beldeden üç fersah yahut üç buçuk mil uzakta bulunan bir köyde ikamet edene Cuma kılmak farzdır. Bu mesafeden daha uzakta bulunana farz değildir. Mâlikîler'e göre Cuma günü öğle vakti girmeden önce sefere çıkmak caiz, fakat yolda Cuma namazına yetişemeyecek olan kimseler için mekruhtur. Zevalden sonra ve namaz kılınmadan önce yolculuğa çıkmak ittifakla

⁵⁴⁶ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, II, 440

⁵⁴⁷ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, II, 440

⁵⁴⁸ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, II, 374

⁵⁴⁹ Kâsânî, *Bedaiu's-Senâi*, I, 258

hem yasak hem de haramdır. Dayandıkları delil Hz. Ömer'in: "Cuma namazı sefere çıkmaya engel değildir." sözüdür.⁵⁵⁰

Şafî ve Hanbelîlere⁵⁵¹ göre kendisine Cuma namazı vacip /farz olan kimseye öğle vaktinden önce ve sonra sefere çıkmak haramdır. Ancak yolda Cuma namazı kılma imkânı bulursa, ya da namazı kıldığı için arkadaşlarından geri kalacaksa, ya da bu yolculuk hac gibi farz bir yolculuksa ve vakit daralmış olup kaçırılmasından korkulursa o durumda yolculuğa çıkmak haram değildir. Çünkü İbn Ömer'den rivayet edildiğine göre, Allah'ın Resûlü şöyle buyurmuştur: "Cuma günü her kim ikamet ettiği yerden sefere çıkarsa, melekler ona beddua eder ve yolculukta kendisine arkadaşlık etmezler, o kimsenin ihtiyacına yardım edilmez.

Şafî mezhebine göre, Cuma günü fecirden /imsaktan sonra yola çıkan kimse, cumaya kadar gitmek istediği yere ulaşınca, Cuma kendisine farz olur. Fecirden önce yola çıkınca farz olmaz. Bu konuda, yolun uzaklığı önemli değildir Ayrıca Şafîlere göre, cumanın farz olabilmesi için yolcunun bir yerde en az dört gün kalmaya niyet etmiş olması gerekir.. Fakat Cuma namazını kılınması için gerekli sayı olan kırk kişi, seferi olanlarla tamamlanamıyorsa, kılınan Cuma sahih olmaz.⁵⁵²

Hanbelîlere göre, seferi kişi bir yerde dört gün ve daha fazla kalmaya niyet ederse ya da yolculuğu günahı gerektirecek bir yolculuksa bu günahın onun ibadet yönünden ruhsattan istifade etmesine sebep olmaması için ona Cuma namazını kılmak farz olur. Bunun gibi bulunduğu yer ile kendi beldesi arasında bir fersah ve daha az bir mesafe bulunursa ya da namazları kısaltılarak kılınacağı mesafeden daha az bir yere yolculuk yaparsa, bu kişiye de Cuma namazı kılmak farzdır.⁵⁵³

Hanbelî mezhebine göre, bu konuda muteber olan uzaklık, yolcuyla Cuma kılınan yer arasında bir fersah olmasıdır.⁵⁵⁴

E- Yolculukta İmamlık

⁵⁵⁰ İbn Rüşd, *Bidayetü'l -Müctehid*, I, 336

⁵⁵¹ İbn Kudame, *el-Muğnî*, III, 217

⁵⁵² Nevevî, *Mecmû'*, IV, 499

⁵⁵³ İbn Kudame, *el-Muğnî*, III, 216

⁵⁵⁴ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, II, 160

Yolculukta imamlıkla ilgili hükümler seferinin mukime, mukimin seferiye uymasına göre değişmektedir:

1- Yolcunun Mukim Olana Uyması

Fakihler yolcunun mukime uyması konusunda ittifak halindedirler. Mâlikîlere göre ise bu kerahetle caizdir. Çünkü bu durum seferi hakkında sünnet olan kısaltmaya muhalif düşmektedir. Ayrıca seferi mukime uyarırsa, namazını imama uyması icap ettiğinden dört rekât olarak tamamlaması vacip olur. Hanefîlere göre bu kimsenin farzı değişerek dört olur. Nitekim mukim olmaya niyetlenince de dört olmaktadır.⁵⁵⁵

Hanefîler, imama uymanın caiz olması için iftitah tekbiri sığacak kadar zaman olsa vaktin bekasını şart koşmuşlardır. Fakat vakit çıkınca seferinin mukime uyması caiz değildir. Çünkü vakit çıktıktan sonra onun farzı değişmez, çünkü sebep ortadan kalkmıştır. Bunun gibi Hanefîlere göre, ikamete niyet etmekle vakit çıktıktan sonra farz değişmez. Eğer seferi bir kimse mukime uyuyorsa namazını tam kılar. Mukime uyan seferinin namazını tam kılmasının sünnetten delili ise, İbn Abbas'tan gelen şu rivayettir: "İbn Abbas: seferinin durumuna ne dersiniz? Yalnız başına kalınca iki rekât mukim olarak dört rekât kılıyor? Sorusuna: bunu yapmak sünnettir."⁵⁵⁶

2- Mukimin Yolcuya Uyması

Fakihler mukimin de seferiye uyması konusunda ittifak etmişlerdir. Anacak bu durum yine Mâlikîlerde kerahetle caizdir. Çünkü mukimin niyeti imamın niyetinden farklıdır. Seferi mukimlere namaz kıldırırsa ikinci rekâttan sonra selam verir, mukim olanlar namazlarını dört rekâta tamamlarlar.⁵⁵⁷

⁵⁵⁵ Bilmen, *İlmihal*, 180

⁵⁵⁶ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, II, 429

⁵⁵⁷ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, II, 430

İmam olan yolcunun, namazdan önce ve sonra cemaate dönerek, “siz namazınızı tamamlayın, ben misafirim” demesi müstehaptır.⁵⁵⁸

F- Yolculuğun Oruca ve Fitreye Etkisi

1- Yolculuğun Oruca Etkisi

Hasta ve seferi kimselere oruç tutmak farz değildir. Eğer iftar ederlerse bu tutamadıkları oruçları sonradan kaza etmek zorundadırlar. Eğer oruç tutarlarsa tuttıkları oruç sahihtir. Bu görüşün dayandığı delil şu âyettir: “Sayılı günlerde oruç tutunuz. Sizden her kim hasta ya da seferde olursa diğer günlerde oruç tutsun. Oruç tutmaya gücü yetmeyenlerin bir fakiri yedirecek fidye vermeleri gerekir. Kim gönül isteği ile bir hayır yaparsa o kendisi için hayırlıdır. Eğer bilerseniz, oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır.”⁵⁵⁹ Yolcu seferden döndüğü zaman o günün geride kalan kısmında oruç tutar.⁵⁶⁰

Cumhura göre, yolcu dilerse oruç tutar, dilerse tutmaz. Tutarsa orucu Ramazan orucu yerine geçer, tutmazsa bu orucunu daha sonra kaza eder. İslâm yolculara oruç tutup tutmamakta bağlayıcı bir hüküm getirmemiştir. Bununla birlikte, kendisine bir zarar vermiyorsa tutması tavsiye edilmiştir.⁵⁶¹

Hanefî ve Şafiîler’e göre eğer bir zarar görmeyecekse seferi olan kimsenin oruç tutması daha faziletlidir. Şafiîler yolcunun iftar etmesi için yolcunun devamlı olarak yolculuk halinde bulunmamasını şart koşarlar. Böyle olursa iftar etmesi haram olur. Ancak oruç sebebiyle oruçluya bir zorluk gelirse o durumda iftar edebilir.⁵⁶² Hanefîlere göre eğer yolculuktaki arkadaşları oruç tutuyorlarsa ya da harcamaya ortak değillerse kendisinin tutması faziletlidir. Eğer harcamada ortak iseler ya da arkadaşlarının çoğu oruç tutmuyorsa o kişinin de tutmaması daha iyidir. Seferde oruç tutmanın kendisine zarar vermesi durumunda kişinin oruç tutması haram, oruç

⁵⁵⁸ Bilmen, *İlmihal*, 180

⁵⁵⁹ Bakara 184

⁵⁶⁰ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, III, 150

⁵⁶¹ İbn Rüşd, *Bidayetü'l -Müctehid*, I, 240

⁵⁶² Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, II, 360

bozması ve tutmaması vaciptir. Dayandıkları delil: “oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır.” âyetidir.⁵⁶³

Mâlikî mezhebine göre güçlük yoksa oruç efdaldır. Mâlikîler yolculuk sebebiyle orucu bozmak için dört şart ileri sürmektedirler: yolculuğun namazı kısaltacak uzaklıkta olması, mübah bir yolculuk olması, günün ilk saatlerinde olacaksa yolculuğa sabah vaktinden önce başlamış olmak, iftara gecedan niyet etmiş olmak.⁵⁶⁴

Hanbelî mezhebine göre, oruç tutmak her durumda mekruhtur, tutmamak sünnettir. Hanbelîler zevalden sonra da olsa, gündüz kendi beldesinden yolculuğa çıkan kimseye iftar etmeyi mübah kılmışlardır. Çünkü sefer öyle bir şeydir ki, gece vakti olacak olsa ve gündüze kadar devam edecek olsa oruç bozmayı mübah kılmaktadır. Dolayısıyla gündüz gerçekleşecek olsa, hastalık durumunda olduğu gibi, oruç açması mübah olur.⁵⁶⁵ Bunun dayandığı delillerden biri Ebû Davud’un Ebû Basra el- Gıfari’den rivayet ettiği şu hadistir: “*Ebû Basra sefere başladıktan sonra oruç bozmuş ve şöyle demiştir: Bunu yapmak Allah ’ın Resûlü ’in sünnetindedir.*”

Yine Allah ’ın Resûlü Mekke ’nin fetih gününde oruç tutanlar için: “*onlar asilerdir.*” Buyurmuşlardır. Müslim ve Buhari’de rivayet edilen bir hadiste de Allah ’ın Resûlü şöyle buyurmuştur: “*seferde oruç tutmak takvadan değildir.*”⁵⁶⁶

Seferi kişi oruçlu olarak sabahladık sonra orucunu bozmasıyla ilgili olarak ise mezheplerin görüşleri şu şekildedir: Şafî ve Hanbelîlere göre herhangi bir günahı yoktur. Dayandığı delil İbn Abbas’tan muttefakun aleyh olarak rivayet edilen hadis ile Allah ’ın Resûlü’nin Mekke ’nin fethi esnasında orucunu gündüzün bozma olayıdır.⁵⁶⁷ Hanefî ve Mâlikîlere⁵⁶⁸ göre, iftar etmek haramdır ve yapan günahkâr olur. Cumhura göre, bundan ötürü sadece kaza gerekir. Mâlikîlere göre ise hem kaza hem kefaret gerekir. Bu aynen mukim kimsenin yaptığına benzer.

⁵⁶³ Zühayli, *İslâm Fıkhi Ansiklopedisi*, III, 175

⁵⁶⁴ Cezerî, *Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhi*, II, 818

⁵⁶⁵ İbn Kudame, *el-Muğnî*, III, 345

⁵⁶⁶ Zühayli, *İslâm Fıkhi Ansiklopedisi*, III, 174-175

⁵⁶⁷ Cezerî, *Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhi*, II, 819

⁵⁶⁸ İbn Sahnun, *Müdevvene*, I, 204

Yolcu ya da hasta kişi Ramazan'dan başka bir oruca niyetlense, cumhura göre, bu oruç sahih olmayıp Ramazana ve başka bir oruç yerine geçmez. Çünkü kendisine oruç tutmamak bir özür sebebiyle mübah kılınmıştır. Dolayısıyla hastada olduğu gibi, Ramazan dışındaki bir oruca niyetlenmesi ve tutması caiz değildir. Hanefilere göre, eğer tutulan oruç vacip bir oruç olup, nafil e değildirse niyetlendiği oruç yerine geçer. Çünkü yolculuk kişinin oruç tutmamasına müsaade edilen bir zamandır. Dolayısıyla başka bir vacip yerine oruç tutması, Ramazan dışında oruç tutması gibidir.⁵⁶⁹ Yolcunun Ramazan'da başka bir vacip oruca niyeti, Ebû Hanîfe'ye göre bu vacip oruç için, Ebû Yûsuf ile Şeybânî'ye göre Ramazan için geçerlidir.⁵⁷⁰

2- Yolculuğun Fitreye Etkisi

Yolculukta iken kendisine fitre vacip olan kimsenin fitresini vermesi gerekir. Ancak ailesinin onun yerine fitre vermesi adet haline gelmişse veya kendi yerine verilmesini istemişse vermesi vacip olmaz. Aksi takdirde fitresini vermesi vacip olur.⁵⁷¹

G- Yolculuğun Kurbana Etkisi

Fakihler seferiliğin kurban ibadetine etkisi ile ilgili şunları söylemişlerdir: Yolcu hakkında Hanefiler şöyle demektedir: Yolcuya kurban kesmek vacip değildir. Çünkü Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer seferi olduklarında kurban kesmezlerdi. Hz. Ali şöyle demektedir: “Yolcu olan kimseye Cuma namazı da, kurban kesmek de vacip değildir.” Çünkü kurban kesmenin eda edilmesi, özel bir takım sebepleri gerektirir ki, yolcu kimse için bunlar zordur ve vaktin geçmesi ile fırsat kaçırmış olur. O bakımdan yolcudan zorluğu kaldırmak için Cuma gibi, kurban da ona vacip değildir. Ancak nafil olarak kurban kesmesi caizdir.⁵⁷²

⁵⁶⁹ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, III, 175

⁵⁷⁰ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, II, 360

⁵⁷¹ Cezerî, *Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhı*, II, 900

⁵⁷² Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, IV, 292

Mâlikîlere göre; hacıların dışındakilere kurban kesmek sünnettir. Çünkü hacının yerine getirmesi gereken sünnet hedydir. Hacı olmayanlar için sünnet ise, ister kendi şehrinde mukim olsun, ister yolcu bulunsun, mutlak olarak kurban kesmektir.

Şafîî ve Hanbelîlere göre; ister yolcu, ister hacı veya başkaları olsun, her Müslümana kurban kesmek sünnettir.⁵⁷³

Özetlersek; Hanefîlerde mukimin kurban kesmesi vacipken cumhura göre kurban kesmek, yolcu için de, başkaları için de sünnettir. Ancak Hanefîler de yolcunun kurban kesmesiyle ilgili cumhur gibi düşünmekle beraber yolcunun kurban kesmesi durumu ile ilgili şu ayrımlara da dikkat çekmektedirler:⁵⁷⁴

Hanefî fakihler yolculuğa çıkanların kurbanlığı bayram günlerinden önce ve bayram daha sona ermeden önce almış olmasıyla ilgili alanın zengin veya fakir olmasına göre hükmün değişeceği görüşündedir: zengin olan kesmek zorunda değildir. Hayvanı satabilir. Fakir olan ise- bu bir nevi adak olduğundan- kurbanı kesmek zorundadır. İmam Muhammed'den nakledildiğine göre, bunu kesmeyip satabilir.

III- İKRAH /ZORLAMANIN İBADETLERE ETKİSİ

İkrâh bir kimseyi haksız olarak istemediği bir şeyi yapmaya zorlama ve bunun için korkutma ve tehditle bunu yapmaya sevkettir. İkraha maruz kalan kimseye “mükreh”, ikrahı yapana “mükrih”, denir.⁵⁷⁵

İkrah iki kısma ayrılmaktadır:⁵⁷⁶

1. Mülci İkrah (tam zorlama)
2. Gayrı Mülci İkrah (eksik zorlama)

⁵⁷³ İbn Kudame, *el-Muğnî*, IV, 407

⁵⁷⁴ Ahmed Güç, *Çeşitli Dinlerde ve İslâm'da Kurban*, 319

⁵⁷⁵ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, “İkrah” mad., 190

⁵⁷⁶ Şaban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, 302-303

Mülcî ikrahda, irade ve ihtiyar yok olmayıp, ifsâd olur, rıza ise yok olur. Gayr-ı mülcî ikrahda ise irade ve ihtiyar fasid olmaz, ancak rıza yok olur. Bu duruma göre ikrah, vücûb ve edâ ehliyetini ortadan kaldırmaz.⁵⁷⁷ Çünkü ehliyet, zimmet, akıl ve bulûğ ile sabit olur. Mükrehde ise, bu vasıflar bulunmaktadır. Çünkü mükreh, rızası olmadığı halde zorlandığı işi iradesiyle yapmaktadır. Şu halde mükrehde irade ve ihtiyar vardır, rıza yoktur. İhtiyar ve irade, bir şeyi yapmak veya yapmamak hususlarından birini diğerine tercih ederek ona kalben yönelmez. Rıza ise, bir şeye gönül huzuru ile yönelmektir.

A- İkrâhın Tasarruflara Etkisi:⁵⁷⁸

Mükrehin tasarruflarının bir kısmından kendisi, diğer bir kısmından ise zorlayan sorumlu tutulur. İkrâh ile yapılan bir iş, söylenen bir sözden Mükreh mi yoksa zorlayanın mı sorumlu olduğu konusunda şu görüşlere yer verilmektedir:

1. Kavli Tasarruflar:

Kavli bir tasarrufun zorlayana nisbet edilmesi uygun değildir. Bu sebeple kavli tasarruflardan mükreh sorumlu tutulur. Çünkü bir şahıs bir sözü başkasının lisanıyla söylemiş olamaz. Talâk, nikâh, i'tak, ric'at, yemin, nezir, zihâr, ilâ, ilâdan rücû, kıyasdan af gibi feshi kabil olmayan kavli tasarruflar ikrah halinde muteber olup, hüküm ifade eder.

Bey', icâre gibi feshi kabil olan ve rızaya bağlı olan kavli tasarruflar ise, ikrah halinde muteber olmayıp, fasittir. İkrâh halinde ikrarlara da itibar edilmez.

2. Fiili tasarruflar:

Fiilî tasarrufların bir kısmı, mükrehe izafe olunur. Yemek, içmek, zinada bulunmak gibi. Oruçlu iki kişiden biri diğerini orucunu bozmaya zorlarsa, yiyip içerse orucu bozulur. Ancak manevi mesuliyet zorlayana (mücbire) aittir.

İkrâh halindeki fiili tasarrufların bir kısmında ise, mükreh alet olarak kabul edilerek, zorlayan mes'ul tutulur. Mesela, bir şahsın tehdit altında bir şahsı

⁵⁷⁷ Haskefî, *İfadâtü'l-Envâr*, 369

⁵⁷⁸ Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 178-182; Karakaya, *Fıkıh Usulü*, 426

öldürdüğünü düşünelim. Bu durumda mükreh değil, mücbir kısas cezasına çarptırılır. Diyet gerekiyorsa, mücbire ödettirilir. Ancak mükreh, böyle bir tehdit altında masum bir insanı öldürdüğü için, manevi yönden günah işlemiş sayılır. Aynı şekilde bir şahıs tehdit altında bir başkasına ait malı telef ederse, telef olan malı mücbir tazmin etmek mecburiyetindedir.

Mükrehe zorla yaptırılan fiillerin bir kısmı da ikrah halinde mubah olan bazı haramlardır:⁵⁷⁹

Bu yönüyle fiiller üç kısma ayrılır:

a. Zaruret halinde yapılması mubah kılınan fiiller: İçki içmek, domuz eti yemek gibi. Bu fiiller, mülcî ikrah halinde mubah olur. Mükreh, ikrah halinde, mesela şarap içmeyerek ölse günahkâr olur.

Gayr-ı mulcî ikrah halinde bu fiiller mubah olmaz. Şüphe ile hadler düşeceği için, böyle bir tehdit altında şarap içene içki haddi uygulanmaz.

b. Zaruret halinde yapılmasına ruhsat verilmiş fiiller: Bu fiiller yapılırsa günah meydana gelmez. Fakat mükreh bu fiilleri yapmaz ve eziyet görürse, sevap kazanır. Mesela, bir kimse tehdit altında Allah'ı lisanen inkâr edebilir. Bunun bir günahı yoktur. Namaz, oruç gibi bir ibadeti tehdit altında terk edebilir.⁵⁸⁰

c. Hiçbir surette ikrah ile sakıt olmayan fiiller: İnsan öldürmek, zina etmek gibi. Hanefilere göre bir şahıs, tehdit altında bir şahsı öldürürse, kısas cezasına mücbir çarptırılır. Ancak mükreh de, kendisi gibi masum bir insanı öldürmekle günah işlemiştir. Şafiîlere göre, faile kısas uygulanır. Çünkü onlara göre hangi şartlar altında olursa olsun, masum bir insanın öldürülmesi caiz değildir. Şafiîlere göre, mücbire de sebep olduğu için kısas cezası uygulanır.

Zina da öldürme gibidir. Bütün mezheplere göre zina cezası, mükreh hakkında sabit olur. Çünkü zina, mükrehe izafe edilir. Hanefilere göre şüphe bulunması dolayısıyla, zinanın cezası olan had düşer. Şafiîlere göre had cezası uygulanır.

⁵⁷⁹ Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 182; Atar, *Fıkıh Usulü*, 155

⁵⁸⁰ Haskefî, *İfadâtü'l-Envâr*, 369

İkrahın ibadetlere etkisine gelince, ikrah halinde ibadetlerin durumu ise şu şekildedir:

B- Cinsel İlişkiye Zorlanmanın Abdeste- Gusle Etkisi

Şafî mezhebine göre kişi, ister ihtiyarı ile ister ihtiyarı olmadan cinsel ilişkiye zorlansa, onun gusletmesi gerekir.⁵⁸¹ Şafîlere göre, cinsel ilişkiye zorlanan hayızlı kadına günah yoktur. Ve ona kefarete de gerekmez. Buna delil olarak da rivayet edilen şu hadistir: “*Ümmetimden hata, unutmaya ve zorlandıkları şeylerin sorumluluğu kaldırılmıştır*”.⁵⁸²

Hanbelîlere göre kişi cinsel ilişkiye zorlanmış olsa ona gusletmek vaciptir. Ancak bir kadın hayızlıyken ilişkiye zorlanmışsa kadına kefarete yoktur.⁵⁸³

Hanefîlere göre, kadın hayızlı iken cinsel ilişkiye zorlansa ona bundan dolayı bir şey gerekmez.⁵⁸⁴

Mâlikîlere göre ise, baliğ olan abdestli bir kimsenin adeten kendisinden lezzet alınan –erkek ve kadın olsun- bir kişiye dokunmasıyla abdest bozulur. Baliğ kişi kendisine karşı şehvet duyulacak birini öpse ve bundan lezzet alırsa abdesti bozulur. İsterse bu öpme zorlama veya gafletin sonucu olsun, durum değişmez.⁵⁸⁵

C- Kişinin Abdest Almaktan Alıkonulması

Mâlikîler, Hanbelîlere göre kişi suyla abdest almaktan alıkonulduğu zaman teyemmüm edebilir. Bir kimse temiz bir suya ihtiyaç duysa ve yanında bu suya ihtiyacı olmayan biri bulursa, ondan su istense, satması ve hibe etmesi talep edilse,

⁵⁸¹ Abdülfettâh Hüseyinî, *el-İkrah ve Eseruh fi'l-Ahkâmi's-şer'iyye*, Kahire: Mektebetü't-Türâsi'l-İslâmî, 1992, 2. baskı, 78

⁵⁸² Hüseyinî, *İkrah*, 80

⁵⁸³ Hüseyinî, *İkrah*, 79, 81

⁵⁸⁴ Hüseyinî, *İkrah*, 80

⁵⁸⁵ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, I, 195

su sahibi suyu vermezse ondan zorla su alınmaz. Mükreh teyemmüm eder, namazını kılar ve iade etmesi gerekmez.⁵⁸⁶

Şafîler abdesti bozmaya zorlananla ilgili olarak şunu söylemişlerdir: Mükreh teyemmüm eder ve namazını kılar.⁵⁸⁷

Hanefilere göre zorla abdest almaktan menedilen kişinin teyemmüm etmesi caizdir. Ancak engel ortadan kalkınca kişinin, namazı abdest alarak yeniden kılmaması gerekir.⁵⁸⁸

Cumhura göre abdestten alıkonulan kişinin teyemmümle kıldığı namazı sonradan iade etmesi gerekmez. Çünkü kişi emrolunanı yapmış ve böylece bu işin sorumluluğundan kurtulmuştur ve meşru olan teyemmümle meşru bir şekilde namaz kılmıştır. Bu kişi hasta ve yolcuya benzer. Ancak Hanefiler abdesti terk için zorlanan mükrehin teyemmümle namazını kılabileceğini fakat sonradan namazın iade edilmesi gerektiği görüşündedirler.

Yine mükreh abdestten alıkonulduğu gibi gusletmekten de alıkonulsa, teyemmüm eder ve namazını kılar.⁵⁸⁹

D- İkrahin Namaza Etkisi

1- Kişinin Namaz Kılmaktan Alıkonulması

Hanefî mezhebine göre, namazdan alıkonulan mükreh, namazını ima ile kılar ve sonra iade eder.

Şafî mezhebine göre, bir kimse namaz kılmaktan alıkonulmasının yanında imadan da alıkonulsa özür kalkıncaya kadar namazı geciktirir. Eğer ima ile kılmasına engel yoksa başı ve gözüyle namazını kılar. Ancak vakte hürmeten sonradan bunu

⁵⁸⁶ Hüseyinî, *İkrah*, 76

⁵⁸⁷ Hüseyinî, *İkrah*, 77

⁵⁸⁸ Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülaziz ed-Dımaşkî İbn Abidîn, *Haşiyetü İbn Âbidin, Reddü'l-Muhtar alâ Dürri'l-Muhtar*, thk. Hüsameddîn b. Muhammed Salih Ferfûr, Dımaşk: Ma'hedu Cemiyetü'l-Fethi'l-İslâmi, 2000, I, 217

⁵⁸⁹ Hüseyinî, *İkrah*, 78

kaza eder. Şu hadis bu konuda delildir: “Bir şeyle emredildiğiniz zaman gücünüzün yettiğince onu yapın”.⁵⁹⁰

2- Kişinin Namazdayken Konuşmaya Zorlanması

Cumhura göre namazdayken ikrah (zorlama ve baskı) ile konuşan kimsenin namazı bozulur.⁵⁹¹

Namazdayken az bir miktar da olsa, konuşmaya zorlananın namazının bozulma nedeni bu tehdit olaylarının nadir vuku bulan hallerden olmasıdır. Bu durum abdesti bozmaya zorlamaya benzer.⁵⁹²

3- Mükellefin Namaz Fiillerinden Birini Terke Zorlanması

Bu konuyla ilgili iki görüş vardır:

1) Mâlikîler, Hanefîler ve Şâfiîlere göre, namazı bozan davranışların ikrahın tesiri ile meydana gelmesi durumu ile ilgili şu görüşler vardır.

Zorlanarak namazı bozan, bilerek bozan gibidir. Bu kimse namazı sabah namazını dört rekât kılması, tek rekât yerine iki rekât yapması, tek rükû yerine iki rükû yapmasına benzer. Kişinin namazda konuşmaya zorlanması nadirdir. Bu abdestsiz namaz kılmak gibidir.⁵⁹³ Mesela Şâfiî mezhebine göre bir kişi namaz kılarken bir şeyler yemeye ve içmeye zorlanırsa -az veya çok olsun- bu durum namazı bozar.⁵⁹⁴

2) Hanbelîlere göre ise Allah’ın Resûlü’nün “ümmetimde zorlanarak... yaptıkları şeylerin günahı kaldırılmıştır”, hadisi gereğince namaz fiilleriyle ilgili ikrah altında kalan kişi unutan gibidir. Buna göre bu kişinin ikrahtan dolayı ifsad olmaz.⁵⁹⁵

⁵⁹⁰ Hüseyinî, *İkrah*, 82

⁵⁹¹ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, II, 129

⁵⁹² Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, II, 143

⁵⁹³ İsa Zeki İsa Muhammed Şekâra, *el-İkrah ve Eseruhu fi't-Tasarrufat*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1987, 2. Baskı, 133

⁵⁹⁴ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, II, 164

⁵⁹⁵ Şekâra, *İkrah*, 134

— Namazdayken avret yerlerinin zorla açılması:

Namaz kılanının avret yerinin zorla açılması durumunda namaz bozulur. Çünkü setri avret namaz içindeki şartlardan biri olup bunun ihlali- zorla da olsa- namazı bozar.⁵⁹⁶

E- İkrahnın Oruca ve İtikâfa Etkisi

1-İkrahnın Oruca Etkisi

Tehdit altında kalan kimsenin orucunu bozması mübahdır. Cumhura göre bu kimsenin sonradan orucunu kaza etmesi gerekir. Bundan dolayı mükellefe orucu bozmasının cezası olan kefaret gerekmez. Çünkü bu kendi fiiliyle olmamıştır. Örneğin Hanefî mezhebine göre uyuyan birinin boğazına zorla su dökülünce, mükellefin orucu bozulur.⁵⁹⁷ Mâlikî mezhebine göre, buna benzer durumda uyuyan birinin boğazına kasıtlı olarak su döküp, suyun mideye ulaşması halinde dökene kefaret, dökülene kaza gerekir.⁵⁹⁸

Hanbelî mezhebine göre ise oruç ikrah halinde bozulmuş olsa bile, bozulan oruçtan dolayı kefaret gerekir.⁵⁹⁹

Mükrehin oruca devam etmesi mi yoksa iftar etmesinin mi daha faziletli olduğuyla ilgili olarak da mükrehin mukim- sağlıklı ve yolcu- hasta oluşuna göre şu ayırım yapılmıştır:⁶⁰⁰ Mükreh eğer mukim ve sağlıklı ise, kişinin orucunu bozmaması daha efdaldir. Ölüm veya yaralama, ya da başka bir şekilde korkuyla tehditle ve zorlamayla orucunu bozması istenen sağlıklı- mukim kimsenin bu durumda orucunu bozmasındansa, zorlayana karşı koyar ve ölürse, oruçlu büyük sevap kazanmış olur. Fakat mükrih, hasta veya yolcu olursa, orucunu bozması daha efdaldir. Yolcu ve

⁵⁹⁶ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, II, 165

⁵⁹⁷ Kâsânî, *Bedaiu 's-Senâi*, II, 90

⁵⁹⁸ İbn Sahnun, *Müdevvene*, I, 209

⁵⁹⁹ Cezerî, *Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhı*, I, 561

⁶⁰⁰ Şekâra, *İkrahn*, 141

hastalar, bu durumda sevap kazanmış değil, günaha girmiş olur. Zira kişi yolculuk durumunda oruç tutup tutmamakta zaten serbesttir.⁶⁰¹

—Kişinin ramazanda cinsel ilişkiye zorlanma:

Ramazanda ilişkiye zorlananla ilgili mezheplerin görüşleri farklıdır. Hanbelîler, Mâlikîlere göre, cinsel ilişkiye zorlanan kişinin orucu bozular. Ve mükrehin sonradan bunu kaza etmesi gerekir.⁶⁰² Hanefî mezhebine göre de, ikrah yoluyla birleşme yapılması orucu bozar.⁶⁰³ Kadınla uyku halindeyken ilişkide bulunmuş olması da kaza sorumluluğunu ortadan kaldırmaz.⁶⁰⁴

İmam Ebû Hanîfe ile İmam Mâlik ve tabileri “kadın cimada kocasına direnemezse, kocasına kefaret lazım geldiği gibi ona da lazım gelir” demişlerdir. İmam Şafiî ise, ikrah durumunda oruç bozulmayacağı gibi,⁶⁰⁵ bundan dolayı “kadına kefaret de lazım gelmez” demiştir.⁶⁰⁶

2- İkrahin İtikâfa Etkisi

Kişi itikâfta iken itikâfi bozan davranışlardan birini serbest iradesiyle, kasıtlı olarak yaparsa itikâfi bozular.⁶⁰⁷

İtikâfta bulunan kimse tehdit altında mescitten çıkarılırsa ya da tehdit edilip kendisi çıkarsa itikâfi bozulmaz. Hanefî, Şafiî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine göre, kişi zorla itikâftan çıkarılınca itikâfi bozulmaz.⁶⁰⁸ Çünkü Allah’ın Resûlü (a.s.) şöyle buyurmuştur: “Ümmetimden hata, unutmaya ve tehdit altında yaptıkları işlerin hükmü kaldırılmıştır”, buyurmaktadır.

⁶⁰¹ Cezerî, *Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhı*, I, 565

⁶⁰² Şekâra, *İkrah*, 138

⁶⁰³ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, II, 409; Aynî, *Binâye*, III, 323

⁶⁰⁴ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, III, 179

⁶⁰⁵ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, II, 409; Şekâra, *İkrah*, 138

⁶⁰⁶ İbn Rüşd, *Bidayetü'l-Müctehid*, II, 54

⁶⁰⁷ Cezerî, *Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhı*, II, 837

⁶⁰⁸ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, II, 442-443

F- İkrahnın Kurbanına Etkisi

Cumhura göre, mükrehin kestğini yemek caizdir.⁶⁰⁹

G- İkrahnın Yemine Etkisi

İkrahn halinde yeminin bağlayıcı olup olmadığıyla ilgili mezheplerin görüşleri şu şekildedir:⁶¹⁰

a) Hanefî mezhebine göre, kişi zorlanmış olsa bile yaptığı yeminler geçerlidir.

b) Hanefîler dışındaki mezheplere göre, yeminin sahih olması için, ikrahn bulunmaması gerekir. Mâlikî mezhebine göre, ikrahn halinde yemin bağlayıcı değildir. İmam Şafî'ye göre de ikrahn halinde, yapılan yemin bağlayıcı olmadığı hususunda Mâlikîler gibi düşünmektedir.

H- İkrahnın Hac İbadetine Etkisi

1- Kişinin Haçtayken Cinsel İlişkiye Zorlanması

Hacda iken cinsel ilişki yasak olup, bunu yapanların hedy kesmesi gerekir. İhramlının cimaya zorlanması durumunda ise mezhepler arasında ihtilaf vardır: Hanbelîler, Hanefîler ve Mâlikîler'e göre, cimaya zorlanan ihramlının ihramı bozulur.⁶¹¹

Hanefîlere göre, Arafat'ta vakfeden zorlanma sonucu bir insanla iki yoldan biriyle cinsi ilişkide bulunması sonucu haccı bozulan kişinin bir koyun veya bir devenin yedide birini kurban etmesi gerekir. Ancak sanki haccı bozulmamış gibi bozulan haccına devam etmesi vaciptir. Ancak nafîle hac bile olsa o haccın derhal kaza edilmesi gerekir.⁶¹²

⁶⁰⁹ Zühaylî, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, IV, 439

⁶¹⁰ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, IV, 350, 359

⁶¹¹ Şekâra, *İkrahn*, 144

⁶¹² Kâsânî, *Bedaiu's-Senâi*, III, 1300

Mâlik'e göre, kadın kendi isteğiyle birleşme yaparsa, ona da hedy gerekir. Fakat erkeğin zorlamasıyla yapınca erkeğe iki hedy gerekir.⁶¹³

Şafîlere göre, eli ve cinsi organ dışında çıplak vücut teması ile meni gelmesi haram olmakla beraber haccı bozmaz. Ancak bu kişinin meni gelmesinden dolayı kurban kesmesi gerekir. Eğer kadın cimaya zorlansa haccı bozulmayacağı gibi fidye vermesi de gerekmez. Erkek olsun, kadın olsun yalnızca isteyerek cimada bulunma sebebiyle hacları bozular. İmam Şafî'ye göre, hedy, sadece erkeğe ve bir tane gerekir.⁶¹⁴

2- Hacda İhramlının Hac Yasaklarını İşlemeye Zorlanması

Bu konuyla ilgili görüşler şu şekildedir:

1)İhramlı kişinin koku sürmeye ve traş olmaya zorlanması

a) İhramlının koku sürmeye zorlanması

Şafî⁶¹⁵ Mâlikî ve Hanbelî⁶¹⁶ mezheplerine göre koku sürmeye zorlanan kişinin ihramı ifsat olmaz. Kişiye kefarete de gerekmez. Ancak mükrehin ikrahın ortadan kalkmasından sonra kokunun değdiği yeri derhal temizlemesi gerekir.

b) İhramlının traş olmaya zorlanması:

Şafî ve Mâlikîlere göre traş olmaya zorlanan kişinin haccı ifsat olmaz. Kefarete zorlayana aittir. Hanefîlere göre ise, kişi traş olmaya zorlanmış olsa bile ona bu durumdan dolayı fidye gerekir, demişlerdir.⁶¹⁷

IV- SARHOŞLUK/ SEKRİN İBADETLERE ETKİSİ

Sarhoşluk alınan içki vb. maddelerle temyiz kudretinin kaybı ve şahsın ne dediğini ne yaptığını bilemez hale gelmesi,⁶¹⁸ alınan maddenin tesiriyle söylediğini

⁶¹³ İbn Kudame, *el-Muğnî*, III, 313

⁶¹⁴ Nevevî, *Mecmû'*, VII, 315

⁶¹⁵ Nevevî, *Mecmû'*, VII, 438

⁶¹⁶ İbn Kudame, *el-Muğnî*, III, 436

⁶¹⁷ Kâsânî, *Bedaiu's-Senâi*, II, 1235

hatırlamayacak, yeri göğü ve kadını erkekten ayıramayacak derecede olmasıdır.⁶¹⁹ Sarhoşun konuştuklarının çoğu abuk sabuk şeylerdir.⁶²⁰ Bundan dolayı sarhoşlukla kişinin aklı izale olur. Sarhoşluk onun temyiz gücünü giderir. Bu nedenle sarhoşu temyiz gücünü kaybeden çocuk, deli vb. kişilerle kıyaslayıp onların hükmünü uygulamak gerekir. Fakat fıkıh âlimleri sarhoşa her zaman bu hükümleri uygulamamışlardır. Sadece mübah yolla sarhoş olana uygulamışlardır. Bu nedenle sarhoşu iki kısma ayırmak gerekmektedir. Bazı âlimler sarhoştan edâ ehliyetinin düştüğünü, bir kısmı da sarhoşun tasarruflarını müteber olduğu görüşündedirler. Mübah sarhoşlukla tedâvi için ilaç almak gibi durumlarda hüküm baygınların durumu gibidir; bunların beyânı sahih değildir, kanunî hüküm işlemez, tasarruflar meydana gelmez. İhtilâf, haram olan sarhoşluktur. Ahmed b. Hanbel haram yolla sarhoş olan kişinin hiçbir sözünü müteber saymazlar. Genelde Hanefî mezhebi, Mâlikîler, Şafîîler ise sarhoşun sözlerini ve hukukî neticelerin kabul eder, sözlü tasarruflarını muteber sayar.⁶²¹

Sarhoşluk, iki yoldan meydana gelir.⁶²²

1. Mübah yol ile meydana gelen sarhoşluk: Mesela, bir ilaç veya bal yemekten dolayı meydana gelen sarhoşluk, mübah yolla meydana gelmiş bir sarhoşluktur. Böyle bir sarhoşun tasarrufları geçersizdir. Bir kimse aklı izale edecek bir şey içse ve bu sebeple aklı kaybolsa bakılır: eğer çok devam etmezse bu aynen bayılmak gibidir. Eğer uzarsa delilik gibidir. Böyle bir sarhoşun alış-verişi, boşama ve azad etme gibi tasarrufları uyuyan ve baygın bulunan bir şahsın tasarrufu gibi bir hüküm ifade etmez. Böyle bir sarhoşluktan dolayı içki haddi gerekmez.

2. Haram yol ile meydana gelen sarhoşluk: Bu tür sarhoşluk, şarap gibi bir müskir ile meydana gelir. Böyle sarhoşun her türlü tasarrufu muteberdir. Boşama, azad etme, alışveriş gibi tasarrufları sahih ve muteberdir. Sarhoşun ihtidâsı muteberdir, ancak riddetine itibar olunmaz.

⁶¹⁸ Cin ve Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, II, 40

⁶¹⁹ Teftazânî, *Tavzih*, I, 186

⁶²⁰ Karakaya, *Fıkıh Usulü*, 419

⁶²¹ Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 167

⁶²² Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 301

Sarhoşluğun ibadetlere etkisine gelince, sarhoşluk veren ve haram olan bir şeyi içerek sarhoş olan kişinin üzerinden ibadet sorumluluğu kalkmaz.⁶²³ Böyle bir sarhoşun, namaz, oruç gibi dini vazifeleri düşmez. Aklının yerinde olmadığı zamanlarda yerine getiremediği ibadetlerini kaza etmesi gerekir.⁶²⁴ Çünkü bu kimsenin mubah olan uyku sebebiyle kılamadığı ve yerine getiremediği ibadetlerini kaza etmesi gerektiğine göre, haram olan sarhoşluk verici içkiyi içmekle bu esnada yapamadığı ibadetlerini kaza etmesi daha kuvvetle gerekir.⁶²⁵

A- Sarhoşluğun Namaza Etkisi

Genel olarak sarhoş olan kimselerin kılmadıklarını namazlarını kaza etmeleri farzdır. Mezheplerin bu konudaki görüşleri şu şekildedir.

a) Hanefî ve Şafiî mezheplerine göre, haram bir maddeyi veya tedavi maksadıyla uyuşturucu bir ilacı kullanmakla sarhoş olunursa, namaz kaza edilir. Şafiîler göre haram olmayan bir maddeyle sarhoş olunmuşsa kaza gerekmez.⁶²⁶

b) Mâlikî mezhebine göre, helal bir madde ile sarhoş olunca, namaz düşer, kazası gerekmez.

c) Hanbelî mezhebine göre, sebebi ne olursa olsun sarhoşluk namazı düşürmez.⁶²⁷

B- Sarhoşun İmamlığı

Sarhoşun hükmü delinin hükmüne benzer. Dolayısıyla sarhoşun imamlığı caiz değildir.⁶²⁸

C- Sarhoşluğun Oruca Etkisi

⁶²³ İbn Kudame, *el-Muğnî*, II, 52

⁶²⁴ Teftazânî, *Tavzih*, I, 186

⁶²⁵ Zühaylî, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, II, 257

⁶²⁶ Nevevî, *Mecmû'*, III, 7; Cezerî, *Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhı*, I, 389

⁶²⁷ Merdavi, *İnsaf*, I, 389; İbn Kudame, *el-Muğnî*, II, 52

⁶²⁸ Varlı, *İslâm İlmihali (İbadetler)*, 110

Haram yolla gerçekleşen sarhoşluk sebebiyle kaçırılan oruçların kazası farzdır.

Mübah yolla meydana gelen sarhoşluğun hükmü ise bayılmak gibidir. Mübah yolla meydana gelen sarhoşluk da bayılmaya benzediği için baygınlıkla ilgili durumlar bu tür sarhoşluklar için de geçerlidir. Çünkü bu tür sarhoşluk da baygınlık kuvvetleri zayıflatan ve akli yok etmeyen bir nevi hastalık gibidir. Dolayısıyla geciktirme için özür sayılır, fakat farzın düşmesi için özür sayılmaz.⁶²⁹ Ancak kişinin o günde orucunu devam ettirmesi gerekir. Bir kimse gece sarhoş olsa ve akli bulunmadığı halde sabah vakti girse iftar etmesi caiz değildir. Oruca devam eder, ancak sonradan da kişinin o günü kaza etmesi gerekir.⁶³⁰

D- Sarhoşluğun İtikâfa Etkisi

Kişi bilerek ya da gündüz vakti sarhoş olmuşsa cumhura göre bu durum itikâfi bozar. Mezheplerin konuyla ilgili görüşleri şu şekildedir:

a) Hanefî mezhebine göre, geceleyin meydana gelen sarhoşluk itikâfi bozmaz.⁶³¹

b) Şafîî mezhebine göre, kendi kusuruyla meydana gelen sarhoşluk –gece de olsa- itikâfi bozar. Kişi itikâfa girmiş olsa bile itikâfi geçersizdir. Çünkü bu kişi itikâfa ehil değildir.⁶³²

c) Mâlikî mezhebine göre, geceleyin sarhoş edici nesne kullanmak, fecirden önce ayılınsa da, itikâfi bozar ve bozulan itikâfa yeniden başlanır. Mâlikîler’de kişinin bilfiil uyuşturucu bir şeyi alması da bu hükme tabidir. Bu gibi şeyleri alan kimsenin itikâfi batıl olur. Ve yeni baştan itikâfa girmesi gerekir.⁶³³

d) Hanbelî mezhebine göre, sarhoşluk gece olmuş olsa bile itikâfi bozar.⁶³⁴

⁶²⁹ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, III, 148

⁶³⁰ Zühayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, III, 149

⁶³¹ İbn Abidîn, *Reddü'l-Muhtar*, II, 185

⁶³² İbn Kudame, *el-Muğnî*, III, 197

⁶³³ Cezerî, *Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhı*, II, 838

⁶³⁴ İbn Kudame, *el-Muğnî*, III, 196

E- Sarhoşun Kurban Kesmesi

Cumhurun ekseriyetine göre kurban kesecek kişinin sarhoş olmaması gerekir. Çünkü Cumhura göre sarhoşların da mümeyyiz olmayan küçük gibi maksatları yoktur. Bununla beraber sarhoşun kestiğini kerahetle caiz görenler de vardır. Konuyla ilgili görüşler şu şekildedir:

1) Hanefî mezhebine ve Mâlik'e göre, kurban kesecek olan insanın sarhoş olmaması gerekir. Çünkü sarhoş, o anda Allah adını anmayabilir. Ancak Hanefî mezhebine göre, sarhoşun aklının ermesi ve gücünün yetmesi durumunda kestiğinin yenilmesi caizdir.⁶³⁵

2) Şafîî mezhebine göre sarhoşun kestiği yemek caiz değildir. Ancak İmam Şafîî'ye göre kurbanı kesen kişinin sarhoş olmaması şart değildir. Çünkü Şafîî'ye göre sarhoşların genelde kasıt ve iradeleri vardır.⁶³⁶

3) Hanbelîlere göre de kesim yapacak kimsenin sarhoş olmaması şarttır.⁶³⁷

V- CEHÂLET (CEHL)

Kişinin bilmesi gereken birşeyi bilmemesi demektir. Mükteseb ârizalardan olan cehalet, İslâm diyarında muamelat ve ukubatta yani vücup ve eda ehliyetinde İslâm ahkâmını bilmemek açısından özür teşkil etmez.⁶³⁸

Bilmek kabiliyetini haiz bir kimsenin bilmesi gereken bir şeyi bilmemesi bir cehl durumudur. Bir kimse, bir şeyi bilmiyorsa, onun bu bilgisizliğine *cehl-i basit*, şayet bilmediği halde bildiğini iddia ediyorsa yahut yanlış biliyorsa, mesela o şey helal iken haram biliyorsa onun bu bilgisizliğine *cehl-i mürekkebe* ismi verilir, özür kabul edilip, edilmeme yönünden cehaletin kısımları şunlardır:

⁶³⁵ İbn Rüşd, *Bidayetü'l -Müctehid*, I, 367

⁶³⁶ Nevevî, *Mecmû'*, VII, 27

⁶³⁷ Merdavi, *İnsaf*, III, 387

⁶³⁸ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, "Cehl" mad., 51

1. Özür sayılmayan cehalet: Allah'ı bilmemek gibi. Çünkü kâinat, Allah'ın varlığına delâlet eder. Akıl sahibinin bu kâinata bakarak Allah'ın varlığını bilmemesi düşünülemez.⁶³⁹

2. Hadleri ve keffâretleri düşürmeye elverişli cehalet: Maktulün iki velisi bulunsa, bunlardan bir katili affettiği halde, diğeri bu aftan haberi olmaksızın kısâsen öldürse, katili öldüren veli kısasa tabi tutulmaz. İşte o velinin affını bilmemek bir mazeret teşkil eder.⁶⁴⁰

3. Özür sayılan cehalet: Daru'l-harbde bulunup, İslâm'ı kabul eden bir şahsın namaz, oruç gibi dini vazifeler hakkındaki cehaleti gibi. Binanelayeh, bu şahıs bilmediği bu hususlardan mes'ul tutulamaz.⁶⁴¹

Fakihler, kişinin dini hükümlerden haberdar olmaması halinde bunlarla yükümlü tutulmayacağını, onun Darülharp veya Darülislam'da bulunmasına bağlı olduğunu söylemişlerdir. "Darülislam'da" bulunmayı bilgi karinesi, "Darulharpte" bulunmayı da bilgisizlik karinesi olarak kabul etmişlerdir. Buna göre Darulharpte Müslüman olup da dini hükümler konusunda bilgisi bulunmayan kişi, ilahi emirleri yerine getirme ve yasaklardan kaçınma sorumluluğu açısından mazur sayılmıştır. "Ancak fakihler bu durumdaki kişiden dini vecibeleri eda yükümlülüğünün mü sakıt olduğu, yoksa bu yükümlülüğün tamamen kalkmış olduğu, yine bu durumun dini yasaklara uymayan kişi bakımından sadece cezayı düşüren bir sebep mi, yoksa suçun oluşmasını engelleyen bir gerekçe mi sayılacağı konusunda farklı görüşler belirtmişlerdir. Çoğunluğa göre kişinin bu konudaki bilgisizliği, yapma yapmama yükümlülüğünü tamamen ortadan kaldıran bir mazerettir. *İmam Züfer* gibi fakihlere göre ise yükümlülük ortadan kalkmaz. Kişi namaz vb. vecibeleri zamanında yerine getirememekten ötürü mazur sayılırsa da bu mazereti ortadan kalkınca ibadetlerini kaza etmesi gerekir. Yine bunun gibi işlediği yasak fiil suç olmaktan çıkmaz. Fakat bu mazereti cezayı düşüren bir sebep olarak kabul edilir."⁶⁴²

⁶³⁹ Karaman, *Fıkıh Usulü*, 209; Haskefi, *İfadâtü'l-Envâr*, 355; Teftazânî, *Tavzih*, I, 180

⁶⁴⁰ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslamiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul: Nazir Akbasan Matbaası, 1955, 2. Baskı, I, 250

⁶⁴¹ Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 145; Bilmen, *Kamus*, I, 250; Haskefi, *İfadâtü'l-Envâr*, 1326; Teftazânî, *Tavzih*, I, 184

⁶⁴² İbrahim Kâfi Dönmez, "Cehalet" mad., *DİA*, İstanbul: 1993, VII, 219

Darulislam'da bulunan kişi bakımından, namaz kılmanın farz ve namuslu kadınlara iftira etmenin haram olması gibi dinin kesin hükümlerini bilmeme başlı başına günah olduğu için, böyle bir kişinin bu tür hükümleri bilmemesi mazeret olarak kabul edilmemiştir.⁶⁴³ Cehlin mazeret sayılması hallerinde dikkat edilmesi gereken husus, davranışa bağlanan hukuki sonucu bilmenin değil davranışın yasak olduğunu bilmeme özür sayılır. Buna göre bir kimse, mesela zina ve içki içme fiillerinin haram kılındığını bilmekle beraber bu fiillerin cezası olduğunu bilmesee kendisine ceza uygulanır. Çünkü o davranıştan kaçınmakla yükümlü olduğunu bilmektedir. Bazı âlimler, Allah hakları ile ilgili hükümlerde cehlin mazeret sayılmasına temas ederken yasaklanan ve emredilen davranışlar arasında bir ayırım yaparak bunun sadece yasaklar konusunda özür kabul edilebileceğini savunmuşlardır. Kul haklarının söz konusu olduğu durumlarda ise cehlin mazeret sayılmasının hukuk güvenliğini sarsacağı gerçeğine genellikle işaret edilmektedir.⁶⁴⁴

Aynı şekilde azledildiği halde azledildiği haberi kendisine ulaşmayan bir kadı'nın hükümleri azil haberi kendisine ulaşmıca kadar geçerlidir. Çünkü hâkimin, azil

Haberinden bilgisi yoktur. Şurasını da hatırlatalım ki, İslâm ülkesinde kanunu bilmemek mazeret değildir. Bu sebeple herkes kanunu öğrenmek ve ona göre yaşamak mecburiyetindedir.⁶⁴⁵

1)Darül Harpte Müslüman Olanın Namaz Mükellefiyeti

Darul harp'te Müslüman olup, namazın farz olduğunu bilmeyenin İmam Şafî ve Ahmed b. Hanbel'e göre, bunu öğrendikten sonra namazını kaza etmesi gerekir.⁶⁴⁶

Harbi, Müslüman olup Darü'l- harpte kalır ve namazın farz olduğunu bilmezse ve namaz kılmayarak bunu sonradan öğrenirse Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Şeybânî'ye göre kaza etmesi gerekmez. Züfer'e göre gerekir. Dar-ı harpte de bu adama birisi

⁶⁴³ Karakaya, *Fıkıh Usûlü*, 414

⁶⁴⁴ Dönmez, "Cehalet" mad., *DİA*, VII, 220

⁶⁴⁵ Atar, *Fıkıh Usulü*, 152

⁶⁴⁶ Nevevî, *Mecmû'*, III, 5

namazı öğretir veya haber verir de kılmazsa, Ebû Yûsuf ve Şeybânî ile bir nakilde Ebû Hanîfe'ye göre namazı kaza etmesi gerekir. Müslüman ülkede Müslümanlığı kabul eden zimmi ise, namazı kaza eder.⁶⁴⁷

VI- SEFEHLİK

Sefeh, hafiflik denen sefâhet, bir çeşit irade zayıflığıdır; insanı akıl ve dinin gerektirdiğinden başka türlü davranmaya sevkeder. Malını yerli yersiz tüketen, harcamalarında haddi aşan ve servetini israf eden kişiye sefih denir. Vücûb ve edâ ehliyeti olmasına rağmen sefih olarak ergenlik çağına giren kişiye reşid oluncaya kadar mallarının verilmeyeceğinde ittifak vardır.⁶⁴⁸ Ebû Hanîfe ergenlikten sonra sefih olanın tasarruflarını geçerli kabul eder. Ebû Yûsuf ile İmam Muhammed ise onun hacr altına alınması gerektiğini savunurlar.⁶⁴⁹

Sefeh, akıl mevcut olduğu halde, aklın ve dinin icabına aykırı bir şekilde tasarrufta bulunmamaktır. Böyle hareket edene sefih denir. Sefeh, vücûb eda ehliyetlerini ortadan kaldırmaz. Ancak sefeh bazı hükümlere tesir eder.

Sefihler iki kısma ayrılır:⁶⁵⁰

1. Sefih olarak buluğa erenler,
2. Buluğdan sonra sefih olanlar.

— Sefih olarak buluğa erenler:

Hukukçular, “Allah’ın sizi başına diktiği mallarınızı, sefihlere vermeyin. Kendilerine bunlardan yedirin, giydirin, onlara güzel söyleyin. Yetimleri nikâh (çağına) vardıkları (buluğa erdikleri) zamana kadar (gözetip) deneyin. O vakit kendilerinde bir akıl ve salah (rüşd) gördünüz mü, mallarım onlara teslim edin”⁶⁵¹ âyetlerine istinaden sefih olarak buluğa eren kimselere mallarının teslim

⁶⁴⁷ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, II, 56

⁶⁴⁸ Nisa 4/5-6

⁶⁴⁹ Medkûr, *Mebâhis*, 310

⁶⁵⁰ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, 250

⁶⁵¹ Nisa 5/6

edilmeyeceğini kabul ederler. Ancak İmam A'zam, 25 yaşına kadar teslim edilemeyeceğini, ondan sonra teslim edileceğini ifade eder.

—**Buluğdan sonra sefih olanlar:**

İmâm A'zam, sefihın hacr edilmesini, onun hürriyetini zedeleyeceği düşüncesiyle kabul etmez. Ebû Yûsuf, İmâm Muhammed, Şafîî, Mâlikî ve Hanbelî mezhebi hukukçularının bütünü, sefihın hacr altına alınacağını ifade ederler. Hukukçular, amme menfaatim göz önünde bulundurarak sefihın hacr edilmesinde bir mahzur görmezler. Aksi takdirde, sefih malını harcayarak fakir düşer ve cemiyete bir yük olur.⁶⁵²

— **Sefihın hak ve vecibeleri:**⁶⁵³

1. Dini borçları: Sefih, bulûğa ermiş bir şahıs olarak, dini ibadetlerle mükelleftir. Namaz oruç, hac, zekât gibi ibadetleri ifa etmek mecburiyetindedir.⁶⁵⁴

2. Haksız fiilleri ve suçları: Sefih, reşît kişiler gibi haksız fiillerinden mesuldür. Telef ettiği malları tazmin etmek mecburiyetindedir. İşlediği suçlardan ötürü cezalandırılır. Mesela, kasten öldürme suçundan ötürü kısasa çarptırılır. Zina suçundan ötürü had cezası uygulanır.

3. Hukuki muamele ve tasarrufları: Sefihın hacr edilmeden önceki tasarrufları, reşîd şahısların tasarrufları hükmündedir.

Mahcur olan sefihlerin tasarruflarını şöyle izah edebiliriz:

Mahcur sefihın alım-satım, kira gibi feshi kabil tasarrufları, mümeyyiz çocuğun tasarrufları hükmündedir. Velilerinin icazetine bağlı olarak hüküm ifade ederler.

⁶⁵² Medkûr, *Mebâhis*, 311

⁶⁵³ Atar, *Fıkıh Usulü*, 156

⁶⁵⁴ Şaban, *İslâm Hukuk İlminin Esaslar*, 300

Mahcur sefihin, hibe etmek gibi zararına olan tasarrufları ise hükümsüzdür. Sefihin, hibe kabul etmek gibi faydasına olan tasarrufları ise, velisinin icazetine bağlı olmaksızın geçerlidir.

Nikâh, talâk gibi feshi mümkün olmayan tasarrufları ise, sahih ve nafizdir. Hâlbuki mümeyyiz çocuğun bu tür tasarrufları sahih değildir.

4. Mali mükellefiyetleri: Sefihin kendisinin ve nafakası üzerine vacip olanların nafakası malından ödenir.

VII- ŞAKA (HEZL)

Hezl, yapılan fil veya söylenen sözün ciddi olmaması, neticelerinin meydana gelmesinin istenmemesidir.⁶⁵⁵

Hezl, vücûb ve edâ ehliyetini ortadan kaldırmaz. Ancak hezl bazı hükümlere tesir eder.

Şaka yapan, kendi rıza ve iradesiyle konuşur, fakat hükmün meydana gelmesini istemez. Ancak aşağıdaki izah edeceğimiz gibi, şaka yapan kişi, hükmün meydana gelmesini istemese de, yine bazı hükümler meydana gelir.⁶⁵⁶

Bir akitte hezlin şartı şudur: Akdin icrasından önce, şaka yaptıklarını zikretmeleridir. Hezlin cereyan ettiği tasarruflar üç kısımdır:⁶⁵⁷

1. Akâidde hezl,
2. İhbaratta (haberlerde) hezl.
3. İnşâda hezl.

1. Akâid konularında hezl:

⁶⁵⁵ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, 248

⁶⁵⁶ Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 152-153

⁶⁵⁷ Teftazânî, *Tavzih*, I, 187

Akâid konularında hezl, hüküm ifade eder. Bu sebeple bir kimsenin şaka ile din ile alay etmesi ve onu küçümsemesi küfrü gerektirir. Bu şahsın imanını yenilemesi gerekir.

2. Haberlerde hezl:

Doğru habere itimad edilir, yalan habere itimad edilmez. Hezl ise haber verilen şeyin yalan olduğunu ortaya koyan bir delildir. Bu sebeple hezl, haberleri iptal eder, yani hükümsüz kılar, Hezl yapar halde alım-satım, kira gibi feshi mümkün olan şeyleri haber verirse, bu haber ve ikrar muteber değildir.

3. İnşâda hezl:

İnşai tasarruflar iki nev'idir.⁶⁵⁸

1. Hezlin iptal etmediği (hükümsüz kılmadığı) tasarruflar: Nikâh, talâk, köle azad etmek, yemin, kıyasdan af gibi. Bu tasarruflarda hezl bâtil, tasarruf sahîhdir. Binaenaleyh, bir kimse şaka ile karısını boşasa, talak gerçekleşir.

2. Hezlin iptal ettiği veya fasid kılma sebebiyle tesir ettiği inşaî tasarruflardır. Mesela, bey' gibi akitler şaka ile meydana gelirse fâsid hükmünde olurlar. Her iki tarafın böyle bir akdi feshe ve bozmaya hakkı vardır. Ancak taraflar anlaşarak böyle bir akdi sahîh hale getirebilirler. Aynı şekilde, hezl yoluyla yapılan bir ibra, muteber değildir. Bu sebeple bir kimse borçlusunu şaka yoluyla ibra etse, bir hüküm ifade etmez.

⁶⁵⁸ Atar, *Fıkıh Usulü*, 153

SONUÇ

Kişinin muamelelerinin hukuki netice verebilmesi için, hukuk nazarında muhatap kabul edilmesi gerekir. İşte bu muhatap kabul edilmenin esası ise, “ehliyet” denilen insanın liyakatı, selahiyeti, kısaca kişide hukukun tanımladığı ölçüde bir vasfın, kabiliyetin bulunmasıdır.

Kişinin, Allah’ın kendisine farz kıldığı ibadetleri, üzerine yüklenen ödevleri ve yükümlülükleri yerine getirebilmesi için ehliyeti bozan, iradeyi sakatlayan ârızalardan beri olması gerekir. Fakat bazen insanın ehliyeti tamamlandıktan sonra, ehliyetini yok eden ya da eksikleştiren, ya da yok etmeyen ve eksiltmeyen, ancak insanla ilgili bazı hükümlerde değişiklik yapan haller ortaya çıkabilir. Bunlara ehliyete arız olan haller adı verilmektedir. Ehliyet ârızaları denilen bu haller, ehliyetleri tamamen ortadan kaldırarak veya değiştirerek ehliyete tesir ederek mükellefin eda ve tasarruflarını etkiler. Ârızalar, şahsın iradesine bağlı olarak ve iradesi dışında meydana gelen haller olmak üzere, semâvî ve müktesebe şeklinde ikiye ayrılır.

Semâvî Ârızalar, şahsın irâdesi dışındakiler olup, akıl hastalığı (cünun), bunama (ateh), bayılma (iğma), uyku (nevm), hastalık (maraz), küçüklük (sığar), unutma (nisyan), ölüm (mevt), ay hali (hayız), lohusalık (nifas) gibi hallerdir.

Mükteseb Ârızalar ise irâdîdir ve ihtiyârî olup, sarhoşluk (sekr), sefâhet (sefeh), yolculuk (sefer), bilmemek (cehl), yanılmak (hatâ) gayr-i ciddî davranmak (hezl) halleridir.

Semâvî ve müktesebe ârızalar vücûb ehliyetini kaldırmamakta, edâ ehliyeti açısından birtakım özel durumları ortaya çıkarmaktadır. Ancak ehliyet ârızalarının hepsi mükellefin eda, tasarruf ve ibadetlerini aynı derecede etkilemez. Bazısı edâ ehliyetini tamamen kaldırarak kişiden ibadet yükümlülüğünü düşürür; akıl hastalığı gibi. Bazısı daraltır; ölüm hastalığı gibi. Bazıları ise eda ehliyetini ortadan kaldırmayıp kişiden ibadet yükümlülüğünü düşürmez, erteler; uyku gibi. Bazı ehliyet ârızaları ise kişinin ibadet mükellefi olmasına engel teşkil etmez; hezl gibi.

KAYNAKÇA

- Abdullah b. Muhammed et-Tayyar *Tüm Detaylarıyla Namaz*, çev. M. Beşir Eryarsoy, İstanbul: Guraba Yayınları, 2003.
- Abdurrahman Cezerî, *Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhi*, çev. Mehmet Keskin, İstanbul: Çağrı Yayınları, 4. baskı, 1993.
- Abdülfeţâh Hüseyinî, *el-İkrah ve Eseruh fi'l-Ahkâmi's-şer'iyye*, Kahire: Mektebetü't-Türâsi'l-İslâmî, 1992, 2. baskı.
- Abdülkerim Zeydan, *Fıkıh Usulü* çev. Ruhî Özcan, Ankara: Ankara Yüksek Teknik Öğretmen Okulu Ofset Matbaa Tesisleri, 1979, 1. Baskı.
- Ahmed b. Hanbel Ebü'l-Hasan Alaeddin Ali b. Süleyman b. Ahmed Merdavi, *el-İnsaf fi ma'rifeti'r-racih mine'l-hilaf ala mezhebi'l-İmami'l-mübeccel*, Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1986/1406, 2. bs.
- Ahmed Güç, *Çeşitli Dinlerde ve İslâm'da Kurban*, Bursa: Düşünce Yayınevi, 2003.
- Ahmed Şerbânî, *Sorulu-Cevaplı İslâm Fıkhi*, çev. Mustafa Özcan, Ahmet İyibildiren, Bekir Ağlamaz, İstanbul: Özgü Yayınları, 1998.
- Alaeddin Muhammed b. Ali b. Muhammed ed-Dımaşkî Haskefî, *İfadatü'l-Envar fi İdâetü'l-Usuli'l-Menâr*, tlk. Muhammed Said Burhanî, (y.y: y.y), 1992/ 1413.
- Alauddin Ebû Bekr b. Mes'ûd Kâsânî, *Bedaiu's-Senaî fi Tertibi's-Şerâi*, Beyrut: yayın yeri yok, 1974, 2. Baskı.
- Ebû Abdullah Muhammed b. Abdüsselam b. Saîd İbn Sahnun, *el-Müdevvenetü'l-kübra*, Beyrut: Dâru Sadır, 1905.
- Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b. Musa el-Hanefî Aynî, *el-Binaye fi şerhi'l-hidaye*, [y.y.] : Dârü'l-Fikr, 1980/1400.
- Ebû Muhammed Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed İbn Kudame, *el-Muğni*, tsh. Muhammed Halil Herras, Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, [t.y.].

- Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahya b. Şeref b. Nuri Nevevî, *el-Mecmû' şerhi'l-Mühezzeb*, Beyrut: Darü'l-Fıkr, 676/1277.
- Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmed İbn Rüşd, *Bidayetü'l-Müçtehid ve Nihayetu'l-Muktesid*, trc. Ahmed Meylani, İstanbul: Beyan Yayınları, 1991.
- Fahredden Atar, *Fıkıh Usulü*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlähiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), 1988.
- Halil Cin ve Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul: Cihan Matbaası, 1996.
- Halit Ünsal, "Baygınlık" mad., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1992.
- Hamza Tekin, *Hac Fıkhi*, İstanbul: Değişim Yayınları, 2006.
- Hasan Karakaya, *Fıkıh Usulü*, İstanbul: Buruc Yayınları, 1998.
- Hayreddin Karaman, *Fıkıh Usulü*, İstanbul: İrfan Yayınevi, tarih yok, 3. Baskı.
- Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1999.
- Hüseyin Esen, *Cumhuriyet Üniversitesi, İlähiyat Fakültesi Dergisi*, "Ölüm Tez", Haziran 2005, Sivas.
- Hüseyin Halef Cebûrî, *Avarız-ı Ehliyye inde'l-Usuliyîn*, Mekke: Camiatu Ümmi'l-Kura, 1. Baskı, 1988.
- İbnü'l-Emin Mahmud Esad, *Anahatlarıyla Fıkıh Usulü = Telhisu Usulî Fıkıh*, yay. haz. Taha Alp v.dğr., İstanbul: Yasin Yayınevi, 2002.
- İbrahim Kâfi Dönmez (ed.), *İslâm'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlähiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (İFAV), 2006.
- İbrahim Kâfi Dönmez, "Cehalet" mad., *DİA*, İstanbul 1993.
- İbrahim Kâfi Dönmez, "Cünûn" mad., *DİA*, İstanbul 1993, VIII.
- İsa Zeki İsa Muhammed Şekâra, *el-İkrah ve Eseruhu fi't-Tasarrufat*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1987.

- Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 1998, 1. Baskı.
- Muhammed Ebû Zehra, *İslâm Hukuk Metodolojisi*, çev. Dr. Abdülkadir Şener, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1973.
- Muhammed Ebû Zehra, *İslâmda Sosyal Dayanışma*, trc. Ethem Ruhi Fığlalı, Osman Eskicioğlu, İstanbul: Yağmur Yayınevi, 1969.
- Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülaziz ed-Dımaşkî İbn Abidîn, *Haşiyetü İbn Âbidin, Reddü'l-Muhtar alâ Dürri'l-Muhtar*, thk. Hüsameddîn b. Muhammed Salih Ferfûr, Dımaşk: Ma'hedu Cemiyetü'l-Fethi'l-İslâmi, 2000.
- Muhammed Sellâm Medkûr, *Mebahisü'l-hüküm inde'l-usuliyîn*, Kahire: Dârü'n-Nahdati'l-Arabiyye, 1379/1959.
- Mustafa Varlı, *İslâm İlmihali (İbadetler)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, 1. baskı.
- Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslâm İlmihali*, y.y yok, y.t. yok.
- Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslamiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul: Nazir Akbasan Matbaası, 1955, 2. Baskı.
- Sadeddin Mes'ûd b. Ömer Abdullah Teftazânî, *Şerhu't-Telviḥ ale't-Tavziḥ*, Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, 1957.
- Said Havva, *Hadislerle İbadetler Ansiklopedisi*, çevirenler M. Hamdi Varol, Orhan Aktepe, H. Ahmet Özdemir, İstanbul: Aksa Yayın Pazarlama, 1994.
- Vecdi Akyüz, *Musayeseli İbadetler İlmihali: İslâm Fıkhında İbadetler*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1995.
- Vecdi Akyüz, *Hayatın İçinden Fıkıh*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 1999, 1. baskı.
- Vehbe Zühayli, *İslâm Fıkıḥı Ansiklopedisi*, çev. Ahmet Efe... (ve ötekiler), İstanbul: Risale Yayınları, 1994.
- Yunus Vehbi Yavuz, "Hayız" mad., *DİA*, İstanbul 1998, XVII.
- Zekiyüddin Şaban *İslâm Hukuk İlminin Esasları: Usulü'l-fikh* (trc. İbrahim Kâfi Dönmez), Ankara Türkiye Diyanet Vakfı, 1990